

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΆΥΛΑ ΑΓΑΘΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2019–2020

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του Γεωργίου Κ. Κρούσκου

A.M.: 7340010519009

Η Επίδραση της Covid-19 στο Δίκαιο του Ανταγωνισμού

Επιβλέποντες:

1. Αλεξάνδρα Μικρουλέα
2. Ευθυμία Κινινή
3. Εμμανουήλ Μαστρομανώλης

Αθήνα, 2020

Copyright © [Γεώργιος Κ. Κρούσκος, 2020]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να διερευνήσει την επίδραση της νόσου COVID-19 στην επιβολή του δικαίου του ανταγωνισμού και να αναλύσει τις απαντήσεις των αρχών ανταγωνισμού στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης που έχει δημιουργηθεί. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος θα βρεθεί η συνεργασία μεταξύ των εταιρειών, η καταχρηστική υπερβολική τιμολόγηση, ο έλεγχος των συγκεντρώσεων και των άμεσων ξένων επενδύσεων, ο έλεγχος των κρατικών ενισχύσεων και οι πολιτικές προώθησης του ανταγωνισμού.

Οι εταιρείες θα πρέπει να γνωρίζουν ότι οι αρχές ανταγωνισμού δε θα επιτρέψουν να χρησιμοποιηθεί η κρίση ως δικαιολογία για την παραβίαση του δικαίου του ανταγωνισμού μέσω παράνομων συμπράξεων και κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης τους και ότι η επιβολή του δικαίου του ανταγωνισμού παραμένει ακέραη ακόμη και σε αυτή τη δύσκολη περίοδο. Βέβαια, έχουν προβεί στις απαραίτητες προσαρμογές προκειμένου το δίκαιο του ανταγωνισμού να μην αποτελέσει εμπόδιο, αλλά να βοηθήσει και αυτό, από την πλευρά του, στο μετριασμό των συνεπειών της πανδημίας και στην οικονομική ανάκαμψη μακροπρόθεσμα.

Αρχικά, όσον αφορά τη συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων, θα πρέπει να τονιστεί ότι εξακολουθεί να εφαρμόζεται το άρθρο 101 παρ. 1 και παρ. 3 ΣΛΕΕ, όπως αυτό ισχύει. Ωστόσο, λόγω των έκτακτων συνθηκών, έχει αναγνωριστεί ότι μπορεί να χρειαστεί οι επιχειρήσεις να συνεργαστούν προκειμένου να ξεπεραστούν ή τουλάχιστον να μετριαστούν οι επιπτώσεις της κρίσης για χάρη του δημοσίου συμφέροντος. Παράλληλα, προκειμένου να αυξηθεί η ασφάλεια δικαίου δόθηκε η δυνατότητα στην Επιτροπή να παρέχει στις επιχειρήσεις που το ζητούν ad hoc επιστολή υποστήριξης (comfort letter). Δεν αναμένεται, ωστόσο, η ίδια επιεικής στάση ως προς τις συμφωνίες για τη μείωση της πλεονάζουσας παραγωγικής ικανότητας (crisis cartels), εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων και εφόσον πληρούνται οι αυστηρές προϋποθέσεις που προβλέπονται.

Ένα, επίσης, μεγάλο ζήτημα που απασχολεί τις αρχές ανταγωνισμού αυτήν την περίοδο είναι η χρέωση υπερβολικά υψηλών τιμών και η εκμετάλλευση των καταναλωτών στα προϊόντα που σχετίζονται άμεσα με την αντιμετώπιση του κορωνοϊού. Προτείνεται η χρήση του άρθρου 102 στ. α' ΣΛΕΕ (και οι αντίστοιχες εθνικές διατάξεις), το οποίο απαγορεύει την κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης μέσω υπερβολικής τιμολόγησης με τις αντίστοιχες βέβαια προσαρμογές ώστε να καταλαμβάνει και επιχειρήσεις που απέκτησαν προσωρινή ισχύ στην αγορά λόγω των συνθηκών. Από την άλλη πλευρά, στις δικαιοδοσίες εκείνες που δε διώκεται η υπερβολική τιμολόγηση με τις διατάξεις του ανταγωνισμού,

όπως συμβαίνει για παράδειγμα στις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αυστραλία, χρησιμοποιείται το δίκαιο κατά της υπερβολικής αύξησης των τιμών. Ωστόσο, εάν κανένα από τα ανωτέρω εργαλεία δε λειτουργούν αποτελεσματικά, οι κυβερνήσεις ρυθμίζουν τις τιμές προκειμένου να αντιμετωπιστεί η βραχυπρόθεσμη αποτυχία των αγορών να προσφέρουν επαρκή ποσότητα των προϊόντων σε ανταγωνιστικές τιμές. Πρόκειται, ωστόσο, για μια επιλογή που ενέχει πολλούς κινδύνους λόγω της έντονης παρέμβασής της στην αγορά.

Εν συνεχεία, όσον αφορά τον έλεγχο των συγκεντρώσεων, οι αρχές ανταγωνισμού, έχουν προβεί σε ορισμένες διαδικαστικές αλλαγές λόγω των συνθηκών, χωρίς όμως να έχει άρει την υποχρέωση κοινοποίησης και αναστολής. Έτσι, οι εταιρείες το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να ζητούν την παρέκκλιση από την υποχρέωση αναστολής σε εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις. Από την άλλη πλευρά, οι αρχές ανταγωνισμού δεν έχουν μεταβάλλει το νομικό πρότυπο για την ουσιαστική αξιολόγηση των συγκεντρώσεων. Παρόλα αυτά, όταν αναλύουν τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις μιας συγκέντρωσης στον ανταγωνισμό, θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την τεράστια οικονομική αβεβαιότητα που επικρατεί και το γεγονός ότι οι αγορές μεταβάλλονται τάχιστα. Δε θα πρέπει να λαμβάνουν όμως υπόψη, παρά τις πιέσεις των κυβερνήσεων, στόχους δημοσίου συμφέροντος και βιομηχανικής πολιτικής με τη δημιουργία ευρωπαϊκών πρωταθλητών, καθώς αυτοί οι στόχοι μπορεί να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην ευημερία των καταναλωτών. Επιπλέον, όταν αξιολογούν τις προϋποθέσεις της *failing firm defence*, ο έλεγχος τους θα πρέπει να είναι ο ίδιος, ανεξαρτήτως της οικονομικής κατάστασης που επικρατεί και δε θα πρέπει να είναι επεικέστερος λόγω της οικονομικής ύφεσης. Στις περιπτώσεις εκείνες που θα δημιουργούνται ανησυχίες για τον ανταγωνισμό στις αρχές ανταγωνισμού προτείνεται η χρήση διορθωτικών μέτρων, τόσο διαρθρωτικών, όσο και συμπεριφοράς, ο σχεδιασμός και η εξέταση των οποίων, όμως, θα είναι ακόμη δυσκολότερος κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

Περαιτέρω, όσον αφορά τον έλεγχο των κρατικών ενισχύσεων, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι αυτός έχει ως στόχο η οικονομική υποστήριξη των κυβερνήσεων να κατευθυνθεί προς τις εταιρείες που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα λόγω της πανδημίας, αλλά ήταν φερέγγυες πριν την έξαρση της νόσου, και όχι προς τις εταιρείες που ήταν ήδη προβληματικές κατά το παρελθόν. Παράλληλα, επιδιώκεται, μέσω των ειδικών διατάξεων που προβλέπονται για την είσοδο, την αποζημίωση και την έξοδο των κρατών από το μετοχικό κεφάλαιο των εταιρειών που ανακεφαλαιοποιούνται με κρατικά κεφάλαια και δανειοδοτούνται με ευνοϊκούς όρους, αλλά και για τη διακυβέρνησή τους, οι

εταιρείες αυτές να μην «κρατικοποιηθούν» και, έτσι, να διατηρηθεί το καθεστώς του ανόθευτου ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς.

Τέλος, οι αρχές ανταγωνισμού θα διαδραματίσουν πολύ σημαντικό ρόλο, μέσω των πολιτικών προώθησης του ανταγωνισμού, στην καθοδήγηση των κυβερνήσεων κατά τη σύναψη δημόσιων συμβάσεων για την αγορά των απαραίτητων αγαθών και υπηρεσιών για την καταπολέμηση της πανδημίας COVID-19, αλλά και κατά τη νομοθέτηση από αυτές έκτακτων μέτρων, και με τη συνεργασία τους με άλλες κρατικές αρχές για τη δημιουργία ενός ανταγωνιστικού περιβάλλοντος χωρίς στρεβλώσεις.

Αθήνα, Νοέμβριος 2020

Γεώργιος Κ. Κρούσκος

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
I. Η ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ COVID-19.....	12
A. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	12
B. Αξιολόγηση των συμφωνιών οριζόντιας συνεργασίας κατά τη διάρκεια της COVID-19.....	13
Γ. Η Κοινή Δήλωση του ECN και το Προσωρινό Πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.....	16
Δ. Παραδείγματα Δημόσιων Ανακοινώσεων με Γενική Καθοδήγηση σχετικά με τη συνεργασία μεταξύ ανταγωνιστών κατά τη διάρκεια της COVID-19	19
E. Παραδείγματα νόμιμων συμφωνιών συνεργασίας κατά τη διάρκεια της COVID-19	21
ΣΤ. Συνεργασία σε προηγούμενες κρίσεις και σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης.....	27
Z. Crisis Cartels	29
H. Αντιανταγωνιστικές συμφωνίες στη φαρμακευτική βιομηχανία	35
1. Συμφωνίες pay - for - delay	35
2. Κατανομή αγορών και ανταλλαγή πληροφοριών.....	39
3. Παρατηρήσεις	40
II. Η ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΗ ΤΙΜΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ COVID-19.....	41
A. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	41
B. Δυσκολίες επιβολής του δικαίου ανταγωνισμού σε υποθέσεις υπερβολικής τιμολόγησης	43
1. Στενότερος ορισμός σχετικής αγοράς	43
2. Προσωρινή δεσπόζουσα θέση.....	44
Γ. Αξιολόγηση της υπερβολικής τιμολόγησης σε ευρωπαϊκό επίπεδο	46
Δ. Υπερβολική τιμολόγηση στη φαρμακευτική βιομηχανία	50
E. Διορθωτικά μέτρα ως λύση σε υποθέσεις υπερβολικής τιμολόγησης	53
ΣΤ. Ενέργειες των αρχών ανταγωνισμού για την καταπολέμηση της υπερβολικής τιμολόγησης.....	55
Z. Εναλλακτικές δυνατότητες για την αντιμετώπιση της υπερβολικής τιμολόγησης	57
1. Παρακολούθηση της αγοράς και προειδοποιήσεις για παρέμβαση	58
2. Λήψη Προσωρινών Μέτρων.....	59
3. Νομοθεσία για τη διόγκωση των τιμών (price-gouging law)	60
H. Ρύθμιση τιμών.....	62
III. Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΩΝ	66
A. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	66
B. Διαδικαστικές προσαρμογές	67
Γ. Ουσιαστική αξιολόγηση συγκεντρώσεων	70
Δ. Failing Firm Defence.....	72

E. Remedies για την αντιμετώπιση των ανησυχιών.....	76
1. Structural remedies.....	77
2. Behavioral remedies	80
ΣΤ. Έλεγχος Συγκεντρώσεων και Άμεσες Ξένες Επενδύσεις	81
IV. Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΕΝΙΧΥΣΕΩΝ	85
Α. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	85
Β. Κρατικά μέτρα που δεν απαιτούν κοινοποίηση	86
Γ. Κρατικές ενισχύσεις που δεν απαιτούν κοινοποίηση.....	87
Δ. Ενισχύσεις που πρέπει να κοινοποιούνται	88
1. Προσωρινό Πλαίσιο Κρατικών Ενισχύσεων	90
2. Αρχική εκδοχή Προσωρινού Πλαισίου Κρατικών Ενισχύσεων	90
3. Η Πρώτη Τροποποίηση	92
4. Η Δεύτερη Τροποποίηση	93
5. Η Τρίτη Τροποποίηση	94
6. Η Τέταρτη Τροποποίηση	95
V. ΠΡΩΘΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ	96
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	99
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	102

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ABA	Australian Banking Association
ACCC	Australian Competition and Consumer Commission
AGCM	Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato
ASF	Australian Securitization Forum
CA	Court of Appeal
CADE	Administrative Council for Economic Defense
CAT	Competition Appeals Tribunal
CMA	Competition and Markets Authority
DoJ	Department of Justice
FFD	Failing Firm Defence
FTC	Federal Trade Commission
ECN	European Competition Network
ICN	International Competition Network
JFTC	Japan Fair Trade Commission
ME	Medicines for Europe
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
SAMR	State Administration for Market Regulation
SO	Statement of Objection
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
WHO	World Health Organization
WTO	World Trade Organization
ΑΞΕ	Άμεσες Ξένες Επενδύσεις
ΓΚΑΚ	Γενικός Κανονισμός Απαλλαγής Κατά Κατηγορία
ΕΑ	Επιτροπή Ανταγωνισμού
ΕΑΑ	Εθνικές Αρχές Ανταγωνισμού
ΔΕΕ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΜΜΕ	Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις
ΥΓΟΣ	Υπηρεσίες Γενικού Οικονομικού Συμφέροντος
ΥΚΩ	Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η νόσος COVID – 19 που εμφανίστηκε για πρώτη φορά το Δεκέμβριο του 2019 στην επαρχία Wuhan της Κίνας και εξαπλώθηκε άμεσα σε όλο τον πλανήτη έχει προκαλέσει τεράστιο πλήγμα στην υγεία εκατομμυρίων πολιτών, αλλά και στις οικονομίες των χωρών. Η πρωτοφανής κατάσταση έκτακτης ανάγκης που δημιουργήθηκε υποχρέωσε τις κυβερνήσεις παγκοσμίως να λάβουν πολύ σκληρά μέτρα, όπως είναι ο καθολικός περιορισμός της κυκλοφορίας (lockdown), η κοινωνική αποστασιοποίηση και η υποχρεωτική χρήση μάσκας σε εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους.

Το lockdown που επιβλήθηκε τους μήνες της άνοιξης και επιβάλλεται εκ νέου σε πολλές χώρες έχει πολύ σημαντικές επιπτώσεις στη λειτουργία των αγορών. Από τη μία πλευρά, διακόπτεται βίαια το μεγαλύτερο μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων, με συνέπεια πολλές επιχειρήσεις να αντιμετωπίζουν πολύ σοβαρές οικονομικές δυσκολίες, ενώ από την άλλη πλευρά, τα σουπερμάρκετ και οι επιχειρήσεις που προσφέρουν τα είδη πρώτης ανάγκης για την αντιμετώπιση της COVID-19 έχουν σημειώσει τεράστια αύξηση στο τζίρο τους, καθώς οι πολίτες, λόγω του φόβου και της ανασφάλειας που επικρατεί, συσσωρεύουν μεγάλα αποθέματα αυτών των προϊόντων. Το αποτέλεσμα είναι, βέβαια, να δημιουργούνται μεγάλες ελλείψεις για προϊόντα, όπως είναι οι μάσκες προσώπου και τα αντισηπτικά χεριών.

Η ανωτέρω περιγραφόμενη διαταραχή στην προσφορά και τη ζήτηση εγείρει ιδιαίτερες ανησυχίες και ερωτήματα και ως προς την επιβολή του δικαίου του ελεύθερου ανταγωνισμού κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Θα πρέπει να χαλαρώσει η επιβολή του, όπως υποστηρίζουν αρκετοί για να ανταποκριθεί στις τρέχουσες προκλήσεις; Η απάντηση των αρχών ανταγωνισμού είναι αρνητική. Παρόλα αυτά, έχουν υιοθετήσει μια σειρά μέτρων, όπως είναι η αλλαγή στις προτεραιότητες τους, η εξαίρεση ορισμένων μορφών συνεργασίας από την απαγόρευση του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ, η χαλάρωση των προτύπων τους για την efficiency defence προκειμένου να επιτρέψουν στις εταιρείες να συνεργαστούν και να βοηθήσουν και αυτές, από την πλευρά τους, τις κυβερνήσεις σε αυτές τις ιδιαίτερα κρίσιμες στιγμές.

Σε κάθε περίπτωση βέβαια οι αρχές ανταγωνισμού επαγρυπνούν ώστε οι εταιρείες να μη χρησιμοποιήσουν αυτήν την άνευ προηγουμένου κρίση για να παραβιάσουν το δίκαιο ανταγωνισμού και να εκμεταλλευτούν τους ευάλωτους καταναλωτές, μέσω καρτέλ και υπερβολικής τιμολόγησης. Άλλωστε, η εμπειρία από προηγούμενες κρίσεις έχει δείξει ότι η διατήρηση των ίσων όρων ανταγωνισμού ακόμη και σε αυτές τις περιόδους είναι

απαραίτητη, ως ένα εργαλείο για να επιταχυνθεί η οικονομική ανάκαμψη, όταν ομαλοποιηθούν οι συνθήκες.

Στην Ενότητα I θα γίνει λόγος για τη συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Πιο συγκεκριμένα, θα τονιστεί η ανάγκη να καθοριστούν τα κριτήρια για τις μορφές νόμιμης συνεργασίας τους, ενώ θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά στην Κοινή Δήλωση του ECN, στην Κοινή Δήλωση της FTC και του DoJ και στο Προσωρινό Πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και θα δοθούν παραδείγματα από τη πρακτική διαφόρων εθνικών αρχών ανταγωνισμού. Επιπλέον, θα αναλυθούν τα καρτέλ ύφεσης ή κρίσης (crisis cartels) και θα δοθούν παραδείγματα από την πρακτική που ακολουθήθηκε σε προηγούμενες κρίσεις και έκτακτες ανάγκες. Περαιτέρω, θα αναλυθούν οι αντιανταγωνιστικές συμφωνίες μεταξύ των φαρμακευτικών εταιρειών, με ιδιαίτερη έμφαση να δίνεται στις συμφωνίες pay-for-delay, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα να αυξηθούν κατακόρυφα οι τιμές των φαρμάκων.

Όσον αφορά τώρα τον κίνδυνο να χρεωθούν υπερβολικά υψηλές τιμές στα είδη πρώτης ανάγκης κατά τη διάρκεια της πανδημίας, για αυτό θα γίνει λόγος στην Ενότητα II. Στην ενότητα αυτή θα γίνει αναλυτική περιγραφή όλων των μέσων που διαθέτουν οι αρχές ανταγωνισμού για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου. Αρχικά, θα γίνει αναφορά στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι αρχές ανταγωνισμού κατά τη θεμελίωση της καταχρηστικής υπερβολικής τιμολόγησης με βάση το άρθρο 102 περ. α' ΣΛΕΕ και ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων, όπου αποκτούν ισχύ στην αγορά εταιρείες με μικρά μερίδια αγοράς. Προτείνεται η εφαρμογή της «προσωρινής δεσπόζουσας θέσης», όπως είχε εφαρμοστεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στην υπόθεση *ABG/OIL*. Στη συνέχεια, η ανάλυση εστιάζει στη νομολογία του ΔΕΕ σχετικά με την καταχρηστική υπερβολική τιμολόγηση και γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις υποθέσεις υπερβολικής τιμολόγησης στη φαρμακευτική βιομηχανία. Οι τελευταίες αυτές υποθέσεις θα αποτελέσουν σίγουρα χρήσιμο οδηγό και για την αξιολόγηση της τιμολόγησης εκ μέρους των φαρμακευτικών βιομηχανιών για τα φάρμακα και το εμβόλιο κατά του κορωνοϊού. Στο πλαίσιο αυτό, προτείνεται και η χρήση των remedies ως ένα χρήσιμο εργαλείο για την ταχεία αντιμετώπιση των προβλημάτων, αλλά και εναλλακτικών μεθόδων για την αντιμετώπιση της υπερβολικής τιμολόγησης, όπως είναι το δίκαιο προστασίας των καταναλωτών, η παρακολούθηση των αγορών, τα προσωρινά μέτρα, το price-gouging law, αλλά και η ρύθμιση των τιμών ως μια έσχατη λύση.

Στη συνέχεια, στην Ενότητα III περιγράφεται η επανεξέταση των συγκεντρώσεων κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Αρχικά, περιγράφονται οι διαδικαστικές αλλαγές που έχουν ανακοινωθεί από τις αρχές ανταγωνισμού, με ιδιαίτερη μνεία να γίνεται στην

παρέκκλιση από την υποχρέωση αναστολής, ενώ αναφέρονται και οι δυσκολίες που θα αντιμετωπίσουν κατά την ουσιαστική αξιολόγηση των συγκεντρώσεων, λόγω των ταχέως μεταβαλλόμενων αγορών και της δυσκολίας στη συγκέντρωση του απαραίτητου αποδεικτικού υλικού. Στη συνέχεια, θα γίνει λόγος για ένα από τα πιο σημαντικά, αλλά και δυσκολότερα ζητήματα κατά την επανεξέταση των συγκεντρώσεων, τις συγκεντρώσεις όπου το ένα μέρος είναι προβληματική επιχείρηση. Με την τεράστια οικονομική κρίση που επέφερε η πανδημία είναι αναπόφευκτο ότι πολλές επιχειρήσεις θα βρεθούν στο όριο της πτώχευσης και έτσι θα επικαλούνται όλο και περισσότερο τη *failing firm defence*. Περαιτέρω, αναλύονται τα *structural* και τα *behavioral remedies*, ενώ στο τέλος γίνεται αναφορά στον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων ώστε να παρεμποδιστεί η επιθετική εξαγορά ευρωπαϊκών επιχειρήσεων από εταιρείες τρίτων χωρών.

Στην επόμενη ενότητα, στην Ενότητα IV, θα αναλυθεί ο έλεγχος των κρατικών ενισχύσεων κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα, καθώς είναι απαραίτητο να διασφαλιστεί ότι οι κρατικές ενισχύσεις που χορηγούνται στις επιχειρήσεις αυτήν την περίοδο δε θα στρεβλώσουν τον ανταγωνισμό εντός της εσωτερικής αγοράς. Σε διαφορετική περίπτωση, η οικονομική ανάκαμψη θα καθυστερήσει μετά τη λήξη της πανδημίας, ενώ ένας ενδεχόμενος αγώνας επιδοτήσεων μεταξύ των κρατών θα αυξήσει ακόμη περισσότερο το οικονομικό και κοινωνικό χάσμα μεταξύ των πλουσίων και των φτωχότερων χωρών της ΕΕ. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αντιλαμβανόμενη τη σημασία αυτού του ζητήματος εξέδωσε από την αρχή της πανδημίας το Προσωρινό Πλαίσιο Κρατικών Ενισχύσεων (*State aid Temporary Framework*), το οποίο θέτει τον άξονα πάνω στον οποίο μπορούν να κινηθούν τα κράτη μέλη για να υποστηρίξουν τις οικονομίες τους. Μάλιστα έχει τροποποιηθεί μέχρι στιγμής ήδη τέσσερις φορές για να ανταποκρίνεται καλύτερα στις τρέχουσες ανάγκες.

Τέλος, στην Ενότητα V θα επιχειρηθεί ο προσδιορισμός της έννοιας της προώθησης των πολιτικών του ανταγωνισμού (*advocacy*) και το πώς οι αρχές ανταγωνισμού μπορούν να βοηθήσουν τις κυβερνήσεις και τις επιχειρήσεις μέσω οδηγιών και κατευθύνσεων, ώστε να αποφευχθεί η αδικαιολόγητη στρέβλωση του ανταγωνισμού. Ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει στις Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς τους δημόσιους αγοραστές που εκδόθηκαν για να βοηθήσουν τις δημόσιες αρχές κατά τη σύναψη δημόσιων συμβάσεων για την άμεση αγορά όλου του εξοπλισμού που είναι απαραίτητος κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

I. Η ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ COVID-19

A. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Σε περιόδους έκτακτης ανάγκης, η ιστορία έχει δείξει ότι οι εταιρείες είναι πολύ πιο πιθανό να συμπράττουν προκειμένου να προστατεύσουν τα κέρδη τους, είτε προβαίνοντας σε αύξηση των τιμών, είτε μειώνοντας την παραγωγή τους. Για αυτό το λόγο, το ECN ανέφερε ότι «δε θα διστάσει να αναλάβει δράση εναντίον των εταιρειών που λαμβάνουν πλεονέκτημα από την τρέχουσα κατάσταση μέσω συμπράξεων...».

Από την άλλη πλευρά, σε αυτές τις εξαιρετικές περιστάσεις της κρίσης της COVID-19, οι συμφωνίες οριζόντιας συνεργασίας (horizontal agreements) μπορεί να είναι προς το δημόσιο συμφέρον. Το Προσωρινό Πλαίσιο¹ αναφέρει ότι «στην παρούσα περίοδο που επικρατεί «ένας γενικός κλονισμός της προσφοράς που προκύπτει από την διαταραχή των αλυσίδων εφοδιασμού², σε συνδυασμό με έναν ασύμμετρο κλονισμό της ζήτησης που προκαλείται, είτε από την απότομη μείωση της ζήτησης των καταναλωτών για ορισμένα προϊόντα και υπηρεσίες, είτε από την απότομη αύξηση της ζήτησης για άλλα προϊόντα και υπηρεσίες, ιδίως εκείνα που σχετίζονται με τον τομέα της υγείας (συμπεριλαμβανομένων π.χ. φαρμακευτικών εταιρειών, παραγωγών ιατρικού εξοπλισμού και των διανομέων τους), σε συνδυασμό με την αβεβαιότητα που επικρατεί, όσον αφορά το τόσο τη διάρκεια, όσο και την ένταση της κρίσης, καθιστά επιτακτική την ανάγκη διάφορων μορφών συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων προκειμένου να ξεπεράσουν ή τουλάχιστον να μετριάσουν τις επιπτώσεις της κρίσης προς όφελος εν τέλει των πολιτών»³.

Ο στόχος είναι να διασφαλιστεί η προμήθεια και η κατάλληλη διανομή βασικών προϊόντων και υπηρεσιών που σπανίζουν κατά τη διάρκεια της έξαρσης της νόσου COVID-19 και να αντιμετωπιστούν έτσι οι ελλείψεις των εν λόγω βασικών προϊόντων και υπηρεσιών που απορρέουν κατά κύριο λόγο από την ταχεία και εκθετική αύξηση της ζήτησης», χωρίς να απαιτηθεί κρατική παρέμβαση ή να επιβαρυνθούν οι επιχειρήσεις με επιπλέον κόστος.

¹ European Commission, “Προσωρινό πλαίσιο για την αξιολόγηση ζητημάτων αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας που αφορούν τη συνεργασία επιχειρήσεων για την αντιμετώπιση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης που απορρέουν από την τρέχουσα έξαρση της νόσου COVID-19”, (2020), διαθέσιμο σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0408\(04\)&from=EL](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0408(04)&from=EL).

² V. Schnerf Weil-Lancry, “Food companies facing the crisis”, in *Supplier-distributor relationships tested in the Covid-19 epidemic*, 10-11, (Webinar - April 21, 2020), Concurrences N° 3-2020, Art. N° 96001, (2020).

³ G. Monti, “Business Cooperation in Times of Emergency: The Role of Competition Law”, *Competition Policy International*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.competitionpolicyinternational.com/business-cooperation-in-times-of-emergency-the-role-of-competition-law/>.

Παράλληλα, η συνεργασία αυτή θα είναι ιδιαίτερα ευεργετική για έργα E&A στη βιομηχανία της υγείας με σκοπό την ανάπτυξη εμβολίων και φαρμάκων για την καταπολέμηση της COVID-19, καθώς τα έργα αυτά απαιτούν τεράστιες επενδύσεις και συνεπάγονται τεράστιους κινδύνους σε περίπτωση αποτυχίας των προσπαθειών.

Οι αρχές ανταγωνισμού, λοιπόν, θα πρέπει να είναι κατάλληλα προετοιμασμένες να θέσουν τα κατάλληλα κριτήρια νόμιμης συνεργασίας μεταξύ των ανταγωνιστών προκειμένου να επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ, αφενός, των οφελών που μπορεί να προκύψουν βραχυπρόθεσμα από τη συνεργασία και, αφετέρου, της ενδεχόμενης στρέβλωσης του ανταγωνισμού μακροπρόθεσμα από αυτές τις συνεργασίες, την ανταλλαγή πληροφοριών και τη χαλάρωση των προϋποθέσεων, υπό τις οποίες γίνονται δεκτές οι δικαιολογήσεις περί αποτελεσματικότητας (efficiency defences)⁴.

Στο πλαίσιο αυτό, οι αρχές ανταγωνισμού έχουν εκδώσει μια σειρά από κατευθυντήριες γραμμές και παρέχουν, όπου κρίνεται σκόπιμο, ad hoc επιστολές υποστήριξης (comfort letters) για να αυξηθεί η ασφάλεια δικαίου στις επιχειρήσεις και να μπορέσουν να συνεργαστούν, δείχνοντας ιδιαίτερη προσοχή στο να μην οδηγήσουν αυτές οι συμφωνίες σε hardcore καρτέλ, υπό την κάλυψη της κρίσης⁵.

B. Αξιολόγηση των συμφωνιών οριζόντιας συνεργασίας κατά τη διάρκεια της COVID-19

Οι συμφωνίες οριζόντιας συνεργασίας αφορούν συμφωνίες στις οποίες εμπλέκονται δύο ή περισσότεροι πραγματικοί ή δυνητικοί ανταγωνιστές που δραστηριοποιούνται ή δύνανται να δραστηριοποιηθούν, αντίστοιχα, στο ίδιο επίπεδο αγοράς.

Σε γενικές γραμμές, οι αρχές ανταγωνισμού είναι επιφυλακτικές, όταν αντιμετωπίζουν τέτοιου είδους συμφωνίες, καθώς ενδέχεται να συνιστούν κατά αντικείμενο (by object) ή κατά αποτέλεσμα (by effect) περιορισμό του ανταγωνισμού με δυσμενείς επιπτώσεις στην ευημερία των καταναλωτών, ενώ συνήθως δεν προκύπτουν οφέλη που να δικαιολογούν την εξαίρεση αυτών των συμφωνιών βάσει του άρθρου 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ. Γι' αυτό το λόγο, έχουν εκδοθεί μόνο Κατευθυντήριες Γραμμές και οι Κανονισμοί Απαλλαγής για τις συμφωνίες εξειδίκευσης και τις συμφωνίες έρευνας και ανάπτυξης.

⁴ Fr. Costa-Cabral, "Future-Mapping the Three Dimensions of EU Competition Law: Modernization Now and After COVID-19, *TILEC Discussion Paper No. DP 2020-011*, 21-23, (2020), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3581535.

⁵ G. De Stefano, "Covid-19 and EU Competition Law: Bring the Informal Guidance On", Vol. 11 (3-4), *Journal of European Competition Law & Practice*, 121, (2020), διαθέσιμο σε: <https://academic.oup.com/jeclap/article/11/3-4/121/5829019>.

Αυτό το πλαίσιο παραμένει έγκυρο και κατά τη διάρκεια της πανδημίας της COVID-19⁶ και, παρά τις πιέσεις που δέχονται οι αρχές ανταγωνισμού για χαλάρωση των κανόνων ανταγωνισμού αυτήν την περίοδο, έχουν δηλώσει απερίφραστα ότι δε θα επιτρέψουν να χρησιμοποιηθεί η κρίση ως μια πρόφαση για αντιανταγωνιστική συμπεριφορά.

Ωστόσο, υπό το βάρος των περιστάσεων, έχουν αναγνωρίσει ότι ενδέχεται οι εταιρείες να πρέπει να συνεργαστούν και να ευθυγραμμίσουν τις στρατηγικές του προκειμένου να μετριαστούν οι ελλείψεις βασικών προϊόντων ή υπηρεσιών που είναι απαραίτητες για τον περιορισμό της εξάπλωσης του ιού, να ανακαλυφθεί φάρμακο ή εμβόλιο για τη θεραπεία του, αλλά και εν τέλει για να περιορίσουν τη ζημία τους⁷.

Παρόλα αυτά, οι αρχές ανταγωνισμού έχουν ακολουθήσει διαφορετική πορεία μεταξύ τους, με βάση το εάν μπορούσαν να κάνουν χρήση της διακριτικής τους ευχέρειας και να θέσουν διαφορετικές προτεραιότητες, εάν θεωρούσαν ότι από τη συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων ενδέχεται να προκύψουν λόγοι αποτελεσματικότητας που να δικαιολογούν την παρέκκλιση και εάν μπορούσαν να λάβουν υπόψη τους στόχους δημοσίου συμφέροντος⁸.

Παρά τις επιμέρους διαφορές⁹, οι αρχές ανταγωνισμού φαίνεται να χρησιμοποιούν κάποια κοινά κριτήρια όταν αναλύουν τη συνεργασία μεταξύ των ανταγωνιστών κατά τη διάρκεια της πανδημίας, λαμβάνοντας υπόψη το πεδίο εφαρμογής της συμφωνίας, συμπεριλαμβανομένης της γεωγραφικής της εμβέλειας, μαζί με την ανάγκη συνεργασίας για την αντιμετώπιση των διαταραχών της αγοράς που δημιουργούνται από την κρίση, τη διάρκειά της, καθώς και το αντικείμενο ή το σκοπό που επιδιώκουν τα μέρη με τη συμφωνία.

Αρχικά, όσον αφορά την αναγκαιότητα¹⁰ της συμφωνίας συνεργασίας, πολλές αρχές ανταγωνισμού έχουν δηλώσει, μέσω των γενικών οδηγιών τους, ότι είναι απίθανο να εφαρμοστεί το δίκαιο ανταγωνισμού σε περίπτωση που η συνεργασία μεταξύ των ανταγωνιστών κατά τη διάρκεια της COVID-19 θεωρείται απαραίτητη για τη διατήρηση ή την αύξηση της προσφοράς, τη διασφάλιση της ασφάλειας των αλυσίδων εφοδιασμού, την ικανοποίηση της απαίτησης αυξημένης ζήτησης ή την αποφυγή αρνητικών επιπτώσεων από τη συσσώρευση αποθεμάτων, την αποθήκευση και τις συνεπαγόμενες ελλείψεις προϊόντων. Για παράδειγμα, μια συμφωνία

⁶ E. Craig, “ECJ: conduct can be by-object and by-effect infringement”, *Global Competition Review*, (2020).

⁷ J. Derenne, D. Vallindas and C.Barbu O’ Connor, “COVID-19 is Not a “Get Out of Jail Free Card” from EU Competition Law”, *Sheppardmullin*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.antitrustlawblog.com/2020/03/articles/coronavirus/crisis-eu-competition-law/>.

⁸ N. Dunne, “Public Interest and EU Competition Law”, Vol. 65(2), *The Antitrust Bulletin*, 264- 269, (2020), διαθέσιμο σε: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0003603X20912883>.

⁹ Fr. Jenny, “Competition Law Enforcement and the Covid-19 Crisis: Business as (Un)usual?”, Παρίσι, 10-11, (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3606214.

¹⁰ OECD, “Co-operation between competitors in the time of COVID-19”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.oecd.org/competition/Co-operation-between-competitors-in-the-time-of-COVID-19.pdf>

μπορεί να περιλαμβάνει την ανταλλαγή πληροφοριών¹¹ σχετικά με μια συγκεκριμένη παράμετρο του ανταγωνισμού που μπορεί να είναι απολύτως απαραίτητη για την επίλυση μιας έλλειψης (π.χ. παραγωγική ικανότητα), αλλά επιτρέπει τον ανταγωνισμό σε άλλες παραμέτρους (π.χ. τιμή). Ομοίως, μια συμφωνία πρέπει να περιορίζεται μόνο σε εκείνα τα προϊόντα ή τις γεωγραφικές περιοχές που πρέπει να καλυφθούν για την αντιμετώπιση του συγκεκριμένου ζητήματος.

Προκειμένου να γίνει ορθά η εκτίμηση της αναγκαιότητας της συνεργασίας μεταξύ των ανταγωνιστών θα πρέπει να συγκρίνεται το σενάριο της συνεργασίας, όπως προβλέφθηκε από τα μέρη, τη στιγμή κατά την οποία συνήφθη και υλοποιήθηκε, με ένα σενάριο όπου δε θα υπήρχε συνεργασία. Επίσης, θα πρέπει να εξετάζεται κατά πόσον υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις που περιορίζουν λιγότερο τον ανταγωνισμό σε σχέση με την προτεινόμενη συνεργασία (counterfactual analysis). Ωστόσο, το μεγάλο πρόβλημα που ανακύπτει στην προκειμένη περίπτωση είναι η ασφυκτική χρονική πίεση που δημιουργείται λόγω της έξαρσης του COVID-19, η οποία, αφενός, δεν επιτρέπει στις αρχές ανταγωνισμού να κάνουν μια εις βάθος έρευνα για τις πιθανές εναλλακτικές λύσεις, και, αφετέρου, επηρεάζει αντίστοιχα τις εκτιμήσεις των εταιρειών.

Περαιτέρω, πολλές αρχές ανταγωνισμού θα κρίνουν περί της νομιμότητας μιας συμφωνίας μεταξύ ανταγωνιστών στη βάση του εάν αυτή έχει θετικό αντίκτυπο στην ευημερία των καταναλωτών¹². Όπως θα αναφερθεί και αναλυτικότερα παρακάτω, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα θεωρήσει νόμιμη και αναγκαία μια συνεργασία, εφόσον αυτή συνεισφέρει στην παραγωγή ή την αποφυγή ελλείψεων σε βασικά προϊόντα ή υπηρεσίες, όπως εκείνες που σχετίζονται με τη θεραπεία ασθενών με COVID-19. Οι αμερικάνικες αρχές θα κρίνουν νόμιμες τις συμφωνίες που είναι απαραίτητες για την παροχή βοήθειας σε ασθενείς, καταναλωτές και κοινότητες που επηρεάζονται από τη COVID-19 και τα επακόλουθά της και η βρετανική CMA διευκρίνισε ότι, στο πλαίσιο αυτής της κρίσης, οι συνεργασίες που στοχεύουν στην παροχή «νέων υπηρεσιών, όπως η παράδοση τροφίμων σε ευάλωτους καταναλωτές, πιθανότατα δε θα είναι προβληματικές από την άποψη της νομοθεσίας ανταγωνισμού.

Τέλος, ένα ιδιαίτερα σημαντικό κριτήριο που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη είναι ότι η συνεργασία μεταξύ των ανταγωνιστών θα πρέπει να διαρκεί μόνο κατά το διάστημα που επικρατούν οι επείγουσες συνθήκες της κρίσης στο συγκεκριμένο τομέα, οι οποίες δημιουργούν

¹¹ J. Schmidt and L. Pizzetti “Competitor cooperation in the time of COVID-19: competition law suspended?”, *Financier Worldwide Magazine*, (2020), διαθέσιμο σε: https://www.financierworldwide.com/competitor-cooperation-in-the-time-of-covid-19-competition-law-suspended#.X6Pk8FBS_IV.

¹²J. Padilla and N. Petit, “Competition policy and the Covid-19 opportunity” *Concurrences* N° 2-2020, Art. N° 94317, 4, (2020).

διαταραχή στις αλυσίδες παραγωγής και εφοδιασμού ή επιβάλλουν τη συνεργασία προκειμένου να επιτευχθεί καινοτόμος δράση.

Γ. Η Κοινή Δήλωση του ECN και το Προσωρινό Πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Το ECN εξέδωσε στις 23 Μαρτίου 2020 την Κοινή Δήλωση¹³ όπου τέθηκε το πλαίσιο για την επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού κατά τη διάρκεια της COVID-19. Το ECN αναφέρει ότι το δίκαιο ανταγωνισμού διασφαλίζει ισότιμους όρους ανταγωνισμού μεταξύ των εταιρειών, ακόμα και σε περιόδους κρίσης, αλλά κατανοεί ότι αυτή η εξαιρετική κατάσταση μπορεί να προκαλέσει την ανάγκη συνεργασίας των εταιρειών προκειμένου να διασφαλιστεί η προσφορά και η δίκαιη διανομή σπάνιων προϊόντων σε όλους τους καταναλωτές. Γι' αυτό το λόγο, στις «τρέχουσες συνθήκες» δε θα παρέμβει ενεργά εναντίον των «αναγκαίων» και «προσωρινών» μέτρων που θα τεθούν σε ισχύ για να αποφευχθεί μια έλλειψη προσφοράς. Ο λόγος είναι ότι σε αυτές τις συνθήκες αυτά τα μέτρα είναι απίθανο να είναι προβληματικά επειδή, είτε δεν ισοδυναμούν με περιορισμό του ανταγωνισμού σύμφωνα με το άρθρο 101 ΣΛΕΕ / 53 ΕΟΧ, είτε θα δημιουργηθεί αποτελεσματικότητα που πιθανότατα θα υπερβαίνει οποιονδήποτε τέτοιον περιορισμό». Ταυτόχρονα, επισημαίνει ότι είναι εξαιρετικά σημαντικό να διασφαλιστεί ότι τα προϊόντα που θεωρούνται απαραίτητα για την προστασία της υγείας των καταναλωτών στην τρέχουσα κατάσταση (π.χ. μάσκες προσώπου και αντισηπτικά) παραμένουν διαθέσιμα σε ανταγωνιστικές τιμές.

Εν συνεχεία, στις 8 Απριλίου 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε μια Ανακοίνωση που έθετε το Προσωρινό Πλαίσιο για την αξιολόγηση ζητημάτων αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας που αφορούν τη συνεργασία επιχειρήσεων για την αντιμετώπιση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης που απορρέουν από την τρέχουσα έξαρση της νόσου COVID-19. Σε αυτό το έγγραφο τέθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή τα κύρια κριτήρια¹⁴ που θα ακολουθήσει κατά την αξιολόγηση των συμφωνιών συνεργασίας που στοχεύουν στην αντιμετώπιση της έλλειψης προμήθειας βασικών προϊόντων και υπηρεσιών κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19 (ιδίως φάρμακα και ιατρικό εξοπλισμό που χρησιμοποιούνται για το τεστ και τη θεραπεία των ασθενών COVID-19 ή που είναι απαραίτητα για το μετριάσμο και ενδεχομένως για να ξεπεραστεί η επιδημία), καθώς επίσης, και τις προτεραιότητες της κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης.

¹³ ECN, “Antitrust: Joint statement by the European Competition Network (ECN) on application of competition law during the Corona crisis”, (2020), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/ecn/202003_joint-statement_ecn_corona-crisis.pdf.

¹⁴ M. Jaspers, “The EU Commission’s antitrust response to the COVID-19 crisis”, στο COMPETITION POLICY IN TIMES OF CRISIS: Supplement to Competition Policy in Eastern Europe and Central Asia, *OECD-GVH Regional Centre for Competition in Budapest (Hungary)*, 29-30, (2020).

Περαιτέρω, προβλέφθηκε ότι, παρότι από την εισαγωγή του Κανονισμού 1/2003 οι επιχειρήσεις δε μπορούν πλέον να κοινοποιούν τις συμφωνίες που συνάπτουν στην Επιτροπή προκειμένου να τύχουν ατομικής απαλλαγής από το άρθρο 101 παρ.1 ΣΛΕΕ και είναι οι ίδιες υπεύθυνες να αξιολογούν τη νομιμότητα των συμφωνιών τους (self-assessment), η Επιτροπή μπορεί τώρα να παρέχει ειδική καθοδήγηση στις επιχειρήσεις για να διευκολυνθεί η αυτοαξιολόγησή τους με την παροχή ad hoc παρατηρήσεων ή επιστολών υποστήριξης¹⁵ σχετικά με τη νομιμότητα των συγκεκριμένων πρωτοβουλιών συνεργασίας ώστε αυτές να υλοποιηθούν ταχέως και για να μην υπάρχει αβεβαιότητα¹⁶.

Ειδικά, η συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων στον τομέα της υγείας δε θα εγείρει ανησυχίες ως προς τη νομιμότητα τους με το δίκαιο του ανταγωνισμού, εφόσον πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις και κυρίως ότι δεν υφίσταται ανταλλαγή εξατομικευμένων πληροφοριών μεταξύ των ανταγωνιστών, όπως αναφέρεται στις κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 101 της ΣΛΕΕ στις συμφωνίες οριζόντιας συνεργασίας. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα¹⁷, στην περίπτωση που ανατίθεται σ' έναν τρίτον, όπως είναι ένας εμπορικός σύλλογος (ή ένας ανεξάρτητος σύμβουλος ή ένας ανεξάρτητος πάροχος υπηρεσιών ή δημόσιος φορέας) να: συντονίζει την κοινή μεταφορά των εισερχόμενων υλικών· συμβάλει στον προσδιορισμό των βασικών φαρμάκων για τα οποία, ενόψει της προβλεπόμενης παραγωγής, υπάρχουν κίνδυνοι ελλείψεων· εξάγει συγκεντρωτικά στοιχεία σχετικά με την παραγωγή και την παραγωγική ικανότητα, χωρίς ανταλλαγή πληροφοριών για τις επιμέρους επιχειρήσεις· εκπονήσει ένα μοντέλο για την πρόβλεψη της ζήτησης σε επίπεδο κράτους μέλους και να εντοπίζει ελλείμματα προσφοράς· να ανταλλάσσει συγκεντρωτικά στοιχεία σχετικά με το έλλειμμα προσφοράς και να ζητεί από τις συμμετέχουσες επιχειρήσεις, σε ατομική βάση και χωρίς να ανταλλάσσει τις πληροφορίες αυτές με τους ανταγωνιστές, να αναφέρουν εάν μπορούν να καλύψουν το έλλειμμα προσφοράς για να ικανοποιήσουν τη ζήτηση (είτε μέσω υφιστάμενων αποθεμάτων, είτε μέσω αύξησης της παραγωγής).

Αλλά, η Ανακοίνωση προχωρά παραπέρα και αναφέρει ότι η συνεργασία στον τομέα της υγείας μπορεί να χρειαστεί ακόμη και να προχωρήσει πέραν αυτών για να αντιμετωπιστούν οι κρίσιμες ελλείψεις εφοδιασμού. Μπορεί, για παράδειγμα, να χρειαστεί να επεκταθεί στο

¹⁵ Al. Dimitriou et al, "EU guidance on Covid-19 coordination and the return of the "comfort letter"", *Ashurst*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ashurst.com/en/news-and-insights/legal-updates/competition-law-newsletter-march-april-2020/cn01-eu-guidance-on-covid-19-coordination-and-the-return-of-the-comfort-letter/>.

¹⁶ K. Fountoukakos, P. Rowland, D. Katrana and V. Musselwhite Steel, "The impact of COVID-19 on competition law in the pharmaceutical sector", *Herbert Smith Freehills*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://hsfnotes.com/crt/2020/03/30/the-impact-of-covid-19-on-competition-law-in-the-pharmaceutical-sector/>.

¹⁷ K. Fountoukakos, St. Wisking, A. Pretorius and Kr. Geurickx, "EU Commission publishes guidance on cooperation arrangements aimed at addressing shortages during the COVID-19 crisis", *Herbert Smith Freehills*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://hsfnotes.com/crt/2020/04/09/eu-commission-publishes-guidance-on-cooperation-arrangements-aimed-at-addressing-shortages-during-the-covid-19-crisis/>.

συντονισμό¹⁸ της αναδιοργάνωσης της παραγωγής με σκοπό την αύξηση και τη βελτιστοποίηση της παραγωγής, κατά τρόπον ώστε να μην εστιάζουν όλες οι επιχειρήσεις σε ένα ή σε λίγα φάρμακα και τα άλλα φάρμακα να παράγονται σε ανεπαρκείς ποσότητες, στις περιπτώσεις που η εν λόγω αναδιοργάνωση θα επέτρεπε στους παραγωγούς να καλύψουν τη ζήτηση για επειγόντως αναγκαία φάρμακα σε όλα τα κράτη μέλη.

Στην περίπτωση αυτή ενδέχεται να απαιτείται η ανταλλαγή εμπορικά ευαίσθητων πληροφοριών και ορισμένος βαθμός συντονισμού ως προς το ποια μονάδα παράγει ποια φάρμακα, ώστε να μην εστιάζουν όλες οι επιχειρήσεις σε ένα ή σε λίγα φάρμακα, και τα άλλα φάρμακα να παράγονται σε ανεπαρκείς ποσότητες. Οι εν λόγω ανταλλαγές και ο συντονισμός μεταξύ επιχειρήσεων είναι υπό κανονικές συνθήκες ενέργειες προβληματικές βάσει του άρθρου 101, παρ. 1 ΣΛΕΕ. Ωστόσο, υπό τις παρούσες εξαιρετικές περιστάσεις, μέτρα του είδους αυτού δε θα είναι προβληματικά στο πλαίσιο του δικαίου ανταγωνισμού της ΕΕ ή – δεδομένης της κατάστασης έκτακτης ανάγκης και του προσωρινού χαρακτήρα τους — δε θα αποτελέσουν προτεραιότητα της Επιτροπής για επιβολή της νομοθεσίας, στον βαθμό που τα μέτρα αυτά: i) είναι σχεδιασμένα και αντικειμενικά αναγκαία για την πραγματική αύξηση της παραγωγής με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο, ώστε να αντιμετωπιστούν ή να αποφευχθούν ελλείψεις στην προσφορά απαραίτητων προϊόντων ή υπηρεσιών, όπως εκείνων που χρησιμοποιούνται για τη θεραπεία ασθενών με COVID-19· ii) έχουν προσωρινό χαρακτήρα (δηλαδή θα εφαρμόζονται μόνο για όσο διάστημα υπάρχει κίνδυνος έλλειψης ή σε κάθε περίπτωση κατά τη διάρκεια της έξαρσης της νόσου COVID-19)· και iii) δεν υπερβαίνουν τα απολύτως αναγκαία όρια για την επίτευξη του στόχου της αντιμετώπισης ή αποφυγής των ελλείψεων στην προσφορά¹⁹. Οι επιχειρήσεις θα πρέπει να τεκμηριώνουν όλες τις ανταλλαγές και τις συμφωνίες μεταξύ τους και να τις θέτουν στη διάθεση της Επιτροπής, κατόπιν σχετικής αιτήσεως.

Παραδείγματα τέτοιων συμφωνιών, οι οποίες ενδέχεται να επιτρέπονται στις τρέχουσες συνθήκες, είναι η συνεργασία σχετικά με την από κοινού παραγωγή (εξειδίκευση), την από κοινού αγορά ή πώληση, την κοινή χρήση περιουσιακών στοιχείων, την αποθήκευση κρίσιμων προϊόντων, την έρευνα και ανάπτυξη, καθώς και την ευρεία τυποποίηση στη βιομηχανία (industry - wide standardising), τη συνεργασία στη διοικητική υποστήριξη (logistics) και τη διανομή και την ανταλλαγή μη ευαίσθητων πληροφοριών.

¹⁸ M.P. Schinkel and Ab. d' Ailly, "Corona Crisis Cartels: Sense and Sensibility", No. 2020-31, *Amsterdam Center for Law & Economics*, 3-6, (2020), διαθέσιμο σε SSRN:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3623154.

¹⁹ S. Batoni and F. Vanherck, "Competitor Collaboration in Response to COVID-19: How to Stay Antitrust-Compliant in Europe", *Wilson Sonsini*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.wsgr.com/en/insights/competitor-collaboration-in-response-to-covid-19-how-to-stay-antitrust-compliant-in-europe.html>.

Αξιο σχολιασμού αποτελεί, επίσης, γεγονός ότι το Προσωρινό Πλαίσιο αναφέρει ότι όταν μια συνεργασία ενθαρρύνεται και / ή συντονίζεται από δημόσια αρχή²⁰ (ή πραγματοποιείται εντός πλαισίου που καθορίζεται από τη δημόσια αρχή) αποτελεί σημαντικό παράγοντα που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η εν λόγω συνεργασία δε θα είναι προβληματική βάσει του ευρωπαϊκού δικαίου ανταγωνισμού ή ότι δε θα αποτελέσει προτεραιότητα επιβολής της Επιτροπής.

Αυτή η θέση, ωστόσο, έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή προσέγγιση ότι μια αντιανταγωνιστική πρακτική που ενθαρρύνεται ή συντονίζεται από την κυβέρνηση δεν αποτελεί λόγο άρσης του παράνομου χαρακτήρα της, εφόσον η επιχείρηση εξακολουθεί να διαθέτει αυτονομία στη δράση της και στη λήψη αποφάσεων.

Τέλος, η Επιτροπή χρησιμοποιώντας τη διακριτική της ευχέρεια να μην ερευνά υποθέσεις που καλύπτουν τις ανωτέρω προϋποθέσεις αποφεύγει τον κίνδυνο η απόφασή της να ανατραπεί στο Δικαστήριο, καθώς και το να δημιουργηθεί προηγούμενο για την εφαρμογή του άρθρου 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ.

Δ. Παραδείγματα Δημόσιων Ανακοινώσεων με Γενική Καθοδήγηση σχετικά με τη συνεργασία μεταξύ ανταγωνιστών κατά τη διάρκεια της COVID-19

Στις 24 Μαρτίου 2020, η FTC²¹ and το U.S. Department of Justice Antitrust Division²² εξέδωσαν μια Κοινή Δήλωση²³ όσον αφορά τον COVID-19 για να παρέχουν καθοδήγηση στα άτομα και στις επιχειρήσεις προκειμένου διασφαλιστεί ότι οι προσπάθειές τους συμμορφώνονται με την αντιμονοπωλιακή νομοθεσία των ΗΠΑ.

Οι αμερικάνικες αρχές²⁴ αναγνωρίζουν το γεγονός ότι, υπό το πρίσμα των επειγουσών περιστάσεων της COVID-19, οι εγκαταστάσεις υγειονομικής περίθαλψης μπορεί να χρειαστεί να συνεργαστούν για να παρέχουν πόρους και υπηρεσίες σε κοινότητες χωρίς άμεση πρόσβαση σε εξοπλισμό ατομικής προστασίας, ιατρικές προμήθειες ή υγειονομική περίθαλψη. Άλλες επιχειρήσεις ενδέχεται να χρειαστεί να συνδυάσουν προσωρινά δίκτυα παραγωγής, διανομής ή εξυπηρέτησης για να διευκολύνουν την παραγωγή και τη διανομή προϊόντων που σχετίζονται με τη COVID-19. Αυτά τα είδη κοινών προσπαθειών, που περιορίζονται σε διάρκεια και είναι

²⁰ Ch. Thomas et al, “The EU Commission vets public statements of Eurocommerce for the non-food retailers to take measures against the major crisis due to COVID-19”, *e-Competitions*, Art. N° 93838,3, (2020).

²¹ Damtof, “*The US FTC’s Antitrust Response to the COVID-19 Crisis*”, (2020).

²² C. Harrop “*The US DOJ’s Antitrust Response to the COVID-19 Crisis*”, (2020).

²³ FTC and DoJ, “*JOINT ANTITRUST STATEMENT REGARDING COVID-19*”, (2020) , διαθέσιμο σε: https://www.ftc.gov/system/files/documents/public_statements/1569593/statement_on_coronavirus_ftc-doj-3-24-20.pdf.

²⁴ B. Burke et al, “COVID-19 and Antitrust: What You Need to Know about How U.S. Federal and State Regulators Are Responding”, *BakerMcKenzie*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2020/03/covid19-and-antitrust-us>.

απαραίτητα για την παροχή βοήθειας σε ασθενείς, καταναλωτές και κοινότητες που πλήττονται από τη COVID-19 και τα επακόλουθά της, μπορεί να είναι μια απαραίτητη απάντηση στις «επιτακτικές περιστάσεις» παρέχοντας στους Αμερικανούς προϊόντα ή υπηρεσίες που ενδέχεται να μην ήταν διαθέσιμες διαφορετικά.

Επιπρόσθετα, αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους οι εταιρείες, συμπεριλαμβανομένων των ανταγωνιστών, μπορούν να συμμετάσχουν σε ανταγωνιστική συνεργασία που δεν παραβιάζει την αντιμονοπωλιακή νομοθεσία. Οι αρχές, βασισμένες στη νομολογία, επισημαίνουν ότι όταν οι εταιρείες συνεργάζονται στην E&A²⁵ αυτή η ενισχυτική για την αποτελεσματικότητα ολοκλήρωση της οικονομικής δραστηριότητας παράγει συνήθως θετικά αποτελέσματα για τον ανταγωνισμό, ότι η ανταλλαγή know-how, παρά τα συγκεκριμένα στοιχεία της εταιρείας σχετικά με τις τιμές, τους μισθούς, τα αποτελέσματα ή τα κόστη, μπορεί να είναι απαραίτητη για να επιτευχθούν τα θετικά υπέρ του ανταγωνισμού οφέλη ορισμένων συνεργασιών, ότι δε θα αμφισβητήσουν την ανάπτυξη προτύπων για τη διαχείριση των ασθενών από παρόχους υγειονομικής περίθαλψης, εφόσον αυτά θα τους βοηθήσουν στη λήψη κλινικών αποφάσεων και τα οποία μπορούν, επίσης, να παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες σε ασθενείς, παρόχους και αγοραστές και ότι οι περισσότερες κοινές συμφωνίες αγορών μεταξύ παρόχων υγειονομικής περίθαλψης, όπως αυτές που έχουν σχεδιαστεί για την αύξηση της αποτελεσματικότητας των συμβάσεων και τη μείωση του κόστους συναλλαγής, δε δημιουργούν ανησυχίες για την αντιμονοπωλιακή νομοθεσία.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, από την πλευρά της, στις 8 Απριλίου 2020, δύο ημέρες μόνο μετά το αίτημα της ένωσης φαρμακευτικών εταιρειών γενόσημων Medicines for Europe (“MfE”) για παροχή επιστολή υποστήριξης (“comfort letter”), την εξέδωσε²⁶ για συγκεκριμένες πρακτικές συνεργασίας που στοχεύουν στη βελτίωση της προσφοράς, στην αύξηση της παραγωγής με τον πιο πρόσφορο και αποτελεσματικό τρόπο και, πιθανώς, στη βελτίωση της διανομής. Στο πλαίσιο αυτό, αναγνώρισε ότι η φαρμακευτική βιομηχανία ενεργεί επί του παρόντος για να προσαρμόσει το απόθεμα και την παραγωγική της ικανότητα στη ξαφνική, πανευρωπαϊκή αύξηση της ζήτησης για ορισμένα νοσοκομειακά φάρμακα COVID-19, με αποτέλεσμα να υπάρχει σοβαρός κίνδυνος έλλειψης φαρμάκων στην ΕΕ²⁷.

²⁵ M. Hamer et. al, “COVID-19 and Antitrust Law: Avoiding Legal Risks in a Time of Uncertainty”, *BakerMcKenzie*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2020/03/covid19-and-antitrust-law>.

²⁶ European Commission, “*Comfort letter: coordination in the pharmaceutical industry to increase production and to improve supply of urgently needed critical hospital medicines to treat COVID-19 patients*”, (2020), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/antitrust/medicines_for_europe_comfort_letter.pdf.

²⁷ J. Christoforou et al, “The EU Commission publishes its first comfort letter to foster cooperation among businesses in the pharmaceutical sector during COVID-19 pandemic”, *e-Competitions April 2020*, Art. N° 94646,

Γι' αυτό το λόγο, η Επιτροπή διαβεβαίωσε τη MfE ότι η συνεργασία μεταξύ των εταιρειών προκειμένου να αναπτύξουν έναν κατάλογο προϊόντων που απαιτούνται σε μονάδες εντατικής θεραπείας και για να εντοπίζουν τους κινδύνους έλλειψης κρίσιμων νοσοκομειακών φαρμάκων για τη θεραπεία ασθενών με Covid-19 δε θα παραβίαζαν το ευρωπαϊκό δίκαιο ανταγωνισμού. Οι εταιρείες θα μπορούν να μοιράζονται ενεργά φαρμακευτικά συστατικά ("API") μαζί με «ενδιάμεσα», τα οποία είναι ημιτελείς εκδόσεις φαρμάκων. Μπορεί, επίσης, να χρειαστεί να επικοινωνήσουν, όταν αποφασίζουν εάν θα μεταφέρουν την παραγωγή ενός φαρμάκου από μια γραμμή παραγωγής σε μια άλλη προκειμένου να αυξήσουν την παραγωγική τους ικανότητα. Η διανομή μπορεί, περαιτέρω, να συντονίζεται σε συνεχή βάση. Ωστόσο, η Επιτροπή απαιτεί η ανταλλαγή εμπιστευτικών πληροφοριών να περιορίζεται σε αυτές που είναι απαραίτητες για την αποτελεσματική επίτευξη των στόχων που έχουν τεθεί. Αντιθέτως, η επιστολή υποστήριξης δεν καλύπτει οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με τις τιμές ή για κάποιον άλλον ενδεχόμενο συντονισμό και η Επιτροπή μπορεί να διεξάγει έρευνα. Επιπρόσθετα, η συνεργασία πρέπει να είναι ανοικτή σε όλες τις εταιρείες που επιθυμούν να συμμετάσχουν και όλες οι συναντήσεις θα πρέπει να αναφέρονται στην Επιτροπή. Τέλος, αυτή η συνεργασία θα πρέπει να περιορίζεται χρονικά, έως ότου ξεπεραστεί ο κίνδυνος ελλείψεων, συμπεριλαμβανομένου ενός πιθανού δεύτερου κύματος της πανδημίας COVID-19²⁸.

E. Παραδείγματα νόμιμων συμφωνιών συνεργασίας κατά τη διάρκεια της COVID-19

Η πλειοψηφία των αρχών ανταγωνισμού²⁹ έχουν ανακοινώσει ότι θα επιτρέψουν προσωρινά ορισμένες μορφές συνεργασίας μεταξύ ανταγωνιστών³⁰ προκειμένου, υπό την παρούσα κρίση της COVID-19, αφενός, να διατηρηθεί η παραγωγή και η διανομή βασικών προϊόντων και η λειτουργία των αλυσίδων εφοδιασμού μέσω συμφωνιών του τύπου «*cooperation as a response*» και αφετέρου, να προωθηθεί η συνεργασία για τη δημιουργία ενός νέου προϊόντος ή για την παροχή μιας καινοτόμου αντίδρασης στην κρίση μέσω συμφωνιών του τύπου «*innovative cooperation*».

Το Ηνωμένο Βασίλειο υιοθέτησε μια ευρεία στρατηγική για τον μετριασμό των δυσλειτουργιών στην αλυσίδα εφοδιασμού που προκύπτουν από το ξέσπασμα της COVID-19 και για να επιτρέψει την ουσιαστική συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων χαλάρωσε την

(2020), διαθέσιμο σε: <https://www.concurrences.com/en/bulletin/news-issues/april-2020/the-eu-commission-publishes-its-first-comfort-letter-in-an-effort-to-foster>.

²⁸ F. Murphy et al, "COVID-19: The Return of the 'Comfort Letter'", *Morgan Lewis*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.morganlewis.com/pubs/2020/05/covid-19-the-return-of-the-comfort-letter-cv19-1f>.

²⁹ Ch. Krohs, And. Hamilton and M. Küttner, "Collaboration among competitors & COVID-19: The impact on EU and national case laws", *e-Competitions Competition Law & Covid-19*, Art. N° 94139, 2-5, (2020).

³⁰ J. MacLennan, et al, "Competitor collaboration: From combatting COVID-19 to the climate crisis", *Lexology*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=596d6d30-ae14-45dc-9b4f-008b99321b52>.

επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού. Υπήρξε μάλιστα η πεποίθηση ότι η προσκόλληση στο δίκαιο ανταγωνισμού δε θα επιτρέψει να παραχθεί το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα για την αντιμετώπιση της κρίσης.

Πιο συγκεκριμένα, η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου ενέκρινε νομοθεσία που αποκλείει από το πεδίο εφαρμογής του Competition Act 1998 συγκεκριμένες ενέργειες που λαμβάνονται για να παρεμποδιστεί ή να μετριαστεί η διακοπή της παροχής ειδών παντοπωλείου στους καταναλωτές σε οποιοδήποτε μέρος του Ηνωμένου Βασιλείου για λόγους που σχετίζονται με τη COVID-19. Βέβαια για να τύχουν της απαλλαγής, οι συμφωνίες αυτές θα πρέπει να κοινοποιούνται στον Υπουργό Περιβάλλοντος, Τροφίμων και Αγροτικών Υποθέσεων με αναλυτική περιγραφή των συγκεκριμένων προϊόντων που αφορούν, των μερών της συμφωνίας και της ημερομηνίας κατά την οποία συνάπτονται. Ο Υπουργός θα πρέπει, περαιτέρω, να διατηρεί και να δημοσιεύει μητρώο κοινοποιημένων συμφωνιών. Ο στόχος ήταν τα σουπερμάρκετ³¹ να συνεργαστούν, ανταλλάσσοντας πληροφορίες σχετικά με τα επίπεδα των αποθεμάτων και τις ελλείψεις των ειδών παντοπωλείου³² (groceries), για να διατηρούν ανοικτά τα καταστήματα, να μοιράζονται αποθήκες διανομής και φορτηγά παράδοσης ή προσωπικό συγκέντρωσης για να βοηθήσουν στην ικανοποίηση της ζήτησης. Η ανταλλαγή τέτοιων πληροφοριών κρίθηκε απαραίτητη, μεταξύ άλλων, για τον καθορισμό πιθανών ορίων στον αριθμό των αντικειμένων που μπορεί να αγοράσει ένας πελάτης για τα είδη που έχουν τη μεγαλύτερη ζήτηση, όπως ρολά τουαλέτας, γάλα, ρύζι, ζυμαρικά και σαπούνι και, επίσης, για να συμφωνήσουν σε μειωμένες ώρες συναλλαγών. Το τελευταίο θα τους επέτρεπε να έχουν περισσότερο χρόνο για να γεμίσουν τα ράφια.

Περαιτέρω, στις 17 Απριλίου 2020, ανακοίνωσε ότι θα χαλαρώσει προσωρινά κάποια στοιχεία του βρετανικού δικαίου ανταγωνισμού για να υποστηρίξει τη γαλακτοκομική βιομηχανία, επιτρέποντας στη βιομηχανία να συνεργαστεί για να αντιμετωπίσει τις τρέχουσες προκλήσεις της αγοράς. Το πρωταρχικό πρόβλημα που αντιμετωπίζεται με την εξαίρεση των γαλακτοκομικών προϊόντων είναι η περιβαλλοντική ζημία που προκαλείται από τη διάθεση του πλεονάζοντος γάλακτος. Η εξαίρεση στοχεύει στην ελαχιστοποίηση της ποσότητας του νωπού γάλακτος που πρέπει να διατεθεί μεγιστοποιώντας την ικανότητα επεξεργασίας του και επιτρέποντας συμφωνίες για μειωμένη παραγωγή. Η συμπεριφορά αυτή, ωστόσο, θα «παραβιάζει συνήθως το βρετανικό δίκαιο ανταγωνισμού». Γι' αυτό το λόγο, η εξαίρεση θα έχει περιορισμένη ισχύ και θα τύχει εφαρμογής μόνο για τρεις μήνες μετά την έναρξη ισχύος της.

³¹ CMA, “COVID-19: CMA approach to essential business cooperation”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/covid-19-cma-approach-to-essential-business-cooperation>.

³² J. Crick and D. Crick, “Competition and COVID-19: Collaborative business-to-business marketing strategies in a pandemic crisis”, *Elsevier Public Health Emergency Collection*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7247501/>.

Δευτερευόντως, η εξαίρεση αυτή αποσκοπεί στο να διασφαλιστεί ότι οι γαλακτοπαραγωγικές επιχειρήσεις θα παραμείνουν βιώσιμες, αποφεύγοντας τη σπατάλη σημαντικών ποσοτήτων νωπού γάλακτος, ώστε να υφίσταται υγιής ανταγωνισμός, μόλις ομαλοποιηθεί η κατάσταση³³.

Η CMA, από την πλευρά της, στην Προσέγγισή της για τη Συνεργασία των Επιχειρήσεων ως Απάντηση στη COVID-19 που δημοσιεύθηκε στις 25 Μαρτίου 2020³⁴, ανέφερε ότι έχει επίγνωση των ανησυχιών ότι η επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού θα μπορούσε να εμποδίσει την απαραίτητη συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων για την αντιμετώπιση της τρέχουσας κρίσης και τη διασφάλιση της ασφάλειας του εφοδιασμού με βασικά προϊόντα και υπηρεσίες, αλλά καθιστά σαφές ότι «δε θα ανεχθεί συμπεριφορές που ευκαιριακά θα επιδιώξουν να εκμεταλλευτούν την κρίση», ότι η προσέγγισή της περιορίζεται αυστηρά σε ζητήματα που σχετίζονται αυστηρά ή προκύπτουν άμεσα από την πανδημία COVID-19 και ότι θα αποσύρει την καθοδήγησή της όταν κρίνει ότι δεν είναι πλέον απαραίτητη.

Στη συνέχεια, η CMA εξηγεί πως θα γίνεται η προτεραιοποίηση των υποθέσεων κατά τη διάρκεια της Covid-19. Ένας βασικός στόχος που προβλέπεται στο Annual Plan for 2020/2021 της CMA είναι «η προστασία των καταναλωτών, συμπεριλαμβανομένων ιδίως εκείνων που βρίσκονται σε ευάλωτες περιστάσεις». Επιπλέον, προβλέπεται ότι η CMA «θα οξύνει την εστίασή της σε ό,τι έχει σημασία για τους καταναλωτές», έτσι ώστε «οι παρεμβάσεις της να έχουν αντίκτυπο όπου είναι πιο αναγκαίο³⁵».

Στο πλαίσιο αυτό, η CMA δε θα λάβει εφαρμοστικά μέτρα, εάν τα μέτρα συντονισμού (α) είναι κατάλληλα και απαραίτητα για να αποφευχθεί η έλλειψη, ή να διασφαλιστεί η ασφάλεια του εφοδιασμού, (β) είναι σαφώς προς το δημόσιο συμφέρον, (γ) συμβάλλουν στο όφελος ή την ευημερία των καταναλωτών, (δ) αντιμετωπίζουν κρίσιμα ζητήματα που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της πανδημίας Covid-19 και (ε) δε διαρκούν περισσότερο από ό,τι είναι απαραίτητο για την αντιμετώπιση αυτών των κρίσιμων ζητημάτων.

Έτσι, η CMA, σε αντίθεση με τα μέλη του ECN, δεν εφαρμόζει την πολιτική της ως μια ισορροπία μεταξύ του κόστους των περιορισμών του ανταγωνισμού και των πλεονεκτημάτων αποτελεσματικότητας που συνεπάγονται. Ασχολείται περισσότερο με θέματα δημοσίου συμφέροντος που στην περίοδο πανδημίας καθοδηγούν την προτεραιοποίηση των υποθέσεων³⁶.

³³ O. Odudu, “UK & Covid-19: An overview of the competition policy and leading cases”, *e-Competitions Special Issue UK & Covid-19* Art. N° 96054, 3, (2020).

³⁴ CMA, “Guidance CMA approach to business cooperation in response to COVID-19”, (2020), διαθέσιμο στο: <https://www.gov.uk/government/publications/cma-approach-to-business-cooperation-in-response-to-covid-19/cma-approach-to-business-cooperation-in-response-to-covid-19>.

³⁵ CMA, *Annual Plan 2020 to 2021*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/publications/competition-and-markets-authority-annual-plan-2020-to-2021/annual-plan-2020-to-2021>.

³⁶ O.π. Jenny, “Competition Law Enforcement and the Covid-19 Crisis: Business as (Un)usual?”, p.17.

Σ' ένα δεύτερο στάδιο, η CMA δίνει περισσότερες πληροφορίες για το πώς θα εφαρμόζει, κατά τη διάρκεια της COVID-19, τα νομικά κριτήρια για την εξαίρεση των συμφωνιών που παραβιάζουν το δίκαιο ανταγωνισμού. Αφού αναφέρει τα τέσσερα κριτήρια που πρέπει να πληρούνται για να εξαιρεθεί μια συμφωνία βάσει του Κεφαλαίου 9 του Competition Act 1998, και επειδή η ίδια δεν έχει την εξουσία να εκδώσει μια επίσημη απόφαση «εκκαθάρισης», καθοδηγεί τις επιχειρήσεις, όταν κάνουν την αυτοαξιολόγησή τους.

Επομένως, η CMA θεωρεί ότι ο ορισμός της αποτελεσματικότητας δε θα πρέπει να περιορίζεται σε στενά οικονομικά ζητήματα ως προς την τιμή ή την ποιότητα και είναι πρόθυμη να θεωρήσει ως αποτελεσματικότητα πιο ποιοτικές πτυχές, όπως η σημασία της διανομής για την κάλυψη των αναγκών των βασικών εργαζομένων. Η CMA θεωρεί, επίσης, ότι ο συντονισμός, είτε για την αύξηση της παραγωγής, είτε για τη βελτίωση της διανομής της υπάρχουσας παραγωγής είναι απαραίτητα δίκαιος για τον καταναλωτή. Τέλος, αναγνωρίζει ότι η προϋπόθεση του «απαραίτητου» για εξαιρέσεις εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την υπόθεση που κάνει κάποιος για πιθανές εναλλακτικές λύσεις που οι ίδιες εξαρτώνται από το χρονικό πλαίσιο που εξετάζει κανείς. Για το σκοπό της εξαίρεσης της συνεργασίας στον ιατρικό τομέα για την αντιμετώπιση της πανδημίας COVID-19, η CMA είναι πρόθυμη να περιορίσει την ανάλυση στο βραχυπρόθεσμο πλαίσιο και να αποδεχθεί ότι το κριτήριο του «απαραίτητου» πληρούταν ακόμη και αν υπάρχουν εναλλακτικές, αλλά μακροπρόθεσμες λύσεις, όπως μια αναπροσαρμογή της προσφοράς και της ζήτησης με την πάροδο του χρόνου, στην υφιστάμενη συνεργασία.

Στην Αυστραλία³⁷, η ACCC³⁸ έχει μέχρι στιγμής χορηγήσει 12 τελικές εγκρίσεις και 13 προσωρινές σε ένα ευρύ φάσμα τομέων, συμπεριλαμβανομένων των τραπεζικών και ασφαλιστικών, του λιανεμπορίου, των φαρμάκων και της υγειονομικής περίθαλψης, των τηλεπικοινωνιών, των αεροπορικών μεταφορών, της επεξεργασίας τροφίμων και της ενέργειας. Οι εγκρίσεις καλύπτουν ένα εξίσου ευρύ φάσμα συνεργασίας, συμπεριλαμβανομένης της διευκόλυνσης του συντονισμού μεταξύ των προμηθευτών για το μετριασμό των επιπτώσεων της COVID-19 στις αλυσίδες εφοδιασμού, την παροχή οικονομικής ανακούφισης και υποστήριξης σε επηρεαζόμενες επιχειρήσεις και ιδιώτες και την ανταλλαγή πληροφοριών για την υποστήριξη της εφαρμογής των κυβερνητικών COVID-19 πρωτοβουλιών. Σε όλες, όμως, σχεδόν τις υποθέσεις, η ACCC αποκλείει τις συζητήσεις ή τις συμφωνίες σχετικά με την τιμολόγηση³⁹.

³⁷ A. Guirguis, “Antitrust in a Time of Global Crisis: An Australia perspective”, *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/11/18/anti-trust-in-a-time-of-global-crisis-an-australia-perspective/>.

³⁸ R. Sims, “Competition and the Pandemic”, *Concurrences* N° 4 - Art. N° 96684, 2-4, (2020).

³⁹ A. Guirguis, D. Howarth, M. Gong and C. McNamara, “Competitor Collaboration in the Shadow of COVID-19: The ACCC Takes a Pragmatic Approach”, *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε:

Επιπλέον, έχει παράσχει προσωρινή έγκριση, υπό όρους, στην ABA και τις τράπεζες να συνεργαστούν για την παροχή συμπληρωματικών πακέτων ανακούφισης για άτομα και επιχειρήσεις που επηρεάζονται από την COVID-19 συμφωνώντας την αναστολή των πληρωμών για δάνεια έως και 10 εκατομμύρια AUD από ιδιοκτήτες εμπορικών ακινήτων αρκεί να μην τερματίζουν τις μισθώσεις ή να μην εκδιώκουν τους μισθωτές. Οι τράπεζες θα μπορούν, επίσης, να συντονίζονται για να διασφαλιστεί η πρόσβαση των πελατών σε διάφορες υπηρεσίες και θα τους επιτρέπεται να συνεργαστούν προς υποστήριξη μελλοντικών κυβερνητικών πρωτοβουλιών⁴⁰.

Επίσης, η ACCC έχει χορηγήσει προσωρινή έγκριση στα μέλη του ASF να συνεργαστούν για να βοηθήσουν τους μικρότερους δανειστές να διατηρήσουν τη ρευστότητά τους και να εκδώσουν δάνεια σε καταναλωτές και μικρές επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της οικονομικής διαταραχής που προκλήθηκε από την πανδημία COVID-19⁴¹.

Στην Κίνα, η SAMR, εξέδωσε στις 5 Απριλίου 2020 την Ανακοίνωση για την Επιβολή της Αντιμονοπωλιακής Νομοθεσίας κατά τη διάρκεια της COVID-19. Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Ανακοίνωσης, η SAMR θα χορηγήσει εξαιρέσεις σύμφωνα με την AML σε εκείνες τις συμφωνίες συνεργασίας που συνάπτονται από επιχειρηματίες, οι οποίες είναι επωφελείς για την τεχνολογική πρόοδο, τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας, την πραγματοποίηση του δημοσίου συμφέροντος και την προστασία των συμφερόντων των καταναλωτών, συμπεριλαμβανομένων τυχόν συμφωνιών συνεργασίας που έχουν σκοπό: 1) τη βελτίωση της τεχνολογίας και της E & A νέων προϊόντων στους τομείς των φαρμακευτικών εμβολίων, της τεχνολογίας τεστ, των ιατρικών συσκευών και του προστατευτικού εξοπλισμού, (2) την ενοποίηση προδιαγραφών και προτύπων προϊόντος ή την εφαρμογή εξειδικευμένου καταμερισμού εργασίας με σκοπό να βελτιωθεί η ποιότητα των υλικών πρόληψης και ελέγχου, να μειωθεί το κόστος και να αυξηθεί η αποτελεσματικότητα, (3) την εφαρμογή κοινωνικών και δημόσιων παροχών, όπως η ανακούφιση από καταστροφές και (4) τη βελτίωση της λειτουργικής αποτελεσματικότητας και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων⁴².

Επομένως, με βάση τα ανωτέρω, θα χορηγείται εξαίρεση σε συμφωνίες μεταξύ ανταγωνιστών που επιδιώκουν, αφενός, την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας, όσο και στόχους δημοσίου συμφέροντος. Στο σημείο αυτό αξίζει, μάλιστα, να σημειωθεί το ρηξικέλευθο

<http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/08/27/competitor-collaboration-in-the-shadow-of-covid-19-the-accc-takes-a-pragmatic-approach/>.

⁴⁰ ACCC, “Banks authorized to co-operate on loan relief and services”, (2020), διαθέσιμο σε:

<https://www.accc.gov.au/media-release/banks-authorised-to-co-operate-on-loan-relief-and-services>.

⁴¹ ACCC, “Co-operation on funding to aid smaller lenders during COVID-19”, (2020), διαθέσιμο σε:

<https://www.accc.gov.au/media-release/co-operation-on-funding-to-aid-smaller-lenders-during-covid-19>.

⁴² SAMR, “Announcement of the State Administration for Market Regulation on Anti-Monopoly Law Enforcement Focus during the Period of Covid-19”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://cms.law/en/chn/publication/announcement-of-the-state-administration-for-market-regulation-on-anti-monopoly-law-enforcement-focus-during-the-period-of-covid-19>.

αυτής της ρύθμισης, καθώς η κινεζική αρχή δεν έχει χορηγήσει ποτέ εξαίρεση με βάση το άρθρο 15 του Antimonopoly Law, στο οποίο θα εντάσσονται και οι παραπάνω συμφωνίες, πριν την πανδημία.

Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 3 της Ανακοίνωσης, η SAMR θα υιοθετήσει αυστηρότερες και ταχύτερες μεθόδους επιβολής της νομοθεσίας προς μονοπωλιακές συμπεριφορές που εμποδίζουν την πρόληψη και τον έλεγχο της επιδημίας και την παραγωγή και ζημιώνουν τα συμφέροντα των καταναλωτών, επικεντρώνοντας τον έλεγχό της σε τομείς, όπως οι μάσκες, τα φάρμακα, οι ιατρικές συσκευές, τα αντισηπτικά και οι πρώτες ύλες που απαιτούνται για την παραγωγή τους⁴³. τις δημόσιες υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, όπως το νερό, το ρεύμα και το φυσικό αέριο· και τις άλλες βιομηχανίες που σχετίζονται με τις βασικές ανάγκες διαβίωσης των ανθρώπων. Εν συνεχεία, αναφέρεται ότι η αρχή θα επικεντρωθεί σε συμφωνίες που αφορούν τις συντονισμένες αυξήσεις τιμών, τους περιορισμούς στην παραγωγή, τις κατανομές αγορών, το συλλογικό μποϊκοτάζ, τον καθορισμό της τιμής μεταπώλησης ή της ελάχιστης τιμής μεταπώλησης.

Στη Νορβηγία, η κυβέρνηση έχει χορηγήσει στον τομέα των μεταφορών⁴⁴ προσωρινή εξαίρεση τριών μηνών από την απαγόρευση κατά των αντιανταγωνιστικών συμφωνιών και πρακτικών που ορίζονται στο δίκαιο ανταγωνισμού της Νορβηγίας. Αυτή η εξαίρεση καθιστά δυνατή, ιδίως, τη διατήρηση της μεταφοράς επιβατών και εμπορευμάτων στη Νορβηγία προκειμένου να εξασφαλιστεί η πρόσβαση του πληθυσμού σε απαραίτητα αγαθά και υπηρεσίες. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι αυτή η εξαίρεση δεν υπερβαίνει τα απολύτως απαραίτητα και ότι η αρχή ανταγωνισμού πρέπει να ειδοποιηθεί εάν γίνει επίκληση της εξαίρεσης⁴⁵.

Στη Νότια Αφρική, χορηγήθηκε απαλλαγή κατά κατηγορία στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης προκειμένου να δοθεί η δυνατότητα στο ιδιωτικό σύστημα υγειονομικής περίθαλψης να συνεργαστεί για τη διασφάλιση επαρκούς παραγωγικής ικανότητας και αποθεμάτων σε εγκαταστάσεις υγειονομικής περίθαλψης σε ολόκληρη τη χώρα, ώστε να ανταποκριθεί στην εθνική καταστροφή της COVID-19, χωρίς να εμπίπτει αυτή η συνεργασία στη νομοθεσία ανταγωνισμού. Ωστόσο, αυτές οι ρυθμίσεις δεν παρέχουν στον ιδιωτικό κλάδο

⁴³ J. Jiang et al, “SAMR Optimizes Antitrust Enforcement to Mitigate COVID-19 Pandemic”, *Zhong Lun Law Firm*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=2df64873-0109-4f21-95f5-65b8b33b8e56>.

⁴⁴ Ph. Andrews and L. Treacy, “COVID-19: Competition Law During the Crisis”, *McCannFitzGerald*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.mccannfitzgerald.com/knowledge/antitrust-competition/covid-19-competition-law-during-the-crisis>.

⁴⁵ Konkurransetilsynet (Norwegian Competition Authority), *Transportation sector is granted temporary exception from the Competition Act*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://konkurransetilsynet.no/transportation-sector-is-granted-temporary-exception-from-the-competition-act/?lang=en>.

υγειονομικής περίθαλψης το δικαίωμα να συνεργάζεται για την τιμολόγηση και θα εφαρμόζονται καθόλη τη διάρκεια της COVID-19⁴⁶.

ΣΤ. Συνεργασία σε προηγούμενες κρίσεις και σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης

Οι προηγούμενες κρίσεις⁴⁷ έχουν δείξει ότι οι αρχές ανταγωνισμού αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα σοβαρές προκλήσεις κατά την επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού, προσπαθώντας να συνδυάσουν, από τη μία πλευρά, τη βραχυπρόθεσμη ανάγκη για συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων και από την άλλη πλευρά, ότι αυτή η συνεργασία δε θα οδηγήσει σε μεταβολή της δομής των αγορών με αρνητικές συνέπειες μακροπρόθεσμα για την ευημερία των καταναλωτών.

Η ιστορία⁴⁸ έχει να επιδείξει πολλά παραδείγματα όπου οι αρχές ανταγωνισμού βρέθηκαν στο δίλημμα, εάν θα πρέπει να χαλαρώσουν την επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού κατά τη διάρκεια της κρίσης. Τα σημαντικότερα εξ' αυτών είναι η Μεγάλη Ύφεση του 1929, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση του 2007, ο σεισμός της Φουκουσίμα το 2011, οι τυφώνες Κατρίνα και Ρίτα το 2015 και οι τυφώνες Harvey και Irma το 2017 στις ΗΠΑ.

Κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης, οι ΗΠΑ ανέστειλαν την επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού και το Ανώτατο Δικαστήριο αρνήθηκε να θεωρήσει τον οριζόντιο καθορισμό τιμών ως παράνομο *per se*, το οποίο θεωρήθηκε, ωστόσο, ότι είχε σοβαρές αντιανταγωνιστικές επιπτώσεις στην οικονομία μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα και ότι καθυστέρησε την οικονομική ανάκαμψη.

Το μάθημα από τη Μεγάλη Ύφεση δε ξεχάστηκε στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση του 2007. Οι κυβερνήσεις και οι αρχές ανταγωνισμού, έχοντας κατά νου τι συνέβη τότε, δε χαλάρωσαν την επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού. Μάλιστα, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, η διερεύνηση των καρτέλ και των υπολοίπων αντιανταγωνιστικών πρακτικών είναι εξίσου απαραίτητη σε περιόδους οικονομικής κρίσης, όπως και σε περιόδους οικονομικής ευημερίας. Γι' αυτό το λόγο, τονίζεται ότι η επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού δε θα πρέπει να μεταβάλλεται σε περιόδους κρίσεων, διότι σε διαφορετική περίπτωση θα ετίθετο σε κίνδυνο η οικονομική ανάκαμψη μετά την πάροδο την κρίσης⁴⁹.

⁴⁶ South Africa Government, *Competition Act: Coronavirus Covid-19 block exemption for the Healthcare Section*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.za/documents/competition-act-coronavirus-covid-19-block-exemption-healthcare-sector-19-mar-2020-0000>.

⁴⁷B. Obrach, "Antitrust in the Shadow of Market Disruptions" Vol. 34(3), *Antitrust, Arizona Legal Studies Discussion Paper No. 20-22*, 32-35 (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3589823.

⁴⁸ Iv. Rakic, "Competition Law in the Age of Covid-19", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 2/2020, 32-35, (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3650807.

⁴⁹T. Mosteanu and O. M. Romano, "Competition Policy and the Economic Crisis. European Union Case Study", *Procedia Economics and Finance* 6, 664 – 666, (2013).

Παρόλα αυτά, οι αρχές ανταγωνισμού, όταν προβαίνουν σε ανάλυση αγορών, θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τις συγκεκριμένες περιστάσεις της κρίσης και τις επιπτώσεις της στην αγορά, έτσι ώστε να είναι εφικτή κάποια χαλάρωση στην επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού, αλλά όχι σε σημείο που να εμποδιστεί η μακροπρόθεσμη οικονομική ανάκαμψη. Θα πρέπει, μάλιστα, να υπογραμμιστεί, ότι σε περιόδους κρίσεων οι κυβερνήσεις ενθαρρύνουν ή και εξαναγκάζουν τις επιχειρήσεις να συνεργάζονται μεταξύ τους για να αμβλυνθούν οι επιπτώσεις της κρίσης.

Η πανδημία της COVID-19 έχει την ιδιαιτερότητα σε σχέση με τις προηγούμενες ότι προκάλεσε μια άνευ προηγουμένου υγειονομική κρίση με βαρύτερες συνέπειες στην παγκόσμια οικονομία, το μέγεθος των οποίων, όμως, δε γνωρίζουμε ακόμα με βεβαιότητα. Σε αντίθεση με την πρόσφατη οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση του 2007 όπου στηρίχθηκαν μόνον οι τράπεζες για να προστατευθεί το τραπεζικό σύστημα και οι εθνικές οικονομίες, στην τρέχουσα κρίση της COVID-19 και ιδίως κατά την περίοδο των lockdown, οι οικονομίες σταμάτησαν να λειτουργούν, διαταράχθηκε έντονα η προσφορά και η ζήτηση και η αβεβαιότητα που προκλήθηκε επέδρασε αρνητικά στις επενδύσεις και στη ρευστότητα των επιχειρήσεων. Στο πλαίσιο αυτό, οι αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τις μεταβαλλόμενες συνθήκες της αγοράς και να προσαρμόζουν ευφυώς την επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού, όπως άριστα έχουν πράξει, μέσω των στοχευμένων εξαιρέσεων και της ειδικής καθοδήγησης που έχουν παράσχει.

Οι αρχές ανταγωνισμού θα μπορούσαν να λάβουν χρήσιμα παραδείγματα από προηγούμενες κρίσεις, όπως για παράδειγμα μετά το σεισμό της Φουκουσίμα το 2011, όπου η JFTC δημοσίευσε οδηγίες για αποδεκτές μορφές συνεργασίας, σε ένα έγγραφο με τίτλο «*Examples of Antimonopoly Act Applications during the Earthquake Disaster and other Emergencies*» για να αποσαφηνίσει καταστάσεις όπου ο συντονισμός μεταξύ των ανταγωνιστών θα ήταν ανεκτός κατά τη διάρκεια της έκτακτης ανάγκης. Τα παραδείγματα επικεντρώνονται στον τρόπο με τον οποίο οι εταιρείες μπορούν να συντονίσουν την παραγωγή κρίσιμων εισροών όταν τα εργοστάσια ή οι διαδρομές εφοδιασμού έχουν διαταραχθεί⁵⁰.

Περαιτέρω, χρήσιμες ιδέες μπορούν να αντληθούν από την Καθοδήγηση που δόθηκε από την FTC και το DoJ των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια των τυφώνων Harvey και Irma το 2017⁵¹, όπως αντίστοιχα και κατά τη διάρκεια των τυφώνων Κατρίνα και Ρίτα το 2015⁵², όπου διευκρινίστηκε

⁵⁰ R. Aoki, “Antitrust in Times of National and Global Emergencies”, *Competition Policy International (CPI)*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.competitionpolicyinternational.com/antitrust-in-times-of-national-and-global-emergencies/>.

⁵¹ FTC και DoJ, “ANTITRUST GUIDANCE — HURRICANES HARVEY AND IRMA”, (2017), διαθέσιμο σε: <https://www.justice.gov/atr/page/file/996516/download>.

⁵² FTC και DoJ, “ANTITRUST GUIDANCE - HURRICANES KATRINA AND RITA”, (2015), διαθέσιμο σε: <https://www.justice.gov/atr/antitrust-guidance-hurricanes-katrina-and-rita>.

ότι τα νοσοκομεία ή άλλες εγκαταστάσεις υγειονομικής περίθαλψης μπορεί προσωρινά να χρειαστεί να συνδυάσουν ορισμένους πόρους ή υπηρεσίες για να καλύψουν τις ανάγκες υγειονομικής περίθαλψης στις πληγείσες κοινότητες. Ομοίως, δύο ή περισσότερες εταιρείες ενδέχεται να συνδυάσουν τα δίκτυα διανομής τους για καλύτερη ή ταχύτερη μεταφορά των απαιτούμενων προϊόντων ή υπηρεσιών στους πελάτες τους».

Z. Crisis Cartels

Η νόσος της COVID-19 έχει προκαλέσει, όπως έχει ήδη αναφερθεί, μια άνευ προηγουμένου οικονομική κρίση λόγω των lockdown και των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης, με συνέπεια να αναμένεται ένας καταγισμός πτωχεύσεων το επόμενο διάστημα.

Οι επιχειρήσεις, λοιπόν, σε διάφορους κλάδους, όπως συνέβη και σε προηγούμενες οικονομικές κρίσεις, αναμένεται ότι θα αναζητήσουν να δικαιολογήσουν συμφωνίες που περιορίζουν τον ανταγωνισμό επικαλούμενες ισχυρισμούς, όπως είναι τα προβλήματα της πλεονάζουσας παραγωγικής δυναμικότητας ή η οικονομική κρίση που πλήττει τον κλάδο τους. Οι συμφωνίες αυτές, οι οποίες εμπίπτουν στην έννοια των συμφωνιών αναδιάρθρωσης ενός κλάδου (“industrial restructuring agreements”), συνήθως περιλαμβάνουν σενάρια όπου ένας σημαντικός αριθμός παικτών της βιομηχανίας συνεργάζονται για να βρουν από κοινού λύση σε κοινές δυσκολίες σε περιόδους κρίσεων (“crisis cartel”)⁵³. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί, για παράδειγμα, με συμφωνία για μείωση της πλεονάζουσας παραγωγικής δυναμικότητας, για έλεγχο/περιορισμό της διάθεσης των προϊόντων και για ένα «δίκαιο» επίπεδο τιμών προκειμένου να αποφευχθεί η πτώχευση και η έξοδος ορισμένων εταιρειών από την αγορά.

Κατά γενικό κανόνα, οι εταιρείες πρέπει να συμμορφώνονται με το δίκαιο του ανταγωνισμού ακόμη και σε περιόδους κρίσεων, καθώς εξακολουθεί να ισχύει ότι οι συμφωνίες που έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του ανταγωνισμού συνιστούν παραβίαση του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Ωστόσο, από την Κοινή Δήλωση του ECN και την καθοδήγηση των αρχών ανταγωνισμού προκύπτει ότι οι αρχές ανταγωνισμού είναι έτοιμες, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, να τηρήσουν μια πιο ευέλικτη στάση ως προς την εφαρμογή του άρθρου 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ και να αποδεχθούν βελτιώσεις αποτελεσματικότητας (efficiency gains) από συμφωνίες που, καταρχήν, περιορίζουν τον ανταγωνισμό.

Όσον αφορά ειδικότερα τις συμφωνίες περιορισμού της παραγωγής, αυτές αποτελούν κλασική περίπτωση περιορισμού του ανταγωνισμού κατ’ αντικείμενο βάσει του άρθρου 101

⁵³ OECD, “Roundtable on Crisis Cartels”, DAF/COMP/GF(2011)11, (2011), διαθέσιμο σε: <http://www.oecd.org/daf/competition/cartels/48948847.pdf>.

παρ. 1 εδ. β' της ΣΛΕΕ. Είναι το μέσο διατήρησης ή αύξησης του επιπέδου των τιμών, διότι εάν εξέλειπαν και επικρατούσαν συνθήκες αποτελεσματικού ανταγωνισμού στη σχετική αγορά οι τιμές θα ήταν χαμηλότερες. Οι συμφωνίες αυτές αποτελούν, μάλιστα, κατά κανόνα τμήμα μιας ευρύτερης συμφωνίας καθορισμού τιμών και / ή κατανομής αγορών. Παράλληλα, ενδέχεται να υφίσταται και ανταλλαγή ευαίσθητων για τον ανταγωνισμό εμπορικών πληροφοριών (σχετικά με τις μελλοντικές τιμές, το κόστος, τον όγκο / την παραγωγή, τις μακροπρόθεσμες επιχειρηματικές στρατηγικές).

Ωστόσο, παρόλο που οι συμφωνίες αυτές συνιστούν κατ' αντικείμενο περιορισμό του ανταγωνισμού έχει γίνει δεκτό από την Επιτροπή και τη νομολογία του ΔΕΕ ότι μπορεί να εφαρμοστεί το άρθρο 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ σε κάποιες εξαιρετικές περιστάσεις και, κατά συνέπεια, να κηρυχθεί ανεφάρμοστο το άρθρο 101 παρ. 1 εδ. β' της ΣΛΕΕ.

Οι γενικές προϋποθέσεις για να εφαρμοστεί η εξαίρεση του άρθρου 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ είναι οι εξής και πρέπει να πληρούνται σωρευτικά: i) η περιοριστική συμφωνία να συμβάλει στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας· ii) ένα δίκαιο τμήμα από αυτήν τη βελτίωση να μετακυλιέται στους καταναλωτές· iii) οι περιορισμοί που επιβάλλονται με τη συμφωνία θα πρέπει να είναι απαραίτητοι· και iv) να μην καταργείται ο ανταγωνισμός.

Όσον αφορά συγκεκριμένα τα καρτέλ ύφεσης ή κρίσης (*crisis cartel*), η Επιτροπή έχει υποστηρίξει⁵⁴ ότι για να εφαρμοστεί το άρθρο 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ οι επιχειρήσεις θα πρέπει να αποδείξουν: i) ότι η εν λόγω βιομηχανία στην οποία ανήκουν, στην πραγματικότητα, πάσχει από ένα πρόβλημα διαρθρωτικής πλεονάζουσας παραγωγικής δυναμικότητας, το οποίο σημαίνει ότι οι δυνάμεις της αγοράς δε μπορούν από μόνες τους να αφαιρέσουν την πλεονάζουσα παραγωγική δυναμικότητα⁵⁵. Σύμφωνα με την Επιτροπή, αυτό θα μπορούσε να συμβαίνει σε αγορές που χαρακτηρίζονται από σταθερή, διαφανή και συμμετρική δομή και όπου η διακοπή της παραγωγής είναι δαπανηρή για τις επιχειρήσεις· ii) τη φύση και το μέγεθος των ωφελημάτων για τον ανταγωνισμό (*pro-competitive benefits*) που προκύπτουν από τη μείωση της παραγωγικής δυναμικότητας και ότι αυτά τα οφέλη θα μετακυλιστούν στους καταναλωτές στην επηρεαζόμενη σχετική αγορά· iii) τον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ της συμφωνίας και των ωφελημάτων για τον ανταγωνισμό, την πιθανή μετακύλιση τους στους καταναλωτές και το «απαραίτητο» της συμφωνίας για την απόκτηση αυτών των ωφελημάτων. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή έχει δηλώσει ότι οι συμφωνίες βιομηχανικής αναδιάρθρωσης που επιβάλλουν περιορισμούς στην παραγωγή ή εμπόδια εισόδου είναι μάλλον απίθανο να πληρούν αυτές τις προϋποθέσεις.

⁵⁴ Βλ. συμμετοχή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στο "Crisis Cartel", στο Global Forum on Competition Law του ΟΟΣΑ, DAF/COMP/GF/WD(2011)20, (2011).

⁵⁵ Ch. Ritz and M. Schlau, "Crisis Cartels in times of Covid-19: Lessons from former crises teach a cautious approach", in Competition law and health crisis, *Concurrences* N° 2-2020, Art. N° 94262, (2020).

Το κρίσιμο βέβαια ζήτημα κατά την αξιολόγηση της νομιμότητας ενός crisis cartel είναι εάν η οικονομική κρίση είναι διαρθρωτικής ή κυκλικής φύσεως και εάν οι δυνάμεις της αγοράς μπορούν από μόνες τους να επιλύσουν εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος το πρόβλημα της πλεονάζουσας παραγωγικής δυναμικότητας.

Η γενική αρχή που ισχύει είναι ότι ο ανταγωνισμός μπορεί να διορθώσει το πρόβλημα και να επαναφέρει την ισορροπία στην αγορά. Έτσι, λοιπόν, όταν μια κρίση είναι κυκλικής φύσεως δε μπορεί να γίνει δεκτό ένα crisis cartel βάσει του άρθρου 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ και θα πρέπει οι μη ικανές ή μη αποδοτικές επιχειρήσεις που δε μπορούν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα να εξέλθουν της αγοράς. Ανεξάρτητα από την ύπαρξη γενικευμένης κρίσης, η δημιουργία υπερπλεονάσματος μπορεί να δημιουργείται λόγω τεχνολογικών αλλαγών στην αγορά ή επειδή οι βιομηχανίες επένδυναν σε υπερβολικό βαθμό.

Δε συμβαίνει, ωστόσο, το ίδιο όταν η κρίση είναι διαρθρωτικής φύσεως, όταν δηλαδή η πτώση της ζήτησης είναι για παρατεταμένη χρονική περίοδο⁵⁶. Σ' αυτήν την περίπτωση, οι δυνάμεις της αγοράς δε μπορούν από μόνες τους να επιλύσουν το πρόβλημα. Η διαρθρωτική κρίση εντοπίζεται κυρίως σε βιομηχανίες που χαρακτηρίζονται από υψηλό σταθερό κόστος και συγκριτικά χαμηλό μεταβλητό κόστος, επειδή οι επιχειρήσεις μπορούν να μπουκ στον πειρασμό να περιμένουν περισσότερο για να εγκαταλείψουν την αγορά, ακόμη και αν οι μειωμένες τιμές δεν καλύπτουν το μέσο κόστος, αλλά τους επιτρέπουν να καλύψουν το μεταβλητό τους κόστος, συμβάλλοντας έτσι στο να καταστεί μόνιμη και διαρθρωτική η πλεονάζουσα παραγωγική δυναμικότητα⁵⁷. Παρομοίως, στις αγορές στις οποίες οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν υψηλό κόστος εξόδου οι μεμονωμένες εταιρείες, ακόμη όταν υπάρχει πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα, ενδέχεται να μη μπορούν να εξέλθουν της αγοράς, καθιστώντας έτσι την πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα διαρθρωτική.

Επιπλέον, διαρθρωτικό πρόβλημα υφίσταται, όταν υπάρχουν σταθερές, διαφανείς και συμμετρικές δομές κόστους της αγοράς, όπου οι εταιρείες επιθυμούν η παραγωγική δυναμικότητα να διατηρηθεί σε υπερβολικό επίπεδο και έχουν κίνητρο να συμμετάσχουν σε πόλεμο φθοράς. Αντιθέτως, σε ανομοιογενές περιβάλλον λόγω του διαφορετικού επιπέδου ζημιών που υφίστανται οι επιχειρήσεις θα είναι πιο εύκολο να μειώσουν την πλεονάζουσα παραγωγική δυναμικότητα ή να κινηθούν πρώτες για τη διακοπή της λειτουργίας παραγωγικών μονάδων.

Στην υπόθεση *Synthetic Fibres*⁵⁸, η Επιτροπή αποδέχθηκε μια προσωρινή συμφωνία μεταξύ κατασκευαστών συνθετικών ινών για την πρόβλεψη μείωσης της παραγωγικής

⁵⁶ Α. Μικρουλέα, «Το δίκαιο του ανταγωνισμού σε εποχές οικονομικής κρίσης», σε Τιμητικό Τόμο Ν. Ρόκα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 526-530.

⁵⁷ Ο.π. Jenny, "Competition Law Enforcement and the Covid-19 Crisis: Business as (Un)usual?", p.22.

⁵⁸ European Commission, "Decision 84/380/EEC, IV/30.810 - Synthetic fibres", παρ. 28, 34.

ικανότητας και συμβατικών κυρώσεων για τυχόν παραβίαση αυτής της συμφωνίας. Η Επιτροπή επεσήμανε ότι, σε έναν βιομηχανικό τομέα που χαρακτηριζόταν από σοβαρή πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα (περίπου 30%), οι κατασκευαστές δε μπορούσαν να αποφασίσουν να μειώσουν την παραγωγική ικανότητα ανεξάρτητα. Ως αποτέλεσμα της συμφωνίας, η Επιτροπή ανέμενε ότι, «μειώνοντας την παραγωγική της ικανότητα η βιομηχανία θα μειώσει το οικονομικό βάρος της διατήρησης πλεονάζουσας παραγωγικής ικανότητας χωρίς να υπάρχει συγχρόνως μείωση της παραγωγής, χάρη στην καλύτερη χρησιμοποίηση των διατηρουμένων ικανοτήτων, καθώς η εναπομένουσα παραγωγική ικανότητα θα λειτουργούσε τότε πιο εντατικά». Η Επιτροπή πίστευε ότι αυτό θα ωφελήσει τελικά τους καταναλωτές.

Στην υπόθεση *British Petroleum/ Imperial Chemical Industries*⁵⁹, η Επιτροπή εξέτασε μια διμερή συμφωνία μείωσης υπερβάλλουσας παραγωγικής δραστηριότητας. Η συμφωνία αφορούσε την ανακατανομή των δραστηριοτήτων των εταιρειών, η οποία θα οδηγούσε στην παραπάνω μείωση της παραγωγής. Η Επιτροπή χορήγησε εξαίρεση λαμβάνοντας υπόψη, αφενός, την πλεονάζουσα διαρθρωτική παραγωγική ικανότητα όλης της βιομηχανίας και ότι οι δυνάμεις της αγοράς θα αργούσαν πολύ να επιφέρουν τις αναγκαίες ριζικές μεταβολές. Αφετέρου δε, ότι οι συμφωνίες και οι συναφείς παύσεις λειτουργίας των μονάδων παραγωγής μείωσαν αυτήν την πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα και βελτίωσαν τη χρήση της παραγωγικής ικανότητας των μονάδων παραγωγής χωρίς να καταργήσουν τον αποτελεσματικό ανταγωνισμό και επιτάχυναν την τάση επαναφοράς της ισορροπίας στην προσφορά και τη ζήτηση.

Στην υπόθεση *Stichting Baksteen*⁶⁰, η Επιτροπή εξέτασε ένα καρτέλ κρίσης στην αγορά τούβλων στην Ολλανδία. Λόγω της ανελαστικότητας στην τιμή, οι εταιρείες είχαν πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα. Η Επιτροπή αποδέχθηκε τη συμφωνία των μεγαλύτερων ανταγωνιστών για κοινή μείωση της παραγωγής και ταυτόχρονα τη χορήγηση αποζημίωσης για τη μείωση της παραγωγής σε μια ένωση που χρηματοδοτείται από δεκαέξι παραγωγούς.

Έτσι, λοιπόν, κρίθηκε ότι «οι καταναλωτές επωφελούνται από τη βελτίωση της παραγωγής δεδομένου ότι δημιουργείται μακροπρόθεσμα ένας υγιής τομέας και μια ανταγωνιστική προσφορά ενώ, ταυτόχρονα, συνεχίζουν να επωφελούνται σε βραχυπρόθεσμη βάση από τον ανταγωνισμό που διατηρείται μεταξύ των συμμετεχόντων. Επιπλέον, η συμφωνία εξασφαλίζει τη διατήρηση της διαρθρωτικής προσαρμογής στην αγορά των επιχειρήσεων ή των ανταγωνιστικών παραγωγικών δυνατοτήτων, ενώ ταυτόχρονα εξαλείφει το ακατάλληλο ή πεπαλαιωμένο παραγωγικό δυναμικό το οποίο θα ήταν δυνατόν να επιβιώσει σε βάρος των υγιών παραγωγικών δυνατοτήτων μέσω της χορήγησης αποζημιώσεων στο πλαίσιο ενός

⁵⁹ European Commission, “*Decision 84/387/EEC, IV/30.863 - BPCL/ICP*”, σκ. 34,35.

⁶⁰ European Commission, “*Decision 94/296/EC, IV/34.456 - Stichting Baksteen*”, σκ. 29-38.

ομίλου». Μάλιστα, ο υφιστάμενος αριθμός των συμβαλλομένων και μη παραγωγών προσφέρει στους καταναλωτές επαρκή δυνατότητα επιλογής προμηθευτών και εγγυάται ως προς τον εφοδιασμό, αποκλείοντας ταυτόχρονα τον κίνδυνο έντονης συγκέντρωσης της προσφοράς.

Περαιτέρω, κρίθηκε ότι η συμφωνία ήταν απαραίτητη για να διαφυλαχθεί η βιωσιμότητα της βιομηχανίας και να εξλειφθούν οι απώλειες, δεδομένου ότι οι δυνάμεις της αγοράς δε μπορούσαν να επιφέρουν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Με το επιχείρημα ότι ο αποτελεσματικός ανταγωνισμός παραμένει και μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος αναδιάρθρωσης, δόθηκε η εξαίρεση για πέντε έτη υπό την προϋπόθεση ότι τα μέρη δεν ανταλλάσσουν δεδομένα για την ατομική τους παραγωγή και διανομή. Η Επιτροπή μάλιστα επικαλέστηκε, μεταξύ άλλων και το επιχείρημα ότι η επικείμενη συνεργασία μεταξύ ανταγωνιστών θα οδηγήσει σε αναδιάρθρωση κοινωνικά αποδεκτή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η επαναπρόσληψη εργαζομένων.

Στην υπόθεση *Irish Beef*⁶¹, συνάφθηκε καθεστώς αναδιοργάνωσης μεταξύ των δέκα κυρίων επιχειρήσεων μεταποίησης βοείου κρέατος μέσω της δημιουργίας της εταιρείας BIDS. Ο κύριος στόχος του σχεδίου ήταν η μείωση της συνολικής ικανότητας της βιομηχανίας μεταποίησης βοείου κρέατος κατά 25% εντός ενός έτους, μετά από μελέτη αγοράς, που έγινε από κοινού από την ιρλανδική κυβέρνηση και τους εκπροσώπους του κλάδου του βοείου κρέατος. Σύμφωνα με το σχέδιο, ορισμένα από τα μέλη της BIDS συμφώνησαν να αποχωρήσουν από τη βιομηχανία μεταποίησης, να θέσουν εκτός λειτουργίας τις μονάδες μεταποίησης και να τηρήσουν μια διετή ρήτρα μη ανταγωνισμού⁶². Σε αντάλλαγμα, επρόκειτο να αποζημιωθούν από τα υπόλοιπα μέλη της BIDS. Το ΔΕΕ, κατόπιν άσκησης προδικαστικού ερωτήματος εκ μέρους του Ανώτατου Δικαστηρίου της Ιρλανδίας, έκρινε ότι η παραπάνω συμφωνία των δέκα κυριότερων επιχειρήσεων μεταποίησης βοείου κρέατος συνιστά περιορισμό του ανταγωνισμού κατ' αντικείμενο.

Ακόμη, όμως, και στην περίπτωση εκείνη που η οικονομική κρίση δε μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως λόγος για την έγκριση μιας συμφωνίας που κατά τα άλλα περιορίζει τον ανταγωνισμό, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως λόγος για τη μείωση των προστίμων.

Αυτό συνέβη, για παράδειγμα, στην υπόθεση *French Beef*⁶³, στην οποία η Επιτροπή κατηγόρησε τις γαλλικές ομοσπονδίες στην αγορά του βοείου κρέατος για εναρμονισμένη τιμολογιακή πολιτική, ως αποτέλεσμα κρίσης στη συγκεκριμένη αγορά. Η συμφωνία αφορούσε την εναρμόνιση τιμών στην αγορά του βοείου κρέατος καθώς και τον αποκλεισμό των

⁶¹ Βλ. *Irish Beef*, case C-209/07, ECLI:EU:C:2008:643, σκ. 40.

⁶² C. Tablot, "Competition Law in Times of Crisis: Case Studies of the European Passenger Airline Sector and the Irish Beef Industry", *European University Institute*, 181-187, (2016), διαθέσιμο σε: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/43648/Talbot_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

⁶³ European Commission, "Decision 2003/600/EC, COMP/C.38.279/F3 — French beef".

εισαγωγών. Η Επιτροπή, παρότι έλαβε υπόψη της την πτώση της τιμής του κρέατος αγελάδας σε συνδυασμό και με τη νόσο των «τρελών αγελάδων», έκρινε ότι η εν λόγω κρίση δε μπορεί από μόνη της να αποκλείσει το αντίθετο με τον ανταγωνισμό αποτέλεσμα. Ωστόσο, μείωσε τα πρόστιμα κατά 60%, αφού έλαβε υπόψη της όλο το συγκεκριμένο οικονομικό πλαίσιο της υπόθεσης και συγκεκριμένα ότι μειώθηκαν οι πωλήσεις λόγω της ασθένειας των «τρελών αγελάδων». Το ΓενΔικ, στη συνέχεια, μείωσε περαιτέρω το πρόστιμο, κατά 70%, αφού έλαβε υπόψη τους εξής παράγοντες: i) την πτώση της κατανάλωσης βοείου κρέατος, κατόπιν ιδίως της κρίσης των «τρελών αγελάδων», η οποία είχε θίξει έναν τομέα που τελούσε ήδη σε δυσχερή κατάσταση· ii) τη λήψη εκ μέρους των κοινοτικών και εθνικών αρχών μέτρων παρεμβάσεως για αποκατάσταση της ισορροπίας της αγοράς βοείου κρέατος· iii) την κατάσταση απώλειας εμπιστοσύνης των καταναλωτών που συνδεόταν με τους φόβους σχετικά με τη νόσο των «τρελών αγελάδων» και iv) την κατάσταση των γεωργών, η οποία παρά τα κοινοτικά μέτρα προσαρμογής που εφάρμοσε η Γαλλία, αντιμετώπιζαν νέα μείωση τιμών των αγελάδων στην είσοδο του σφαγείου, ενώ οι τιμές κατανάλωσης παρέμεναν σταθερές.

Παρομοίως, η Επιτροπή έχει μειώσει σημαντικά τα πρόστιμα και στις υποθέσεις *Heat Stabilizers*, *Bathroom Fittings* και *Prestressing Steel*, λόγω αδυναμίας των εταιρειών να πληρώσουν τα πρόστιμα.

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι αφήνεται μάλλον ένα μικρό περιθώριο στις εταιρείες ώστε να επικαλεστούν επιτυχώς την εξαίρεση του crisis cartel. Από την άποψη της επιβολής του δικαίου του ανταγωνισμού, αυτή η αυστηρή προσέγγιση είναι σημαντική για να διασφαλιστεί η συμμόρφωση με το δίκαιο του ανταγωνισμού και η αξιολόγηση των εξαιρέσεων σε ατομική βάση.

Από την άλλη πλευρά, μέσα από τις δηλώσεις, φαίνεται ότι οι αρχές ανταγωνισμού είναι διατεθειμένες να κρατήσουν μια πιο ευέλικτη στάση⁶⁴ κατά τη διάρκεια της πανδημίας, μετά τις προειδοποιήσεις για καταγισμό πτωχεύσεων λόγω της βαθιάς οικονομικής ύφεσης που προκάλεσε η COVID-19.

Παρόλα αυτά, είναι δεδομένο ότι οι αρχές ανταγωνισμού θα παρακολουθούν στενά τη συνεργασία και το συντονισμό μεταξύ των ανταγωνιστών στην τρέχουσα κρίση COVID-19, ιδίως όταν πρόκειται για την από κοινού αντιμετώπιση της πλεονάζουσας παραγωγικής ικανότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ύφεσης. Υπό τις συνθήκες αυτές, είναι καθοριστικής σημασίας οι εταιρείες να κατανοήσουν ότι οι συμφωνίες μείωσης της πλεονάζουσας παραγωγικής ικανότητας θα μπορούσαν να τύχουν εξαίρεσης βάσει του άρθρου 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ, εφόσον πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν ανωτέρω.

⁶⁴ Th. Lubbig, “Cartels in the COVID-19 crisis – any flexibility?”, *Freshfields, Bruckhaus Deringer*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://riskandcompliance.freshfields.com/post/102g2rs/cartels-in-the-covid-19-crisis-any-flexibility>

Θα πρέπει, μάλιστα, να υπογραμμιστεί ότι ο βασικός στόχος της Επιτροπής, μέσω του Προσωρινού Πλαισίου, είναι να αντιμετωπιστεί η βραχυπρόθεσμη έλλειψη προμηθειών που θα είχε ως αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις να μη μπορούν να καλύψουν την υφιστάμενη ζήτηση (undercapacity) και να εμφανίζονται σημαντικές ελλείψεις σε είδη πρώτης ανάγκης. Κατά συνέπεια, η συνεργασία αυτή μεταξύ των επιχειρήσεων δε θα πρέπει να υπερβαίνει τα όρια που θέτει το Προσωρινό Πλαίσιο και δε θα πρέπει να επιτρέπεται στις επιχειρήσεις να συνάπτουν συμφωνίες για να αποκαταστήσουν την πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα (overcapacity) που προκαλείται από τη μείωση της ζήτησης. Θα πρέπει να επιτρέπεται μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις και σε πολύ συγκεκριμένους κλάδους.

Αυτό σημαίνει ότι η συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων θα πρέπει να περιοριστεί αυστηρά στο απολύτως απαραίτητο έτσι ώστε να συμβάλει στην αντιμετώπιση της κρίσης· ο στόχος είναι να αυξηθεί η παραγωγή και να διασφαλιστεί η δίκαιη διανομή όλων των βασικών προϊόντων. Αντιθέτως, οι συμφωνίες που έχουν ως στόχο τη μείωση της παραγωγής θα δημιουργούν ανησυχίες και την επέμβαση των αρχών ανταγωνισμού.

H. Αντιανταγωνιστικές συμφωνίες στη φαρμακευτική βιομηχανία

1. Συμφωνίες pay - for - delay

Οι συμφωνίες “pay-for-delay” ή αλλιώς “reverse payment”⁶⁵, περιλαμβάνουν συμφωνίες φιλικού διακανονισμού για το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας (patent litigation settlements)⁶⁶ με βάση τις οποίες η εταιρεία που διαθέτει το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας αποζημιώνει την εταιρεία γενόσημων, έτσι ώστε η τελευταία να μην εισέλθει ή να καθυστερήσει την είσοδό της στη σχετική αγορά. Μάλιστα, επειδή αυτές οι συμφωνίες έχουν ως συνέπεια να αυξάνονται οι τιμές σημαντικά μετά τη λήξη της διάρκειας προστασίας του διπλώματος ευρεσιτεχνίας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι ΕΑΑ, και ιδίως η CMA, έχουν ξεκινήσει αρκετές έρευνες για την ανίχνευση παραβιάσεων του δικαίου του ανταγωνισμού.

Για παράδειγμα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στις 26 Νοεμβρίου 2020, επέβαλλε πρόστιμο ύψους €60.5 εκατομμυρίων στην *Teva* και τη *Cephalon*⁶⁷ επειδή είχαν συνάψει patent litigation settlement με την οποία η *Cephalon* παρακινούσε την *Teva* να μην εισέλθει στην αγορά της μοδαφινίλης με μια φθηνότερη γενόσημη έκδοσή της, μετά τη λήξη του διπλώματος

⁶⁵ G. Monti, “Excessive pricing: Competition Law in Shared Regulatory Space”, *Tilburg university*, 5-6, (2019).

⁶⁶ Λ. Ντέκα, “Key developments re the pharmaceutical sector”, *4ο Επιστημονικό Συνέδριο Δικαίου του Ανταγωνισμού: “Competition law in 2020: A world of evolving and thorny challenges”*, Αθήνα 2020, σελ. 5-17.

⁶⁷ European Commission, *Case AT. 39686 (Cephalon)*. “Press Release IP/ 20/2220, Antitrust: Commission fines *Teva and Cephalon* €60.5 million for delaying entry of cheaper generic medicine”.

ευρεσιτεχνίας της, παραχωρώντας στην Teva ένα πακέτο παρασκευαστικών (side-deals) εμπορικών συμφωνιών, αλλά και χρήματα. Έτσι, η Teva, παρότι κατείχε τα δικά της διπλώματα ευρεσιτεχνίας σχετικά με τη διαδικασία παραγωγής της μοδαφινίλης, καθυστέρησε για αρκετά χρόνια την είσοδό της στην αγορά και δεν αμφισβήτησε τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας της Cephalon. Η συμφωνία αυτή συνήφθη μάλιστα πολύ πριν η Cephalon γίνει θυγατρική της Teva και είχε ως αποτέλεσμα η Cephalon να χρεώνει υψηλές τιμές ζημιώνοντας τους ασθενείς και τα εθνικά συστήματα υγείας.

Αυτή η απόφαση έρχεται σε συνέχεια των προηγούμενων αποφάσεων της Επιτροπής όσον αφορά τις συμφωνίες “pay-for-delay” στις υποθέσεις *Jonshon & Jonshon*⁶⁸, *Lundbec*⁶⁹ και *Servier*⁷⁰. Για τις δύο τελευταίες, εκκρεμούν προσφυγές ενώπιον του ΔΕΕ κατά των αποφάσεων του ΓενΔικ⁷¹. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι στις υποθέσεις αυτές, εκτός από παραβίαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ μπορεί να υφίσταται και παραβίαση του άρθρου 102 ΣΛΕΕ. Έτσι, στην υπόθεση *Servier*, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι η εταιρεία είχε δεσπόζουσα θέση την οποία είχε καταχραστεί, αποκτώντας όλη τη νέα τεχνολογία για να παρεμποδίσει τους κατασκευαστές γενοσήμων να εισέλθουν στην αγορά της περινδοπρίλης, διαπίστωση η οποία, ωστόσο, ανατράπηκε στο ΓενΔικ, λόγω εσφαλμένου ορισμού της σχετικής αγοράς.

Σε επίπεδο ΕΑΑ, ιδιαίτερα αξιομνημόνευτη είναι η στάση της CMA, η οποία τα τελευταία χρόνια έχει ξεκινήσει αρκετές έρευνες εναντίον φαρμακευτικών εταιρειών για συμφωνίες “pay-for-delay”, έχοντας επιβάλλει μάλιστα υψηλά πρόστιμα σε ορισμένες περιπτώσεις. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Paroxetine*, το Φεβρουάριο του 2016, η CMA επέβαλε 45 εκ. € πρόστιμο στη GSK και στις εταιρείες γενόσημων GUK και Alpharma για τη σύναψη patent settlement agreements, καθώς περιελάμβαναν ρήτρες “pay-for-delay”, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα να καθυστερήσει η είσοδος των εταιρειών γενόσημων στην αγορά παροξετίνης⁷². Κατόπιν άσκησης προσφυγής των εταιρειών στο CAT, αυτό αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να αποστείλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ για να ζητήσει καθοδήγηση όσον αφορά τις ανωτέρω συμφωνίες.

⁶⁸ European Commission, “Decision of 10.12.2013 relating to a proceeding under Article 101 of the Treaty on the Functioning of the European Union (Case AT.39685 — Fentanyl) και “Press Release: IP/13/1233, Antitrust: Commission fines Johnson & Johnson and Novartis € 16 million for delaying market entry of generic pain-killer fentanyl”.

⁶⁹ European Commission, “Decision of 19 June 2013 relating to a proceeding under Article 101 of the Treaty on the Functioning of the European Union and Article 53 of the EEA Agreement (Case AT.39226 — Lundbeck)” και “Press Release IP/13/563, Antitrust: Commission fines Lundbeck and other pharma companies for delaying market entry of generic medicines”.

⁷⁰ European Commission, Decision of 9.7.2014 relating to a proceeding under Article 101 and Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union (case AT.39612 —PERINDOPRIL (SERVIER)) και “Press Release IP/14/799, Antitrust: Commission fines Servier and five generic companies for curbing entry of cheaper versions of cardiovascular medicine”.

⁷¹ *Lundbeck*, case T-472/13, ECLI:EU:T:2016:449.

⁷² M. Montana et al, “Antitrust Keeps Patent Settlement Agreements in Check”, *CLIFFORD CHANCE*, 1-5, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2020/03/ECJ%20judgment.pdf>.

Το ΔΕΕ, στις 30 Ιανουαρίου 2020, απαντώντας στο προδικαστικό ερώτημα του CAT έκρινε ότι οι συμφωνίες “pay-for-delay” μπορούν να αποτελούν είτε κατά αντικείμενο (by object) είτε κατά αποτέλεσμα (by effect) περιορισμό του ανταγωνισμού, αλλά και κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης⁷³. Πιο συγκεκριμένα έκρινε ότι ένας παρασκευαστής πρωτότυπων φαρμάκων ο οποίος είναι κάτοχος διπλώματος ευρεσιτεχνίας για μέθοδο παρασκευής δραστικής ουσίας που έχει περιέλθει σε δημόσια χρήση και οι παρασκευαστές γενόσημων φαρμάκων που ετοιμάζονται να εισέλθουν στην αγορά του περιέχοντος τη δραστική ουσία αυτή φαρμάκου τελούν σε κατάσταση δυνητικού ανταγωνισμού, όταν αποδεικνύεται ότι ο παρασκευαστής γενόσημων φαρμάκων έχει πράγματι τη σταθερή βούληση, καθώς και την ικανότητα να εισέλθει στην αγορά και ότι δεν προσκρούει σε ανυπέρβλητους φραγμούς εισόδου στην αγορά⁷⁴, με συνέπεια οι συμφωνίες τους να παραβιάζουν την απαγόρευση του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ ανέφερε ότι και μια συμφωνία φιλικού διακανονισμού αποτελεί παραβίαση του άρθρου 101 παρ.1 ΣΛΕΕ με την οποία περατώνεται εκκρεμή ένδικη διαδικασία μεταξύ παρασκευαστή πρωτότυπων φαρμάκων και παρασκευαστή γενόσημων φαρμάκων, οι οποίοι είναι δυνητικοί ανταγωνιστές με αντικείμενο το κύρος διπλώματος ευρεσιτεχνίας, καθώς και με αντικείμενο το εάν η γενόσημη εκδοχή του φαρμάκου αυτού συνιστά προσβολή του διπλώματος ευρεσιτεχνίας, με την οποία συμφωνία ο παρασκευαστής γενόσημων φαρμάκων δεσμεύεται να μην εισέλθει στην αγορά του περιέχοντος την εν λόγω δραστική ουσία φαρμάκου, καθώς και να μην εμείνει στην αγωγή του για την κήρυξη της ακυρότητας του διπλώματος ευρεσιτεχνίας κατά τη διάρκεια της συμφωνίας, με αντάλλαγμα μεταβιβάσεις αξίας προς αυτόν από τον παρασκευαστή πρωτότυπων φαρμάκων⁷⁵.

Το ΔΕΕ, στη συνέχεια, εξέτασε το κατά πόσον υπάρχει κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης με βάση το άρθρο 102 ΣΛΕΕ και ανέφερε ότι στον ορισμό της σχετικής αγοράς πρέπει να λαμβάνεται υπόψη όχι μόνον η πρωτότυπη εκδοχή του φαρμάκου αυτού, αλλά και οι γενόσημες εκδοχές του και ότι οι συμφωνίες φιλικού διακανονισμού που έχουν ως αποτέλεσμα, τουλάχιστον, τον προσωρινό αποκλεισμό από την αγορά των δυνητικών ανταγωνιστών που παρασκευάζουν γενόσημα φάρμακα χρησιμοποιώντας τη δραστική ουσία αυτή, συνιστούν καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσεως, εφόσον αποδειχθεί ότι οι συμφωνίες αυτές μπορούν να εκτοπιστούν ανταγωνιστές από την αγορά πέραν των αρνητικών για τον ανταγωνισμό αποτελεσμάτων που παράγουν⁷⁶.

⁷³ K. Fountoukakos, D. Katrana and R. Allen, “ECJ Rules For The First Time On “Pay-For-Delay” Agreements”, *Herbert Smith Freehills*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.mondaq.com/uk/antitrust-eu-competition-/892646/ecj-rules-for-the-first-time-on-pay-for-delay-agreements>.

⁷⁴ *Generics (UK) κ.λπ.*, case C-307/18, ECLI:EU:C:2020:52, διατακτικό 1.

⁷⁵ Ο.π, διατακτικό 2.

⁷⁶ Ο.π, διατακτικό 3 και 4.

Εκτός από αυτήν την υπόθεση, η οποία έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς είναι η πρώτη φορά που το ΔΕΕ αποφαινεται για συμφωνίες “pay-for-delay”, η CMA έχει ξεκινήσει τα τελευταία χρόνια και άλλες έρευνες εναντίον φαρμακευτικών εταιρειών που συνάπτουν τέτοιες συμφωνίες⁷⁷. Χαρακτηριστικά να αναφερθούν οι έρευνες κατά της Aspen⁷⁸, η οποία είχε συνάψει συμφωνίες “pay-for-delay” με δύο ανταγωνιστές της το 2016, ώστε οι τελευταίοι να μην εισέλθουν στην αγορά φλουδροκορτιζόνης (*fludrocortisone*), γεγονός που της έδωσε τη δυνατότητα να αυξήσει κατά 1800% τις τιμές της. Τον Αύγουστο του 2019, η Aspen παραδέχθηκε ότι είχε συνάψει αυτές τις αντιανταγωνιστικές συμφωνίες και στο πλαίσιο της διαδικασίας διευθέτησης με την CMA συμφώνησε να πληρώσει £2.1m, ενώ δεσμεύτηκε να διασφαλίσει ότι θα υπάρχουν δύο προμηθευτές φλουδροκορτιζόνης στο Η.Β. και ότι θα αποζημιώνει το Εθνικό Σύστημα Υγείας για τη ζημία που του προξένησε. Παράλληλα παραδέχθηκαν τη συμμετοχή τους στην αντιανταγωνιστική συμφωνία και οι δύο ανταγωνίστριες εταιρείες της Aspen, η Amilco και η Tiofarma, και εξεδόθη η απόφαση παραβίασης τον Ιούλιο του 2020⁷⁹.

Παρομοίως, το Μάρτιο του 2017, η CMA εξέδωσε Statement of Objection (SO) κατά της Concordia και της Actavis UK για αντιανταγωνιστική συμφωνία στην αγορά των δισκίων υδροκορτιζόνης (*hydrocortisone tablets*) και για κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης της Actavis UK με την έρευνα να είναι ακόμη εν εξελίξει και το Φεβρουάριο του 2019⁸⁰, αντίστοιχα, κατά της Auden Mckenzie και της Waymade για αντιανταγωνιστική συμφωνία στην ίδια αγορά και για κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης της Auden Mckenzie⁸¹.

Επιπλέον, στην υπόθεση *FTC v Actavis*, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ⁸² έκρινε ότι η reverse payment της εταιρείας που διαθέτει δίπλωμα ευρεσιτεχνίας προς την εταιρεία γενοσήμων για να επιτευχθεί φιλικός διακανονισμός μπορεί να παραβιάζει το δίκαιο του ανταγωνισμού. Τα γενόσημα φάρμακα συνήθως κοστίζουν λιγότερο από τα branded φάρμακα, βοηθώντας να καταστούν τα φάρμακα πιο προσιτά για εκατομμύρια καταναλωτές και να διατηρηθεί το κόστος υγειονομικής περίθαλψης χαμηλό.

⁷⁷ K. Fountoukakos et al, “Pharmaceutical sector under increased antitrust scrutiny in the UK”, *Herbert Smith Freehills*, 1-3, (2020), διαθέσιμο σε: <https://hsfnotes.com/crt/2020/10/27/pharmaceutical-sector-under-increased-antitrust-scrutiny-in-the-uk/>.

⁷⁸ CMA, “*Fludrocortisone acetate tablets: anti-competitive agreement (50455)*”, (2017), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/pharmaceutical-drugs-suspected-anti-competitive-agreements-and-conduct>.

⁷⁹ Th. Verellen et al, “UK's competition authority challenges pay-for-delay agreement”, *Bird & Bird LLP*, (2019), διαθέσιμο σε: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=0d898cc8-2dcf-4749-b432-5cf0f530c3e8>.

⁸⁰ CMA, “*Hydrocortisone tablets: alleged anti-competitive agreements and abusive conduct (50277-2)*”, (2016), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/pharmaceutical-sector-anti-competitive-agreements>.

⁸¹ CMA, “*Hydrocortisone tablets alleged anti-competitive agreements and abusive conduct (50277-3)*”, (2017), διαθέσιμη σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/pharmaceuticals-suspected-anti-competitive-agreements-and-conduct>.

⁸² Supreme Court of the United States, “*Federal Trade Commission v. Actavis, Inc., et al.*”, (2013), διαθέσιμο σε: https://www.supremecourt.gov/opinions/12pdf/12-416_m5n0.pdf.

Το ενθαρρυντικό είναι, σύμφωνα με την έκθεση της FTC που εκδόθηκε στις 3 Δεκεμβρίου 2020 για τις patent settlements agreements που υποβλήθηκαν το 2017, ότι παρά το μεγάλο αριθμό τους, αυτές που περιέχουν reverse payments που είναι πιθανό παραβιάζουν το δίκαιο ανταγωνισμού παραμένουν πολύ χαμηλά⁸³.

2. Κατανομή αγορών και ανταλλαγή πληροφοριών

Η CMA αυτήν την περίοδο, εκτός από τις συμφωνίες “pay-for-delay”, ερευνά και έναν αριθμό συμφωνιών κατανομής αγορών και ανταλλαγής πληροφοριών στη φαρμακευτική βιομηχανία⁸⁴.

Στο πλαίσιο αυτό, τον Ιούλιο του 2019 εξέδωσε SO ισχυριζόμενη ότι οι δύο προμηθευτές δισκίων Nitrofurantoin (υπόθεση 50511-1)⁸⁵, η AMCo και η Morningside, και ένας χονδρέμπορος, η Alliance Healthcare, συνήψαν συμφωνίες με βάση τις οποίες η Alliance Healthcare θα αγόραζε ίσες ποσότητες φαρμάκου από καθέναν από τους δύο προμηθευτές, έτσι ώστε αυτοί να μην ανταγωνίζονται. Η CMA ισχυρίζεται, περαιτέρω, ότι οι προμηθευτές δεσμεύτηκαν να προμηθεύουν αποκλειστικά το φάρμακο στην Alliance Healthcare και μοιράστηκαν ευαίσθητες για τον ανταγωνισμό πληροφορίες τιμολόγησης με στόχο τη μείωση του ανταγωνισμού μεταξύ τους. Η τελική απόφαση αναμένεται εντός του έτους.

Επιπλέον, το Μάιο του 2019 εξέδωσε άλλη μία SO και διαπίστωσε προσωρινά ότι οι Alliance Pharmaceuticals, Focus, Lexon και Medreich συμφώνησαν να μην ανταγωνιστούν για την προμήθεια δισκίων προχλωροπεραζίνης μόνο με συνταγή (υπόθεση 50511-2), τα οποία χρησιμοποιούνται για τη θεραπεία της ναυτίας και της ζάλης. Η CMA διαπίστωσε προσωρινά ότι η Lexon και η Medreich έλαβαν ένα μερίδιο από τα κέρδη της Focus στην προμήθεια του προϊόντος της Alliance Pharmaceuticals. Η τελική απόφαση αναμένεται την άνοιξη του 2021⁸⁶.

Τέλος, το Μάρτιο του 2020, η CMA επέβαλε πρόστιμο στις εταιρείες King και Accord-UK (που πήρε τον έλεγχο της Auden Mckenzie) 75.573 £ και 1.882.238 £ αντίστοιχα για τη σύναψη συμφωνιών κατανομής αγοράς σε σχέση με την προμήθεια δισκίων nortriptyline. Τα μέρη συμφώνησαν να πληρώσουν 1 εκατομμύριο £ στο Εθνικό Σύστημα Υγείας ως

⁸³ FTC, “Agreements Filed with the Federal Trade Commission under the Medicare Prescription Drug, Improvement, and Modernization Act of 2003: Overview of Agreements Filed in FY 2017- A Report by the Bureau of Competition”, (2020), διαθέσιμο σε: https://www.ftc.gov/system/files/documents/reports/agreements-filed-federal-trade-commission-under-medicare-prescription-drug-improvement-modernization/mma_report_fy2017.pdf.

⁸⁴ S. Marapa, “Competition law: Spotlight on the pharmaceutical sector”, *Burges – Salmon LLP*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.burges-salmon.com/news-and-insight/legal-updates/competition/competition-law-spotlight-on-the-pharmaceutical-sector/>.

⁸⁵ CMA, “Drug firms accused of illegal market sharing in supply of antibiotic”, (2019), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/drug-firms-accused-of-illegal-market-sharing-in-supply-of-antibiotic>.

⁸⁶ CMA, “Drug firms accused of illegal market sharing over anti-nausea tablets”, (2019), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/drug-firms-accused-of-illegal-market-sharing-over-anti-nausea-tablets>.

αποζημίωση. Η CMA επέβαλε επίσης πρόστιμα στις King (75.573 £), Alissa (174.912 £) και Lexon (1.220.383 £) για την ανταλλαγή εμπορικά ευαίσθητων πληροφοριών σχετικά με την προμήθεια των δισκίων. Στην King και την Alissa επιβλήθηκαν μειωμένα πρόστιμα καθώς παραδέχτηκαν ότι αντάλλαξαν εμπορικά ευαίσθητες πληροφορίες. Επιπλέον, η CMA εξασφάλισε τον αποκλεισμό ενός εκ των διευθυντών της King από τη θέση του για 7 χρόνια⁸⁷.

3. Παρατηρήσεις

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι η φαρμακευτική βιομηχανία είναι στο επίκεντρο της προσοχής για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την CMA, αλλά και άλλες ΕΑΑ παγκοσμίως. Καθώς βιώνουμε μια άνευ προηγουμένου υγειονομική κρίση είναι δεδομένο πώς θα αυξηθεί ο έλεγχος και οι έρευνες των αρχών ανταγωνισμού προς τις φαρμακευτικές εταιρείες προκειμένου να αποφευχθεί η αισχροκέρδεια και τα φάρμακα να παραμείνουν διαθέσιμα σε ανταγωνιστικές τιμές. Μάλιστα η CMA, στα τέλη Μαρτίου 2020, εξέδωσε ένα open letter⁸⁸, το οποίο απευθυνόταν και προς τις φαρμακευτικές εταιρείες, ώστε οι τελευταίες να μην εκμεταλλευτούν την κρίση για να αυξήσουν αδικαιολόγητα τις τιμές τους και να μη διαδίδουν ανακριβείς ειδήσεις για την αποτελεσματικότητα των φαρμάκων τους.

Η CMA είναι σε πλήρη εγρήγορση για αντιανταγωνιστική συμπεριφορά και έχει δηλώσει ότι θα χρησιμοποιήσει όλες τις εξουσίες που διαθέτει για να εξασφαλίσει ότι οι αγορές θα συνεχίσουν να λειτουργούν καλά κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19. Κατά συνέπεια, οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται στον κλάδο θα πρέπει να παραμείνουν προσεκτικές για να διασφαλίσουν ότι η συμπεριφορά και οι συμφωνίες τους δε θα είναι αντιανταγωνιστικές κατά τη διάρκεια της κρίσης και πέραν αυτής, ιδίως δεδομένου του κινδύνου υψηλών προστίμων και αγωγών αποζημίωσης.

⁸⁷ CMA, “*Nortriptyline investigation: anti-competitive agreement and conduct*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/pharmaceutical-sector-suspected-anti-competitive-agreements-and-conduct-50507-2>.

⁸⁸ CMA, “*An open letter to the pharmaceutical and food and drink industries*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-cma-open-letter-to-pharmaceutical-and-food-and-drink-industries>.

II. Η ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΗ ΤΙΜΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ COVID-19

A. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Μία από τις συνέπειες του ξεσπάσματος και της εξάπλωσης της COVID-19 ήταν να αυξηθεί απότομα η ζήτηση για τα προϊόντα που είναι αναγκαία για την αντιμετώπιση του ιού, όπως είναι για παράδειγμα οι μάσκες προσώπου μιας χρήσης και τα αντισηπτικά χεριών και ταυτόχρονα να μειωθεί η παραγωγή τους και να ανακύψουν δυσκολίες στη διανομή τους, λόγω των κυβερνητικών μέτρων που ελήφθησαν για περιορισμό της κυκλοφορίας και των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης, γεγονότα που οδήγησαν σε ελλείψεις και σε σημαντικές αυξήσεις των τιμών.

Γι' αυτό το λόγο, το ECN δήλωσε, εξ αρχής, ότι «είναι εξαιρετικά σημαντικό να διασφαλιστεί ότι τα προϊόντα που θεωρούνται ουσιώδη για την προστασία της υγείας των καταναλωτών στην τρέχουσα κατάσταση να παραμείνουν διαθέσιμα σε ανταγωνιστικές τιμές» και δεσμεύτηκε να αναλάβει δράση κατά των επιχειρήσεων που συμπράττουν ή που καταχρώνται τη δεσπόζουσα θέση τους⁸⁹.

Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί, ότι λόγω της επείγουσας κατάστασης και των σημαντικών διαταραχών στην προσφορά και τη ζήτηση⁹⁰ είναι πολύ πιθανό να αυξήθηκε και το κόστος παραγωγής των προϊόντων, με συνέπεια να αυξηθούν και οι τιμές⁹¹. Παράλληλα, με βάση τον κανόνα της προσφοράς και της ζήτησης, η τεράστια αύξηση της ζήτησης για ορισμένα προϊόντα, σε συνδυασμό με τη μείωση της παραγωγής τους είναι εύλογο να οδηγήσει σε αύξηση των τιμών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επείγουσα ζήτηση των κυβερνήσεων για προϊόντα που θεωρούνται απαραίτητα για την αντιμετώπιση της πανδημίας, όπως είναι οι μάσκες προσώπου, τα γάντια, τα τεστ COVID-19, τα φάρμακα κ.α., κατάσταση, η οποία οδήγησε σε τεράστιες ελλείψεις παγκοσμίως.

Η εξέταση του ζητήματος του κατά πόσο μια αύξηση των τιμών είναι υπερβολική⁹² εντάσσεται σε επίπεδο ΕΕ στη διάταξη του άρθρου 102 περ. α' ΣΛΕΕ, το οποίο απαγορεύει την άμεση ή έμμεση επιβολή μη δίκαιων τιμών αγοράς ή πωλήσεων ή άλλων όρων συναλλαγής.

⁸⁹ Ο.π ECN, “*Joint Statement*”.

⁹⁰ A. Balleer, S. Link, M. Menkoff and P. Zorn, “Demand or supply? Price adjustment during the Covid-19 pandemic”, Issue 31, *COVID Economics*, 60-62, (2020).

⁹¹ UNCTAD, “*How COVID-19 is changing global value chains*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://unctad.org/news/how-covid-19-changing-global-value-chains>.

⁹² Fr. Jenny, “Abuse of dominance by firms charging excessive or unfair prices: an assessment”, *International Law and Economics*, Paris, 6-8, (2016), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2880382.

Σύμφωνα με τον ορισμό που δόθηκε αρχικά στην υπόθεση της *General Motors*⁹³ και επιβεβαιώθηκε εν συνεχεία στην υπόθεση της *United Brands*, αποτελεί καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης, «η χρέωση μιας τιμής υπερβολικής σε σχέση με την οικονομική αξία του προσφερόμενου προϊόντος».

Ωστόσο, η διαπίστωση του «υπερβολικού» μιας τιμής αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα⁹⁴ ζητήματα του ευρωπαϊκού δικαίου ανταγωνισμού, τόσο για πρακτικούς, όσο και για δικαιοπολιτικούς λόγους και γι' αυτό το λόγο σπάνια υποθέσεις υπερβολικής τιμολόγησης αποτελούν αντικείμενο εξέτασης σε ενωσιακό και σε εθνικό επίπεδο. Μάλιστα θα μπορούσε να λεχθεί ότι η ευρωπαϊκή έννομη τάξη, σε γενικές γραμμές, θέλει να αποφεύγει τον έλεγχο των τιμών, καθώς θεωρείται μια από τις πιο ενοχλητικές παρεμβάσεις⁹⁵ στην εσωτερική αγορά, η οποία έχει εγκαθιδρυθεί στη βάση του ανοικτού και ανόθευτου ανταγωνισμού.

Βεβαίως, στην παρούσα εξαιρετική περίοδο του κορωνοϊού όπου υπήρξαν τεράστιες αυξήσεις στις τιμές ορισμένων προϊόντων που θεωρούνται απαραίτητα για την καταπολέμηση της COVID-19, ήταν επιτακτική ανάγκη να υπάρξει παρέμβαση ώστε να συγκρατηθούν οι τιμές σε λογικά πλαίσια. Η ιταλική αρχή ανταγωνισμού, για παράδειγμα, ξεκίνησε έρευνες κατά της υπερβολικής τιμολόγησης, ενώ η CMA δήλωσε ότι παρακολουθεί τις καταγγελίες για αλλαγές στις πρακτικές πωλήσεων και τιμολόγησης, επισημαίνοντας ότι οι λιανοπωλητές θα πρέπει να συμπεριφέρονται υπεύθυνα καθόλη τη διάρκεια της πανδημίας του κορωνοϊού και να μη χρεώνουν υπερβολικά υψηλές τιμές.

Παράλληλα, θα πρέπει να διερευνηθεί, εάν υπάρχουν προτιμότερες εναλλακτικές λύσεις αντί για τον έλεγχο της υπερβολικής τιμολόγησης με βάση το δίκαιο του ανταγωνισμού, όπως είναι η νομοθεσία για την προστασία των καταναλωτών, οι κανόνες κατά της διόγκωσης των τιμών (“price - gouging”), αλλά ακόμη και η ρύθμιση των τιμών. Η τελευταία χρησιμοποιήθηκε από τη γαλλική κυβέρνηση, η οποία επέβαλλε ανώτατο όριο στην τιμή λιανικής των αντισηπτικών, αλλά και στην τιμή χονδρικής σε τρίτους εμπόρους, μετά την έξαρση του κορωνοϊού.

⁹³ *General Motors*, case C-26/75, ECLI:EU:C:1975:150.

⁹⁴ A. Fletcher and A. Jardine, “Towards an Appropriate Policy for Excessive Pricing”, *12th Annual Competition Law and Policy Workshop Robert Schuman Centre*, EUI, Florence, 4-5, (2007), διαθέσιμο σε: <https://www.eui.eu/Documents/RSCAS/Research/Competition/2007ws/200709-COMPed-Fletcher-Jardine.pdf>.

⁹⁵ Ar. Ezechí and D. Gilo, “Excessive Pricing, Entry, Assessment, and Investment: Lessons from the Mittal Litigation”, Vol.76(3), *Antitrust Law Journal*, 878-883, (2010), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1659276.

B. Δυσκολίες επιβολής του δικαίου ανταγωνισμού σε υποθέσεις υπερβολικής τιμολόγησης

Με βάση το άρθρο 102 περ. α' ΣΛΕΕ, οι αρχές ανταγωνισμού μπορούν να επιβάλουν κυρώσεις σε εταιρείες που κατέχουν δεσπόζουσα θέση, εφόσον αυτές καταχρώνται την ισχύ τους στην αγορά με την «άμεση ή έμμεση επιβολή μη δίκαιων τιμών αγοράς ή πώλησης ή άλλων αθέμιτων όρων συναλλαγής», για παράδειγμα μέσω υπερβολικά υψηλών τιμών⁹⁶.

Το πρόβλημα που ανακύπτει είναι ότι στην Ευρώπη οι απαγορεύσεις σχετικά με τις εκμεταλλευτικές πρακτικές⁹⁷ εφαρμόζονται μόνο κατά των επιχειρήσεων που κατέχουν δεσπόζουσα θέση⁹⁸. Ωστόσο, σε περιόδους κρίσεων, όπως είναι και η COVID-19, παρουσιάζουν τάσεις για ευκαιριακή συμπεριφορά, τόσο οι επιχειρήσεις που διαθέτουν ισχύ στην αγορά, αλλά και οι μικρότερες που τυγχάνει να διαθέτουν επαρκή αποθέματα των ειδών πρώτης ζήτησης, με συνέπεια να αποκτούν βραχυπρόθεσμη και απροσδόκητη ισχύ στην αγορά.

Στο πλαίσιο αυτό, οι αρχές ανταγωνισμού προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις δυνητικές αντανταγωνιστικές πρακτικές κατά τη διάρκεια της COVID-19 μπορούν να επεκτείνουν τον ορισμό της δεσπόζουσας θέσης με διάφορους τρόπους, όπως με: (i) τον ορισμό στενότερων αγορών για να διαπιστωθεί πιο εύκολα ότι μια επιχείρηση κατέχει δεσπόζουσα θέση· (ii) τη διαπίστωση ότι μια επιχείρηση κατέχει δεσπόζουσα θέση προσωρινά· (iii) τη διαπίστωση ότι μια εταιρεία διαθέτει από κοινού δεσπόζουσα θέση με άλλες εταιρείες (συλλογική δεσπόζουσα θέση)· και (iv) με τη χρήση του γεγονότος ότι μια επιχείρηση μπορεί να χρεώνει σημαντικά πάνω από το ανταγωνιστικό επίπεδο ως μια ένδειξη ότι κατέχει η ίδια δεσπόζουσα θέση⁹⁹.

1. Στενότερος ορισμός σχετικής αγοράς

Γενικά, το κατά πόσο μια επιχείρηση διαθέτει ισχύ στην αγορά είναι, έτσι και αλλιώς, ένα δύσκολο εγχείρημα, καθώς απαιτείται ακριβής ορισμός της σχετικής αγοράς, τόσο από άποψη προϊόντων, όσο και γεωγραφικά, και εν συνεχεία μια εις βάθος ανάλυσή της προκειμένου να αξιολογηθούν οι συνθήκες ανταγωνισμού που επικρατούν εντός αυτής¹⁰⁰. Έτσι, κατά μείζονα λόγο, κατά τη διάρκεια μιας κρίσης, γίνεται ακόμη δυσκολότερο να υπολογιστούν τα μερίδια αγοράς των επιχειρήσεων, τα οποία μπορούν να μεταβληθούν ανά πάσα στιγμή, τα εμπόδια

⁹⁶ Δ. Τζουγανάτος, «Περιπτώσεις Καταχρηστικής Τιμολόγησης στο Κοινοτικό Δίκαιο Ανταγωνισμού», σε Τμητικό Τόμο Μ. Σταθόπουλου, Τόμος II, Σάκκουλας, 2010, σελ. 2709-2710.

⁹⁷ OECD, “Exploitative Pricing in the time of COVID-19”, (2020), διαθέσιμο σε:

<https://www.oecd.org/daf/competition/Exploitative-pricing-in-the-time-of-COVID-19.pdf>.

⁹⁸ Att. Mehves, “Excessive Pricing”, Erdem & Erdem, (2017), διαθέσιμο σε: <http://www.erdem-erdem.av.tr/publications/newsletter/excessive-pricing/>.

⁹⁹ G. Cary et al, “Exploitative abuses, price gouging & COVID-19: The cases pursued by EU and national competition authorities”, *e-Competitions Competition Law & Covid-19*, Art. N° 94392, 2-3, (2020).

¹⁰⁰ European Commission, “Ανακοίνωση της Επιτροπής όσον αφορά τον ορισμό της σχετικής αγοράς για τους σκοπούς του κοινοτικού δικαίου ανταγωνισμού”, (1997).

εισόδου και επέκτασης νέων και υφιστάμενων ανταγωνιστών, όπως και η αντισταθμιστική ισχύς των αγοραστών.

Γι' αυτό το λόγο, οι αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη όλες τις ιδιαιτερότητες και τους περιορισμούς που θέτει η πανδημία, όταν κάνουν ανάλυση αγορών και προσπαθούν να αποδείξουν την ισχύ στην αγορά. Από την πλευρά της προσφοράς, ο περιορισμός με το κλείσιμο των εργοστασίων, την αποκοπή των αλυσίδων αξίας και τη μείωση των επιπέδων του διεθνούς εμπορίου¹⁰¹, παράλληλα με τους αυστηρούς περιορισμούς στην κυκλοφορία, είναι πιθανό να παρεμποδίσουν τις αποτελεσματικές «αλυσίδες υποκατάστασης» στις σχετικές αγορές προϊόντων¹⁰². Αυτό μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα, αφενός, να ορίζονται στενότερα οι σχετικές γεωγραφικές αγορές και, αφετέρου, ένας προμηθευτής να καταστεί απαραίτητος για την παροχή των αναγκαίων αγαθών σε ορισμένες περιοχές.

Από την πλευρά της ζήτησης, ο περιορισμός στην κυκλοφορία μπορεί να περιορίσει σοβαρά την ικανότητα των καταναλωτών να μετακινούνται για να αγοράζουν αγαθά και υπηρεσίες σε άλλες γειτονικές περιοχές. Έτσι, ακόμη και ένα τοπικό κατάστημα μπορεί να αποκτήσει σημαντική ισχύ στην αγορά και να καταφέρει να αυξήσει σημαντικά τις τιμές ακόμη και αν απολαμβάνει άφθονη προσφορά. Περαιτέρω, η απουσία εναλλακτικών λύσεων και η αναγκαιότητα των προϊόντων μπορεί να αποδείξουν έλλειψη αγοραστικής δύναμης ακόμη και όταν κάποιος θα περίμενε να υπάρχει, π.χ. στο πλαίσιο των δημοσίων συμβάσεων.

2. Προσωρινή δεσπόζουσα θέση

Οι αρχές ανταγωνισμού προκειμένου να αποδείξουν ότι μια επιχείρηση κατέχει σημαντική ισχύ στην αγορά κατά τη διάρκεια μιας κρίσης θα μπορούσαν να ορίσουν τη σχετική αγορά με στενό χρονικό ορίζοντα που να καλύπτει μόνο αυτήν την περίοδο. Πρόκειται για τα λεγόμενα “situational monopolies”, όπου μια επιχείρηση τυγχάνει να κυριαρχεί σε μια αγορά για πολύ περιορισμένο χρονικό διάστημα. Ωστόσο, αυτή η μέθοδος έχει χρησιμοποιηθεί ελάχιστα στην πράξη και μάλιστα η χρονική διάσταση της αγοράς δεν περιλαμβάνεται στην Ανακοίνωση της Επιτροπής για τον ορισμό της σχετικής αγοράς.

Η Επιτροπή χρησιμοποίησε για πρώτη φορά, το 1977, την έννοια της «προσωρινής ισχύος στην αγορά» στην υπόθεση *ABG/Oil*¹⁰³. Σ' αυτήν την υπόθεση, η πετρελαϊκή κρίση που έλαβε χώρα το 1973-1974 με τον ΟΠΕΚ να μειώνει την προσφορά πετρελαίου στην παγκόσμια

¹⁰¹ OECD, “COVID-19 and International Trade: Issues and Actions”, (2020), διαθέσιμο σε: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=128_128542-3ijg8kfswh&title=COVID-19-and-international-trade-issues-and-actions.

¹⁰² WTO, “COVID-19 and World Trade”, (2020), διαθέσιμο σε: https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/covid19_e.htm.

¹⁰³ European Commission, “Decision 77/327/EEC, IV/28.841 - ABG/Oil companies operating in the Netherlands”, (1977).

αγορά και να επιβάλει εμπάργκο οδήγησε ορισμένες πετρελαϊκές εταιρείες στις Κάτω Χώρες να αυξήσουν τις τιμές τους για το αργό πετρέλαιο και να μειώσουν την παραγωγή τους. Υπό τις συνθήκες αυτές, η Επιτροπή όρισε στενά τη σχετική αγορά του αργού πετρελαίου, ώστε να περιορίζεται κατά τη διάρκεια μόνο της πετρελαϊκής κρίσης, και διαπίστωσε ότι καθεμία από αυτές τις εταιρείες κατείχε δεσπόζουσα θέση σε σχέση με τους πελάτες της, ενόσω διαρκούσε η κρίση, με συνέπεια να είναι υποχρεωμένες να καταναείμουν τις διαθέσιμες ποσότητες πετρελαίου στους πελάτες τους σε δίκαιη βάση. Πρόκειται ουσιαστικά για μια κατάσταση που προσομοιάζει αρκετά με τη σημερινή όπου υπάρχει σημαντική μείωση της προσφοράς με ταυτόχρονη απότομη αύξηση της ζήτησης, κατάσταση η οποία έχει ως συνέπεια να δημιουργούνται σοβαρές ελλείψεις.

Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην υπό κρίση υπόθεση είναι το σκεπτικό της Επιτροπής, η οποία θεώρησε ότι η BP κατείχε δεσπόζουσα θέση¹⁰⁴, παρά το γεγονός ότι υπήρχαν τουλάχιστον επτά διωλιστήρια στην Ολλανδία και η ABG είχε αγοράσει πετρέλαιο τουλάχιστον από τα έξι και ότι η BP είχε κάνει κατάχρηση αυτής της δεσπόζουσας θέσης κατά την περίοδο της έλλειψης μειώνοντας τις προμήθειές της στην ABG όχι μόνο ουσιαστικά αλλά και αναλογικά σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι σε σχέση με τους άλλους πελάτες της χωρίς αντικειμενικούς λόγους. Σύμφωνα με την Επιτροπή, η BP εφάρμοσε έτσι διαφορετικούς όρους στην ABG για να επιβάλει στην εν λόγω εταιρεία ένα προφανές, άμεσο και ουσιαστικό ανταγωνιστικό μειονέκτημα.

Συνεπεία αυτού, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι κάθε πετρελαϊκή εταιρεία κατά τη διάρκεια της έλλειψης πετρελαίου κατείχε δεσπόζουσα θέση και ότι η συμπεριφορά τους συνιστούσε καταχρηστική εκμετάλλευση αυτής της θέσης¹⁰⁵. Πιο συγκεκριμένα, η Επιτροπή ανέφερε:

«Για λόγους εντελώς εκτός ελέγχου των κανονικών προμηθευτών, οι πελάτες τους μπορούν να εξαρτώνται πλήρως από αυτούς για την προμήθεια βασικών προϊόντων. Έτσι, ενώ η κατάσταση συνεχίζεται, οι προμηθευτές τοποθετούνται σε δεσπόζουσα θέση έναντι των κανονικών πελατών τους» και, με δεδομένη τη γενική έλλειψη, οι εταιρείες δεν ήταν σε θέση να ανταγωνιστούν μεταξύ τους προμηθεύοντας τους πελάτες ενός ανταγωνιστή».

Παρόλα αυτά, η Επιτροπή δεν επέβαλλε κάποιο πρόστιμο. Εν συνεχεία, κατόπιν άσκησης προσφυγής, η απόφαση αυτή ακυρώθηκε από το Δικαστήριο, λόγω έλλειψης

¹⁰⁴ Ar. Ezrachi, “EU Competition Law: An Analytical Guide to the Leading Cases”, 4th edition, *Oxford and Portland, Oregon*, 200 , (2014).

¹⁰⁵ Pr. Kellezi, “Economic Dependence”, in M-Ol. Mackenrodt, B. Conde Gallego, S. Enchelmaier (eds), *Abuse of Dominant Position: New Interpretation, New Enforcement Mechanisms?*, Springer, 77- 78, (2008).

κατάχρησης, χωρίς όμως να αμφισβητηθεί το βάσιμο του ορισμού της προσωρινής δεσπόζουσας θέσης σε μια περίοδο ελλείψεων.

Ωστόσο, αυτή η απόφαση φαίνεται να μπερδεύει την έννοια της οικονομικής εξάρτησης με αυτή της δεσπόζουσας θέσης και έρχεται σε αντίθεση με την πάγια νομολογία που ορίζει τη δεσπόζουσα θέση ως τη θέση οικονομικής ισχύος που απολαμβάνει μία επιχείρηση και της δίνει τη δυνατότητα να παρεμποδίζει τον αποτελεσματικό ανταγωνισμό που διατηρείται στη σχετική αγορά, δίνοντάς της τη δύναμη να συμπεριφέρεται ανεξάρτητα από τους ανταγωνιστές της, τους πελάτες της και τους καταναλωτές για σημαντικό χρονικό διάστημα.

Γ. Αξιολόγηση της υπερβολικής τιμολόγησης σε ευρωπαϊκό επίπεδο

Το ΔΕΕ στην *United Brands*¹⁰⁶ έκρινε ότι μια τιμή είναι μη δίκαιη όταν «δεν έχει καμία λογική σχέση με την οικονομική αξία του προϊόντος». Η οικονομική αξία είναι ένας μάλλον ασαφής όρος που χρησιμοποιείται ως σημείο αναφοράς για να εξεταστεί εάν μια τιμή είναι υπερβολική ή όχι¹⁰⁷. Για αυτό το λόγο, το ΔΕΕ πρότεινε ένα διττό τεστ¹⁰⁸ βάσει κόστους για τον προσδιορισμό της υπερβολικής τιμολόγησης. Το πρώτο σκέλος του τεστ, το λεγόμενο και ως “*cost plus*” συγκρίνει την πραγματική τιμή, δηλαδή την τιμή πώλησης του προϊόντος, με το πραγματικό κόστος, δηλαδή το κόστος παραγωγής, ώστε να προκύψει το ύψος του περιθωρίου κέρδους. Η διαπίστωση, ωστόσο, ακόμη και ενός πολύ υψηλού περιθωρίου κέρδους δεν επαρκεί. Σε δεύτερο στάδιο, θα πρέπει να εξεταστεί, εάν η επιβληθείσα τιμή είναι μη δίκαιη, είτε κατ’ απόλυτη έννοια (αφεαυτής), είτε σε σύγκριση με τις τιμές ανταγωνιστικών προϊόντων. Στην τελευταία περίπτωση πρέπει να γίνεται σύγκριση τιμών, είτε μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών αγορών, είτε διαχρονικά. Και τα δύο σκέλη του τεστ πρέπει να πληρούνται σωρευτικά προκειμένου να θεμελιωθεί η υπερβολική τιμολόγηση¹⁰⁹.

Όσον αφορά το πρώτο σκέλος του τεστ¹¹⁰, θα πρέπει να εξεταστεί, εάν υπάρχει υπερβολική απόκλιση μεταξύ της τιμής που πράγματι χρεώνει η επιχείρηση με τη δεσπόζουσα θέση στην οικεία αγορά και της τιμής που θα χρέωνε υποθετικά η ίδια, εάν υπήρχε αποτελεσματικός ανταγωνισμός στην αγορά (as if competition). Όπως και σε κάθε κοστολογική ανάλυση, έτσι και εδώ υπάρχουν οι εγγενείς δυσκολίες, τόσο στον προσδιορισμό του κόστους

¹⁰⁶ *United Brands*, case C-27/76, ECLI:EU:C:1978:22, σκέψεις 250, 252-253, 258.

¹⁰⁷ OECD, “*Excessive Pricing in Pharmaceutical Markets -Note by the European Union*”, 6-7, (2018), διαθέσιμο σε: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD\(2018\)112/en](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD(2018)112/en)

¹⁰⁸ Ν. Κοσμίδης, «Υπερβολική Τιμολόγηση» σε Δ. Τζουγανάτο (επιμ.), *ΔΙΚΑΙΟ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020, σελ. 998-992.

¹⁰⁹ P. Akman and L. Garrod, “When Are Excessive Prices Unfair?”, *ESRC Centre for Competition Policy Working Paper No. 10-4*, 10-16, (2010), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1603963.

¹¹⁰ L. Moritz, “An introduction to EU Competition Law”, *Cambridge University Press*, 221-223, (2013).

παραγωγής, όσο και στην επιλογή του κατάλληλου σημείου αναφοράς. Ποιο κόστος¹¹¹ θα πρέπει να ληφθεί υπόψη; Το οριακό, το μέσο μεταβλητό ή το μέσο μακροπρόθεσμο επαυξητικό; Το οριακό κόστος παραγωγής θεωρείται ότι είναι ένας καθοριστικός παράγοντας της τιμής σε ανταγωνιστικές συνθήκες. Ωστόσο, είναι δύσκολο για τις αρχές ανταγωνισμού να το υπολογίσουν, τόσο στις δυναμικές, όσο και στις στατικές αγορές. Το μέσο μεταβλητό κόστος μπορεί να χρησιμεύσει ως ένα καλό υποκατάστατο του οριακού κόστους, αλλά αποτυγχάνει να καταγράψει στρατηγικούς παράγοντες και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα ευημερίας. Εν τέλει, ακόμα και αν προσδιοριστεί το κόστος παραγωγής της επιχείρησης με δεσπόζουσα θέση, δε σημαίνει απαραίτητα ότι αυτή είναι οικονομικά αποτελεσματική (cost-efficient). Το τελευταίο συνεπάγεται ότι το κόστος παραγωγής δεν αποτελεί ένα κατάλληλο benchmark για να εκτιμηθεί εάν υφίσταται υπερβολική τιμολόγηση ή όχι.

Μια περαιτέρω δυσκολία που ανακύπτει είναι στον προσδιορισμό του περιθωρίου κέρδους που θεωρείται «εύλογο»¹¹², έτσι ώστε η υπέρβασή του να θεμελιώνει καταχρηστική υπερβολική τιμολόγηση. Μέχρι στιγμής, δεν έχει θεσπιστεί κάποιο κατώτατο όριο και κρίνεται ad hoc με βάση τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά της κάθε υπόθεσης. Έτσι, για παράδειγμα, ένα περιθώριο κέρδους της τάξης του 25% μπορεί να δικαιολογείται αντικειμενικά σε μια δυναμική αγορά, λόγω της φύσης αυτών των αγορών, όχι όμως και σε μια στατική. Σε κάθε περίπτωση, ο υπολογισμός του περιθωρίου κέρδους δεν αναμένεται να δημιουργήσει ιδιαίτερα προβλήματα κατά τη διάρκεια της πανδημίας, καθώς έχουν παρατηρηθεί αυξήσεις στα προϊόντα πρώτης ζήτησης μέχρι και 5000%.

Όσον αφορά το δεύτερο σκέλος του τεστ, έχει υποστηριχθεί ότι η εφαρμογή του καθίσταται εξαιρετικά δυσχερής σε περιόδους κρίσεων, όπως είναι και ο κορωνοϊός. Αρχικά, η τρέχουσα οικονομική αξία των βασικών προϊόντων για την αντιμετώπιση της πανδημίας είναι εξαιρετικά υψηλή, λόγω της τεράστιας ζήτησης, αλλά και των ελλείψεων. Παράλληλα, η σύγκριση των τιμών ανταγωνιστικών προϊόντων σε διαφορετικές γεωγραφικές αγορές είναι, επίσης, ανεπαρκής, καθώς αυτήν την περίοδο οι τιμές των βασικών προϊόντων είναι υψηλές σε όλη την Ευρώπη¹¹³.

Παρά τις ανωτέρω δυσκολίες, δεν αποκλείεται η εφαρμογή του άρθρου 102, περ. α' ΣΛΕΕ για υπερβολική τιμολόγηση κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Καταρχήν, θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο ορισμός που τέθηκε στην *United Brands* για την υπερβολική τιμή δεν είναι

¹¹¹ R. Whish and D. Bailey, "Competition law", 8th edition, *Oxford University Press*, 757-763, (2015).

¹¹² Gr. Stirling, "The elusive test for unfair excessive pricing under EU law: revisiting *United Brands* in the light of *Competition and Markets Authority v Flynn Pharma Ltd*", *European Competition Journal*, 4-10, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17441056.2020.1771007?needAccess=true>.

¹¹³ P. Giosa, "Exploitative Pricing in the Time of Coronavirus-The Response of EU Competition Law and the Prospect of Price Regulation", *Journal of European Competition Law & Practice*, 4-6, (2020), διαθέσιμο σε: <https://academic.oup.com/jeclap/advance-article/doi/10.1093/jeclap/lpaa029/5871453>.

απολύτως κυριολεκτικός. Όπως γνωρίζουμε και από την οικονομική επιστήμη, ακόμη και ένα μονοπώλιο δε θα ήθελε ποτέ να χρεώσει περισσότερο από την αξία του προϊόντος, καθώς στην περίπτωση αυτή οι καταναλωτές δε θα ήθελαν να το αγοράσουν¹¹⁴. Το περισσότερο που μπορεί να κάνει η δεσπόζουσα εταιρεία είναι να εκμεταλλευτεί την προθυμία των καταναλωτών να πληρώσουν.

Επιπλέον, έχει υποστηριχθεί και το επιχείρημα ότι η υψηλή οικονομική αξία των προϊόντων για τους καταναλωτές δικαιολογεί τις υψηλές τιμές. Αυτό, ωστόσο, δεν είναι ορθό και δεν αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα σε περιόδους έκτακτης ανάγκης όπου οι υψηλές τιμές μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα οι πιο ευάλωτοι καταναλωτές να μην έχουν πρόσβαση στα απολύτως απαραίτητα αγαθά και υπηρεσίες και έτσι να μην ικανοποιούνται οι βασικές ανάγκες τους, κάτι που συνιστά την έννοια της εκμετάλλευσης.

Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί ότι οι αρχές ανταγωνισμού μπορούν να χρησιμοποιούν παράλληλα τις διάφορες μεθόδους για τη σύγκριση τιμών¹¹⁵. Και αν η σύγκριση τιμών μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών αγορών δεν είναι κατάλληλη υπό τις παρούσες συνθήκες μπορεί να γίνει σύγκριση τιμών ιστορικά για να προσδιοριστεί εάν μια τιμή είναι μη δίκαιη ή όχι. Περαιτέρω, στο πλαίσιο του άρθρου 102, περ. α' ΣΛΕΕ η σύγκριση με ανταγωνιστικά προϊόντα δεν περιορίζεται στα προϊόντα / υπηρεσίες που βρίσκονται αυστηρά στην ίδια αγορά. Είναι πιθανό για τις ΕΑΑ να εξετάσουν ένα ευρύτερο φάσμα προϊόντων / υπηρεσιών, εφόσον είναι συγκρίσιμα και υπάρχει αποτελεσματικός ανταγωνισμός μεταξύ των εν λόγω δεσποζουσών επιχειρήσεων και των ανταγωνιστών τους. Ωστόσο, επειδή όλες οι μέθοδοι για να προσδιοριστεί εάν μια τιμή είναι υπερβολική σύμφωνα με το δίκαιο ανταγωνισμού έχουν αδυναμίες, οι αναλύσεις υπερβολικής τιμολόγησης θα πρέπει να διεξάγονται σύμφωνα με όσο το δυνατόν περισσότερες μεθόδους και να αναζητούν ισχυρές αποδείξεις ότι οι τιμές είναι πράγματι υπερβολικές¹¹⁶.

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι η διάκριση μεταξύ νόμιμης και παράνομης τιμολογιακής πρακτικής είναι ένα εξαιρετικά δύσκολο έργο και τελικά θα βασιστεί όχι μόνο σε μεθόδους για τον προσδιορισμό του κατά πόσον οι αυξήσεις τιμών είναι υπερβολικές, αλλά και σε εκτιμήσεις για το κατά πόσον αυτές οι αυξήσεις τιμών είναι αδικαιολόγητες και μη δίκαιες. Ωστόσο, οι αρχές ανταγωνισμού οφείλουν να διεξάγουν έρευνες και να μην επιτρέψουν την υπερβολική τιμολόγηση σε αυτήν την τόσο δύσκολη περίοδο παγκοσμίως, ώστε οι τιμές κυρίως των ειδών πρώτης ζήτησης να παραμείνουν σε λογικά πλαίσια.

¹¹⁴ N. Βέττας και I. Κατσουλάκος., «Πολιτική Ανταγωνισμού και Ρυθμιστική Πολιτική», *Τυπωθήτω*, Αθήνα 2004, σελ. 51-52.

¹¹⁵ M. Motta and Al. de Streel, “Excessive Pricing in Competition Law: Never say Never?”, *Konkurrensverket (Swedish Competition Authority)*, 33-37, (2007).

¹¹⁶ OECD, “Roundtable on Excessive Prices”, DAF/COMP(2011)18, (2011), διαθέσιμο σε: <https://www.oecd.org/regreform/sectors/49482277.pdf>.

Η απόφαση της United Brands ανέφερε ότι «μπορούν να σχεδιαστούν άλλοι τρόποι» για τον προσδιορισμό των υπερβολικών τιμών, αφήνοντας ανοικτή τη δυνατότητα για τις αρχές να αναπτύξουν εναλλακτικές μεθόδους.

Πράγματι στην υπόθεση *AKKA / LAA*¹¹⁷ το Δικαστήριο, αφού πρώτα το επιβεβαίωσε το τεστ της United Brands και παρά τους περιορισμούς που αυτό θέτει, παρείχε πρόσθετη καθοδήγηση¹¹⁸ για τον προσδιορισμό του πότε μια τιμή θεωρείται υπερβολική¹¹⁹. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο ανέφερε ότι η σύγκριση των τιμών με τις τιμές που χρεώνονται σε άλλα κ-μ μπορεί να αποβεί λυσιτελής, υπό την προϋπόθεση ότι τα κ-μ αναφοράς επιλέγονται «με αντικειμενικά, κατάλληλα και επαληθεύσιμα κριτήρια» και ότι η βάση των πραγματοποιηθεισών συγκρίσεων είναι ομοιόμορφη¹²⁰. Επιπλέον, ανέφερε ότι δεν υφίσταται κάποιο ελάχιστο κατώτατο όριο από το οποίο μια τιμή μπορεί να χαρακτηριστεί αισθητά υψηλότερη, γεγονός το οποίο θα κρίνεται με βάση τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά της κάθε υπόθεσης. Έτσι, μια απόκλιση θα κρίνεται ως «αισθητή», αν είναι «σημαντικά» και «σταθερά» πάνω από το ανταγωνιστικό επίπεδο. Ο Γενικός Εισαγγελέας Wahl, από την πλευρά του, στις Προτάσεις του¹²¹ σημείωσε ότι υπάρχουν διάφορες μεθοδολογίες για την εκτίμηση της τιμής αναφοράς, αλλά κάθε μια αυτές έχει τις δικές της εγγενείς αδυναμίες και για αυτό εισηγήθηκε να γίνεται συνδυασμός περισσότερων μεθοδολογιών προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν τα σφάλματα και να εξάγονται αξιόπιστα συμπεράσματα. Επιπλέον, ανέφερε ότι η παρέμβαση των αρχών ανταγωνισμού σε υποθέσεις υπερβολικής τιμολόγησης θα πρέπει να συναρτάται με το ύψος και τη σοβαρότητα των εμποδίων εισόδου νέων επιχειρήσεων στην αγορά ή / και επέκτασης υφιστάμενων ανταγωνιστών, την ύπαρξη τομεακής ρύθμισης στην αγορά, την αντισταθμιστική ισχύ των αγοραστών και την αναγκαιότητα του προϊόντος/υπηρεσίας για τους πελάτες της δεσπόζουσας επιχείρησης.

Περαιτέρω, η Επιτροπή, το 2018, επέβαλλε δεσμεύσεις στη *Gazprom* για υπερβολική τιμολόγηση, ως αποτέλεσμα της συνολικής της στρατηγικής να κατανείμει τις αγορές ενέργειας κατά μήκος των εθνικών συνόρων σε οκτώ κ-μ. Αυτή η στρατηγική μπορεί να επέτρεψε στην *Gazprom* να χρεώσει υψηλότερες τιμές φυσικού αερίου σε πέντε από αυτά τα κ-μ¹²².

¹¹⁷ *AKKA / LAA*, C-177/16, ECLI:EU:C:2017:689, σκέψη 51

¹¹⁸ R. Kellaway et al., “ECJ Rules on Latvian Excessive Price Case”, *Eversheds-Sutherland*, (2017).

¹¹⁹ R. De Coninch, “Excessive Prices: An overview of EU and national case law”, *e-Competitions Special Issue Excessive prices*, Art. N° 86604, 3-5, (2018).

¹²⁰ Alf. Lamadrid and P. Ibanez- Colomo, “On Excessive Pricing and Subjectivity- The CJEU’s Judgment in case C-177/16 *AKKA/LAA*”, *Chilling Competition*, (2017), διαθέσιμο σε: <https://chillingcompetition.com/2017/09/28/on-excessive-pricing-and-subjectivity-the-cjeus-judgment-in-case-c-17717-akkalaa/>.

¹²¹ Βλ. Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Nils Wahl της 6ης Απριλίου 2017, σκ. 43, 44, 105, διαθέσιμες σε: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=189662&doclang=EL>.

¹²² European Commission, “Decision of 24.5.2018 relating to a proceeding under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) and Article 54 of the EEA Agreement (Case AT.39816 –Upstream Gas Supplies in Central and Eastern Europe) και Press Release IP/18/3921, Antitrust: “Commission imposes binding

Δ. Υπερβολική τιμολόγηση στη φαρμακευτική βιομηχανία

Η πρόσφατη πρακτική των αρχών ανταγωνισμού¹²³ αποδεικνύει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον τους για τον έλεγχο της υπερβολικής τιμολόγησης στη φαρμακευτική βιομηχανία. Βέβαια, επειδή πρόκειται για έναν εξαιρετικά ρυθμιζόμενο τομέα όπου η καινοτομία διαδραματίζει θεμελιώδη ρόλο, η παρέμβαση των αρχών ανταγωνισμού είναι πολύ προσεκτική και αφορά κυρίως τα off- patent φάρμακα¹²⁴, δηλαδή τα φάρμακα για τα οποία έχει λήξει η προστασία τους από το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας και όχι τα καινοτόμα φάρμακα για τα οποία οι υψηλές τιμές μπορεί και να δικαιολογούνται λόγω του αυξημένου κόστους σε E & A.

Έτσι, για παράδειγμα, η CMA, μετά από καταγγελία του Υπουργείου Υγείας, διαπίστωσε στην υπόθεση *Flynn and Pfizer* ότι οι δύο εταιρείες εκμεταλλεύτηκαν το ρυθμιστικό κενό, το οποίο επέτρεπε, αφενός, στη Pfizer να πωλεί στη Flynn σε τιμές 8 έως 17 φορές υψηλότερες από τις προηγούμενες τιμές και, στη συνέχεια, η Flynn να πωλεί εκ νέου το φάρμακο σε τιμές 25 και 27 φορές υψηλότερη από τις προηγούμενες τελικές τιμές. Υπό τις συνθήκες, λοιπόν, αυτές και αφού εφάρμοσε το τεστ της United Brands, η CMA κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτές οι τιμές ήταν υπερβολικές και άδικες.

Κατόπιν άσκησης προσφυγής των εταιρειών, το CAT¹²⁵ ακύρωσε την απόφαση της CMA και έκρινε ότι η CMA δεν εφάρμοσε σωστά το νομικό τεστ της United Brands για την υπερβολική τιμολόγηση¹²⁶. Συγκεκριμένα, το CAT έκρινε ότι η CMA δε θα έπρεπε για να διαπιστώσει το υπερβολικό της τιμής να βασιστεί αποκλειστικά σε μια κοστολογική προσέγγιση αποκλείοντας τις άλλες μεθόδους. Όσον αφορά το άδικο, το CAT τόνισε ότι η CMA υπέπεσε σε σφάλμα, θεωρώντας περιττό να αποδείξει το άδικο της τιμής μέσω της σύγκρισης μεταξύ της τιμής του προϊόντος που αποτέλεσε αντικείμενο της έρευνας και των τιμών των συγκρίσιμων προϊόντων. Υπήρχαν άλλα φάρμακα διαθέσιμα στο Ηνωμένο Βασίλειο που χρησιμοποιούσαν την ίδια ουσία και τα οποία τιμολογούνταν σε παρόμοιο επίπεδο με αυτό που έθεσε η Flynn, γι' αυτό και θα έπρεπε να είχε εξεταστεί η δυνατότητα σύγκρισης, παρόλο που δε βρισκόνταν στην ίδια αγορά προϊόντων. Τέλος, το CAT έκρινε ότι η CMA δεν αξιολόγησε ορθά τη σωστή

obligations on Gazprom to enable free flow of gas at competitive prices in Central and Eastern European gas markets".

¹²³ OECD, "Excessive Prices in Pharmaceutical Markets", DAF/COMP(2018)12, (2018), διαθέσιμο σε: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2018\)12/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2018)12/en/pdf).

¹²⁴ M. Colangelo and Cl. Desogus, "Antitrust Scrutiny of Excessive Prices in the Pharmaceutical Sector: a Comparative Study of the Italian and UK Experiences", Vol. 41(2), *World Competition: Law and Economics Review*, 229-234, (2018).

¹²⁵ Competition Appeal Tribunal, "*Pfizer Inc. and Pfizer Limited v Competition and Markets Authority*", 1276/1/12/17, (2017), διαθέσιμο σε: <https://www.catribunal.org.uk/cases/127611217-pfizer-inc-and-pfizer-limited>.

¹²⁶ S. Borocci and E. Cambarara, "UK Competition Appeal Tribunal overturns excessive pricing decision 16 against Pfizer and Flynn", *Hogan Lovells: Antitrust, Competition and Economic Regulation Quarterly Newsletter*, 16-19, (2018), διαθέσιμο σε: https://www.hoganlovells.com/~media/hogan-lovells/pdf/2018/2018_09_20_acer_newsletter_june_2018_v11.pdf.

οικονομική αξία για το φάρμακο. Λόγω των ανωτέρω, το CAT παρέπεμψε την υπόθεση στην CMA για περαιτέρω εξέταση.

Η CMA άσκησε έφεση κατά της ανωτέρω απόφασης με το CA¹²⁷ να δέχεται τον ένα από τους τέσσερεις λόγους έφεσης¹²⁸, αλλά να επιβεβαιώνει την απόφαση του CAT ότι θα πρέπει η υπόθεση να επανεκτιμηθεί από την CMA για το κατά πόσον υφίσταται κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης εκ μέρους των δύο εταιρειών, αλλά και για το ύψος του πρόστιμο που θα πρέπει να τους επιβληθεί σε περίπτωση που αποδειχθεί η κατάχρηση¹²⁹. Στην υπόθεση αυτή παρενέβη¹³⁰ και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, γεγονός που αποδεικνύει τη σημασία της σχετικά με την απόδειξη της καταχρηστικής υπερβολικής τιμολόγησης.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η υπόθεση είχε σημαντικό αντίκτυπο και σε ορισμένες άλλες τρέχουσες έρευνες στο Ηνωμένο Βασίλειο και πιο συγκεκριμένα στην υπόθεση *Actavis* και *Concordia International* για παρόμοιες πρακτικές φαρμακευτικών εταιρειών¹³¹.

Επίσης, πολύ πρόσφατα, στις 6 Οκτωβρίου 2020¹³², η CMA ξεκίνησε έρευνα σχετικά με ύποπτες αντιανταγωνιστικές πρακτικές στην προμήθεια φαρμάκων που χρησιμοποιούνται για τη θεραπεία της διπολικής διαταραχής. Πιο συγκεκριμένα, η CMA δήλωσε ότι θα διερευνήσει εάν η *Essential Pharma* έχει καταχραστεί τη δεσπόζουσα θέση της σε σχέση με την πώληση των φαρμάκων με βάση το λίθιο «Priadel» και «Camcolit». Η εταιρεία, η οποία εξαγοράστηκε πρόσφατα από μια ελβετική εταιρεία επενδύσεων, έχει κατηγορηθεί ότι πρότεινε να αποσύρει την προμήθεια Priadel σε ασθενείς του Εθνικού Συστήματος Υγείας από τον Απρίλιο του 2021, δυνητικά αναγκάζοντας χιλιάδες που χρειάζονται τη θεραπεία να στραφούν στο πιο ακριβό brand της Camcolit, το οποίο μάλιστα μπορεί να αποδειχθεί και επιβλαβές για την υγεία των ασθενών¹³³.

Υπό τις συνθήκες αυτές, στις 24 Νοεμβρίου 2020, η εταιρεία πρότεινε μια σειρά από δεσμεύσεις στη CMA προκειμένου να αρθούν οι ανησυχίες της τελευταίας για τον ανταγωνισμό.

¹²⁷ Court of Appeal, “*CMA v Flynn and Pfizer*”, Case No: C3/2018/1847 & 1874, (2020), διαθέσιμο σε:

<https://www.monckton.com/wp-content/uploads/2020/03/MPB-JB-CMA-v-Flynn-Pharma-Ltd-and-Ors.pdf>.

¹²⁸ P. Palmigiano, L. Penny and P-B. Touze, “Court of Appeal Judgment confirms that Pfizer and Flynn should not yet be fined for excessive pricing of anti-epilepsy drug”, *TaylorWessing*, (2020) διαθέσιμο σε:

<https://www.taylorwessing.com/en/insights-and-events/insights/2020/03/pfizer-and-flynn-should-not-yet-be-fined-for-excessive-pricing-of-anti-epilepsy-drug>.

¹²⁹ D. Liddell and T. Punton “A high price to pay? CMA must reconsider Pfizer/Flynn case”, *Ashurst Competition Law Newsletter*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ashurst.com/en/news-and-insights/legal-updates/competition-law-newsletter-march-april-2020/cn16-a-high-price-to-pay-cma-must-reconsider-pfizer-flynn-case/>.

¹³⁰ European Commission-Competition, “*European Commission’s Skeleton Argument of 14 June 2019, for Hearing on 26-28 November 2019*”, διαθέσιμο σε:

https://ec.europa.eu/competition/court/2019_flynn_pharma_limited_pfizer_amicus_curiae_observations_en.pdf.

¹³¹ Cl. Calgano, An. Chaspal and J. White, “Economics of Excessive Pricing: An Application to the Pharmaceutical Industry”, Vol. 10(3), *Journal of European Competition Law*, 167-168, (2019).

¹³² CMA, “Press Release: CMA to investigate the supply of bipolar drug”, (2020), διαθέσιμο σε:

<https://www.gov.uk/government/news/cma-to-investigate-the-supply-of-bipolar-drug>.

¹³³ P. L’Ecluse, C. Longeval and K. T’ Syen, “The UK Competition Authority investigates on a pharma company for abuse of dominance (Essential Pharma)”, *e-Competitions November 2020 - II*, Art. N° 97096, (2020).

Οι δεσμεύσεις αυτές θα διαρκέσουν πέντε έτη και περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων την υποχρέωση της συνέχειας της προμήθειας του Priadel με τους όρους που είχαν συμφωνηθεί με το DHSC. Η προκαταρκτική θέση της CMA είναι ότι οι προτεινόμενες δεσμεύσεις καλύπτουν τις ανησυχίες της για τον ανταγωνισμό και θα αναζητήσει τις παρατηρήσεις τρίτων πριν τις κάνει επίσημα αποδεκτές. Εάν γίνουν αποδεκτές, η έρευνα θα τελειώσει¹³⁴.

Η Ιταλική Αρχή Ανταγωνισμού (AGCM), από την πλευρά της, το Σεπτέμβριο του 2016 επέβαλλε πρόστιμο στην *Aspen* για καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης μέσω υπερβολικής τιμολόγησης ορισμένων κρίσιμων αντικαρκινικών off-patents φαρμάκων. Η *Aspen* είχε αυξήσει τις τιμές της έως και 1500% στην ιταλική αγορά, υπό την απειλή ότι θα σταματήσει να προμηθεύει αυτά τα αντικαρκινικά φάρμακα. Η AGCM, λοιπόν, έκρινε τις τιμές αυτές ως υπερβολικές χρησιμοποιώντας πολλές μεθόδους για να συγκρίνει την τιμή της *Aspen* με ένα λογικό μέτρο της οικονομικής αξίας του προϊόντος, αλλά και άδικες διότι δεν υπήρχαν δικαιολογήσεις που να σχετίζονται με το κόστος, όπως βελτιώσεις στην ποιότητα ή στο επίπεδο υπηρεσίας και επειδή οι τιμές ισοδυναμούσαν με κατάχρηση των περιορισμένων πόρων του Εθνικού Συστήματος Υγείας. Επιπλέον, η *Aspen* δεν υφίστατο κανένα κόστος E & A ή μάρκετινγκ και επειδή δεν υπήρχαν ανταγωνιστές ή ανταγωνιστική πίεση και τα φάρμακα ήταν απαραίτητα για τη θεραπεία ορισμένων τύπων καρκίνου δεν είχε και κανέναν επιχειρηματικό κίνδυνο. Ενώ η AIFA (ιταλικός ρυθμιστικός φορέας) είναι συνήθως μονοψώνιο, σε αυτήν την περίπτωση δεν είχε καμία αντισταθμιστική αγοραστική δύναμη. Τέλος, τα στοιχεία έδειξαν ότι η διαπραγμάτευση με την AIFA διεξήχθη από την *Aspen* ακολουθώντας μια ακριβή και ολοκληρωμένη στρατηγική που καθορίστηκε κεντρικά και στόχευε να ασκήσει πίεση στην AIFA. Εν συνεχεία, αντίστοιχη έρευνα διεξήγαγε και η αρχή ανταγωνισμού της Ισπανίας και της Νότιας Αφρικής κατά της *Aspen*.

Στο πλαίσιο αυτό, το Μάιο του 2017 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κίνησε επίσημη διαδικασία έρευνας¹³⁵ κατά της *Aspen* ότι καταχράται τη δεσπόζουσα θέση της σε αρκετές εθνικές αγορές χρεώνοντας υπερβολικές τιμές για κρίσιμα off-patents φάρμακα για τον καρκίνο. Στις 14 Ιουλίου 2020, η Επιτροπή εξέδωσε δελτίο τύπου¹³⁶, σύμφωνα με το οποίο η *Aspen*, μετά τις ανησυχίες της Επιτροπής για υπερβολική τιμολόγηση, πρότεινε δεσμεύσεις με τις οποίες αναλαμβάνει την υποχρέωση να μειώσει τις τιμές κατά μέσο όρο 73% και να θα διασφαλίσει τη συνεχή προμήθεια αυτών των φαρμάκων για μια σημαντική περίοδο. Αυτή ήταν η πρώτη έρευνα

¹³⁴ CMA, “*Press Release: CMA takes swift action in bipolar drug investigation*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/cma-takes-swift-action-in-bipolar-drug-investigation>.

¹³⁵ European Commission, “*Press Release: IP/17/1323, Antitrust: Commission opens formal investigation into Aspen Pharma's pricing practices for cancer medicines*”.

¹³⁶ European Commission, *Proposal for Commitments to the European Commission (case AT.40394 – Aspen)* και “*Press Release: IP/ 20/1347, Antitrust: Commission seeks feedback on commitments offered by Aspen to reduce prices for six off-patent cancer medicines by 73% to address Commission's concerns over excessive pricing*”.

της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τις υπερβολικές πρακτικές τιμολόγησης στη φαρμακευτική βιομηχανία.

Η Επιτροπή φαίνεται, λοιπόν, έτοιμη να παρέμβει όταν υφίσταται εκμετάλλευση εκ μέρους των φαρμακευτικών βιομηχανιών, κάτι που είναι εξαιρετικά σημαντικό την τρέχουσα περίοδο της παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης. Είναι αναμενόμενο βέβαια ότι σε περίπτωση που ανακαλυφθεί φάρμακο ή εμβόλιο κατά του κορωνοϊού, η τιμή του θα είναι αυξημένη, λόγω των τεράστιων επενδύσεων σε E&A. Παρόλα αυτά, όπως δήλωσε και η Επίτροπος Vestager, στο πλαίσιο της έρευνας κατά της *Aspen*¹³⁷ «*συχνά η υγεία των ανθρώπων βασίζεται σε φάρμακα που πωλούνται από μία μόλις εταιρεία. [...] Αυτό δεν αποτελεί από μόνο του πρόβλημα, εάν οι τιμές παραμείνουν σε λογικό επίπεδο. Αλλά μπορεί να υπάρχουν στιγμές που οι τιμές γίνονται τόσο υψηλές που απλά δε δικαιολογούνται. Εξάλλου, οι άνθρωποι βασίζονται σε αυτά τα φάρμακα για την υγεία τους, ακόμα και για τη ζωή τους*».

Είναι, ωστόσο, εξαιρετικά κρίσιμο η Επιτροπή να αποσαφηνίσει τη θέση της σχετικά με τις διαπραγματευτικές πρακτικές των φαρμακευτικών βιομηχανιών με τις εθνικές αρχές σχετικά με την επιβολή υψηλών τιμών, κάτι που ενδέχεται να έχει θεμελιώδεις επιπτώσεις στην απάντηση κατά του κορωνοϊού. Μια καλή ευκαιρία για αυτό υπήρξε στην υπόθεση της *Aspen*, η οποία μάλλον χάθηκε μετά τις δεσμεύσεις που πρότεινε η εταιρεία. Ωστόσο, φαίνεται να επικρατεί η θέση ότι η χρέωση μιας υπερβολικής τιμής για ένα καινοτόμο φάρμακο δεν αποτελεί *per se* παράβαση του άρθρου 102 ΣΛΕΕ, με συνέπεια η παρέμβαση της Επιτροπής να είναι πολύ προσεκτική. Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο για τα *off-patents* φάρμακα, τα οποία είναι πολλά χρόνια στην αγορά και η τιμή τους είναι αδικαιολόγητα υψηλή¹³⁸. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, εφόσον τα φάρμακα αυτά ήταν ήδη σε κυκλοφορία, η παρέμβαση δε μπορεί να θεωρηθεί ότι θα μειώσει τα κίνητρα για παραγωγή.

E. Διορθωτικά μέτρα ως λύση σε υποθέσεις υπερβολικής τιμολόγησης

Η Επιτροπή και οι αρχές ανταγωνισμού, επειδή αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες δυσκολίες κατά την απόδειξη της καταχρηστικής υπερβολικής τιμολόγησης, συνήθως, δεν παρεμβαίνουν σ' αυτές τις υποθέσεις. Έτσι εξηγείται και ο μικρός αριθμός υποθέσεων που έχουν εξεταστεί μέχρι στιγμής. Ωστόσο, ακόμα και αν μπορούσαν να ξεπεραστούν οι δυσκολίες και οι αρχές ανταγωνισμού αποδείκνυαν την παράβαση της υπερβολικής τιμολόγησης σύμφωνα με το άρθρο

¹³⁷B. Bar- Bouyssier et al, “Aspen: Quick Fix But Missed Opportunity” *Kluwer Competition Law Blog*, 1-3, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/10/23/aspen-quick-fix-but-missed-opportunity/>.

¹³⁸ M.Thill-Tayara and M. Provost, “ Dominance in the pharmaceutical sector: An overview of EU and national case law”, *e-Competitions Pharma & Dominance*, Art. N° 88025, 2-5, (2020).

102 στοιχείο α' ΣΛΕΕ και επέβαλλαν πρόστιμα, αυτό δε θα συνεπαγόταν ότι οι εταιρείες θα συμμορφώνονταν και θα απείχαν από τις υψηλές τιμές. Αντιθέτως, θα απαιτείτο από τις αρχές ανταγωνισμού να παρακολουθούν συνεχώς τις διακυμάνσεις των τιμών, γεγονός που θα είχε ως αποτέλεσμα τη σπατάλη χρόνου και ανθρώπινων πόρων.

Επειδή, λοιπόν, τα πρόστιμα δεν κρίνονται ικανοποιητική μέθοδος για την αντιμετώπιση της υπερβολικής τιμολόγησης και ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, οι αρχές ανταγωνισμού θα μπορούσαν να εξετάσουν την επιβολή άλλων remedies, όπως είναι η άρση των φραγμών εισόδου και η είσοδος νέων παικτών στην αγορά, αλλά και οι συμφωνίες διακανονισμού με τις εταιρείες που χρεώνουν υπερβολικά υψηλές τιμές. Μάλλον βέβαια και η χρήση του πρώτου remedy θα είναι περιορισμένη, καθώς, αφενός, λόγω του κορωνοϊού οι επενδύσεις έχουν μειωθεί σημαντικά και δεν εισέρχονται νέοι παίκτες στην αγορά και, αφετέρου, επειδή πρόκειται για διαθρωτικό μέτρο θα πρέπει πρώτα να γίνει έρευνα για τις αιτίες της υπερβολικής τιμολόγησης, κάτι που απαιτεί πολύ χρόνο και ανθρώπινους πόρους, με συνέπεια οι αρχές ανταγωνισμού να μη μπορούν να παρέμβουν άμεσα κατά των υπερβολικών τιμών.

Μια καλή λύση θα ήταν, αντί για τα ανωτέρω, η Επιτροπή με βάση το άρθρο 9¹³⁹ του Κανονισμού 1/2003 και οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού με τις αντίστοιχες εθνικές διατάξεις να εκδίδουν αποφάσεις δεσμεύσεων¹⁴⁰ προκειμένου να περατώνονται πολύ πιο γρήγορα οι διαδικασίες και οι εταιρείες να μειώνουν άμεσα τις τιμές τους. Πιο συγκεκριμένα, όταν η Επιτροπή σκοπεύει να εκδώσει απόφαση με την οποία να απαιτεί την παύση μιας παράβασης και οι εμπλεκόμενες επιχειρήσεις προσφέρονται να αναλάβουν ορισμένες δεσμεύσεις για να ανταποκριθούν στις αντιρρήσεις της Επιτροπής που προέκυψαν μετά την προκαταρκτική της εκτίμηση, τότε η Επιτροπή δύναται με απόφασή της να καθιστά αυτές τις δεσμεύσεις υποχρεωτικές για τις επιχειρήσεις. Η απόφαση αυτή δύναται να εκδίδεται για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και θα πρέπει να συμπεραίνει ότι δε συντρέχουν πλέον λόγοι για να αναλάβει δράση.

Οι αποφάσεις αυτές είναι προς όφελος, τόσο των αρχών ανταγωνισμού, οι οποίες μπορούν πολύ σύντομα να αποκαθιστούν τις στρεβλώσεις του ανταγωνισμού στην αγορά, όσο και των εταιρειών, καθώς δε θεμελιώνεται κάποια παράβασή τους ως προς τις αντιμονοπωλιακές διατάξεις, ούτε υφίσταται κάποιου είδους αποδοχή της παράβασης, με συνέπεια να μην υπάρχει κίνδυνος να ζημιωθεί η φήμη τους και να τους επιβληθούν πρόστιμα. Αντιθέτως, απαιτείται μόνο δέσμευση για μελλοντική συμπεριφορά. Περαιτέρω, οι αποφάσεις δεσμεύσεων μπορεί να

¹³⁹ H. Schweitzer, “Commitment Decisions under Art. 9 of Regulation 1/2003: The Developing EC Practice and Case Law”, *EUI Working Papers: LAW* 2008/22, 4-10, (2008), διαθέσιμο σε:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1306245.

¹⁴⁰ OECD, “Roundtable on Commitment Decisions in Antitrust Cases”, DAF/COMP/M(2016)1/ANN3/FINAL, (2016), διαθέσιμο σε: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/M\(2016\)1/ANN3/FINAL/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/M(2016)1/ANN3/FINAL/en/pdf).

έχουν χαρακτήρα, είτε διαρθρωτικό, είτε συμπεριφοράς και να περιορίζονται χρονικά, γεγονός που επιτρέπει την επαναξιολόγησή τους σε περίπτωση μεταβολής των συνθηκών.

ΣΤ. Ενέργειες των αρχών ανταγωνισμού για την καταπολέμηση της υπερβολικής τιμολόγησης

Παρά τις ανωτέρω αναφερόμενες δυσκολίες, ορισμένες αρχές ανταγωνισμού στην Ευρώπη έχουν ξεκινήσει έρευνες για υπερβολική τιμολόγηση, καθώς παράλληλα με τις εξουσίες για την επιβολή του δικαίου ανταγωνισμού διαθέτουν και εξουσίες για την προστασία των καταναλωτών¹⁴¹.

Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, στην περίπτωση της CMA, η οποία εφαρμόζει ταυτόχρονα δίκαιο ανταγωνισμού και δίκαιο προστασίας καταναλωτή και αυτό της δίνει την ευελιξία να παρεμβαίνει κατά της υπερβολικής αύξησης των τιμών με διαφορετικούς τρόπους. Χαρακτηριστικά, ο πρόεδρος της CMA, λόρδος Tyrie, δήλωσε ότι, «θα κάνουμε ό,τι μπορούμε για να δράσουμε ενάντια σε παραβιάσεις και παραπλανητικούς ισχυρισμούς, χρησιμοποιώντας οποιοδήποτε ή όλα τα εργαλεία μας· και όπου δεν μπορούμε να ενεργήσουμε, θα συμβουλευόμαστε την κυβέρνηση για περαιτέρω βήματα που θα μπορούσαν να λάβουν, εάν είναι απαραίτητο»¹⁴². Στο πλαίσιο αυτό, η CMA ανακοίνωσε, στις 19 Ιουνίου 2020, ότι ξεκίνησε έρευνα κατά τεσσάρων φαρμακείων και μικρών μαγαζιών λιανεμπορίου (convenience stores) για πιθανές παραβιάσεις του δικαίου του ανταγωνισμού με τη χρέωση υπερβολικά υψηλών και άδικων τιμών στα αντισηπτικά χεριών¹⁴³. Μετά την ανακοίνωση αυτή, ακολούθησε η δημοσίευση ενός open letter¹⁴⁴ προς τους φαρμακοποιούς του Η.Β. από την CMA και το General Pharmaceutical Council, με το οποίο τους προειδοποιούσαν να μην προβούν σε υπερβολική αύξηση των τιμών στα προϊόντα που θεωρούνται ουσιώδη για την αντιμετώπιση του κορωνοϊού¹⁴⁵.

¹⁴¹ C. Riefa, “Coronavirus as a Catalyst to Transform Consumer Policy and Enforcement”, *Journal of Consumer Policy*, 451-456, διαθέσιμο σε: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10603-020-09462-0>.

¹⁴² A. Tyrie, “How should competition policy react to coronavirus?”, *Institute for Public Policy Research (IPPPR)*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ippr.org/files/2020-07/how-should-competition-policy-react-to-coronavirus-july20.pdf>

¹⁴³ CMA, “Hand sanitiser products: suspected excessive and unfair pricing”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/hand-sanitiser-products-suspected-excessive-and-unfair-pricing>.

¹⁴⁴ CMA and General Pharmaceutical Council, “Joint letter from the Competition and Markets Authority and the General Pharmaceutical Council: pricing during the COVID-19 pandemic”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/publications/joint-letter-from-the-cma-and-the-general-pharmaceutical-council-pricing-during-the-covid-19-pandemic>.

¹⁴⁵ M. Zymler, Fr. Murphy and J. Christoforou, “The UK Competition Authority opens investigations against four pharmacies and convenience stores for suspected breaches of antitrust rules by charging excessive and unfair prices for hand sanitiser products during the COVID-19 outbreak”, *e-Competitions Competition Law & Covid-19*, Art. N° 95550, (2020).

Παρομοίως, η Ιταλική Αρχή Ανταγωνισμού, η οποία, επίσης, εφαρμόζει και το δίκαιο προστασίας καταναλωτή ξεκίνησε στις 12 Μαρτίου 2020 δύο ξεχωριστές έρευνες κατά της Amazon και της eBay, αφενός, για ισχυρισμούς που αφορούσαν την εικαζόμενη αποτελεσματικότητα των αντισηπτικών, των μασκών προσώπου και των άλλων προϊόντων υγιεινής και αφετέρου, για την αδικαιολόγητη και σημαντική αύξηση των τιμών αυτών των προϊόντων τις τελευταίες εβδομάδες¹⁴⁶. Περαιτέρω, διεξήγαγε τον Απρίλιο του 2020 έρευνα κατά ιδιωτικών μονάδων υγείας και εργαστηρίων ανάλυσης ορολογικών τεστ για τον εντοπισμό αντισωμάτων COVID-19 στην περιοχή της Ρώμης μετά από καταγγελίες για υπέρογκες τιμές. Εν συνεχεία, στις 7 Μαΐου 2020¹⁴⁷, ανακοίνωσε ότι ερευνά έναν αριθμό λιανοπωλητών, συμπεριλαμβανομένων των Carrefour, Lidl, Eurospin, Conad και Coop σχετικά με τις αυξήσεις τιμών για βασικά είδη διατροφής, μαζί με απορρυπαντικά, αντισηπτικά και γάντια. Δήλωσε, μάλιστα ότι οι αυξήσεις των τιμών αυτών των προϊόντων δε φαίνονται πάντα δικαιολογημένες από διαρθρωτικούς παράγοντες που απορρέουν από το lockdown της Covid-19, όπως το κόστος μεταφοράς ή τα όρια της ικανότητας των καταναλωτών να μεταβούν σε άλλα καταστήματα.

Η Ισπανική Αρχή¹⁴⁸, από την πλευρά της, ανακοίνωσε ότι εξετάζει συμπεριφορές υπερβολικής τιμολόγησης σε τομείς που πλήττονται από την κρίση και έχει ξεκινήσει έρευνες για αντιανταγωνιστικές πρακτικές στις υπηρεσίες κηδείας, μετά την αύξηση των θανάτων που προκαλούνται από την πανδημία του κορωνοϊού, στα αντισηπτικά και στο χρηματοοικονομικό δανεισμό.

Η Ε.Α.¹⁴⁹ διεξήγαγε έρευνα στην αγορά υγειονομικού υλικού. Η ενέργεια αυτή κρίθηκε απαραίτητη ως αποτέλεσμα των πολυάριθμων παραπόνων καταναλωτών και δημοσιευμάτων, αφενός μεν αναφορικά με σημαντικές ανατιμήσεις στα εν λόγω προϊόντα στα διάφορα σημεία λιανικής πώλησης, αφετέρου δε σχετικά με τις ελλείψεις των εν λόγω προϊόντων, οι οποίες ενδέχεται να οφείλονται σε πρακτικές επιχειρήσεων στην αλυσίδα διανομής που δύνανται να εμπίπτουν στις διατάξεις του ν. 3959/2011. Από την έρευνα της Ε.Α. προέκυψε ότι κατά την εξεταζόμενη περίοδο φαίνεται να σημειώνεται αύξηση των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στη λιανική πώληση όλων των εξεταζόμενων προϊόντων υγειονομικού υλικού, γεγονός που υποδηλώνει μία υγιή αντίδραση της αγοράς, με μεγαλύτερη αύξηση να σημειώνεται στα σημεία λιανικής πώλησης αντισηπτικού διαλύματος και γαντιών μίας χρήσης.

¹⁴⁶ AGCM, “Coronavirus, the Authority begins investigating Amazon and eBay for misleading claims and excessive price increases”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://en.agcm.it/en/media/press-releases/2020/3/PS11716-PS11717>.

¹⁴⁷ AGCM, “DS2620 - ICA: Coronavirus emergency, investigation launched into price increases for food and detergents, disinfectants and gloves”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://en.agcm.it/en/media/press-releases/2020/5/DS2620>.

¹⁴⁸ B. Bar-Bouyssié and M. Assahraoui, “Antitrust and Competition: Impact of Coronavirus COVID-19”, *DLA Piper*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.dlapiper.com/en/netherlands/insights/publications/2020/03/antitrust-and-competition-impact-of-covid-19/>.

¹⁴⁹ Ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού, *Το υγειονομικό υλικό στην περίοδο της πανδημίας - Η εκτεταμένη έρευνα της Επιτροπής Ανταγωνισμού*, 1-3, (2020) διαθέσιμο σε: <file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/dt26062020.pdf>.

Ως προς διάμεσες τις τιμές, διαπίστωσε κατακόρυφη άνοδο ειδικά στις χειρουργικές μάσκες μίας χρήσης από το Φεβρουάριο του 2020 και έπειτα. Μικρή ήταν η άνοδος της διάμεσης τιμής σε αντσηπτικά τζελ και γάντια, ενώ οριακή πτώση της τιμής παρατηρήθηκε στα αντσηπτικά μαντηλάκια. Η πώληση των προϊόντων αυτών από περισσότερες επιχειρήσεις φαίνεται να συγκράτησε την αύξηση των τιμών, ενώ η αύξηση στις μάσκες φαίνεται ότι προήλθε από έλλειψη αποθεμάτων του είδους αυτού κατά το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα. Ωστόσο δεν επιβεβαιώθηκε συστηματική αύξηση του μέσου ή/ και διάμεσου μεικτού περιθωρίου κέρδους από την πώληση του εξεταζόμενου υγειονομικού προϊόντος κατά το ερευνώμενο διάστημα. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι το διάμεσο μεικτό περιθώριο κέρδους δεν σημείωσε ιδιαίτερη διακύμανση το ερευνώμενο διάστημα, και διαμορφώθηκε σε παρόμοιο ύψος για διαφορετικά προϊόντα.

Στη Λατινική Αμερική, η CADE ξεκίνησε μια έρευνα για το εάν οι εταιρείες επωφελήθηκαν αδικαιολόγητα από την αύξηση της ζήτησης των φαρμακευτικών προϊόντων που συνδέονται με τη COVID-19.

Z. Εναλλακτικές δυνατότητες για την αντιμετώπιση της υπερβολικής τιμολόγησης

Όπως προκύπτει και από τα ανωτέρω, οι αρχές ανταγωνισμού αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες προκλήσεις κατά την εξέταση των υποθέσεων υπερβολικής τιμολόγησης, τόσο κατά το στάδιο του προσδιορισμού της δεσπόζουσας θέσης μιας επιχείρησης, όσο και κατά το στάδιο της απόδειξης της κατάχρησής της, με συνέπεια να απαιτείται αρκετός χρόνος και σημαντικοί ανθρώπινοι πόροι. Παράλληλα, το γεγονός ότι ο έλεγχος της υπερβολικής τιμολόγησης γίνεται *ex post* ενδέχεται να μην αντιμετωπίζει αποτελεσματικά και εγκαίρως την αύξηση των τιμών.

Επιπλέον, είναι πάντα υψηλός ο κίνδυνος σφαλμάτων, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει, σε σφάλματα *false positive* ή *false negative*, με συνέπεια να μειωθούν τα κίνητρα για αύξηση της παραγωγής και να καθυστερήσει η επίτευξη χαμηλότερης ισορροπίας τιμών. Όλες αυτές οι προκλήσεις, όπως είναι φυσιολογικό, αυξάνονται σε περιόδους κρίσεων, όπου η ισχύς στην αγορά μπορεί να είναι προσωρινή, αλλά η έγκαιρη παρέμβαση ζωτικής σημασίας.

Από την άλλη πλευρά, είναι δεδομένο ότι ασκείται έντονη δημόσια και πολιτική πίεση στις αρχές ανταγωνισμού να παρέμβουν κατά των υπερβολικών τιμών. Εφόσον, όμως, υφίστανται αυτές οι δυσκολίες που καθιστούν αβέβαια την επιτυχή έκβαση των υποθέσεων υπερβολικής τιμολόγησης, οι αρχές ανταγωνισμού θα μπορούσαν να στραφούν σε άλλους μηχανισμούς για τη συμπλήρωση ή ως εναλλακτική λύση της αντιμονοπωλιακής επιβολής, οι οποίοι θα εξεταστούν λεπτομερώς αμέσως παρακάτω.

1. Παρακολούθηση της αγοράς και προειδοποιήσεις για παρέμβαση

Οι αρχές ανταγωνισμού θα μπορούσαν να αποφύγουν την ανάγκη έναρξης επίσημων διαδικασιών έρευνας για υποθέσεις υπερβολικής τιμολόγησης, μέσω προειδοποιήσεων ότι παρακολουθούν στενά την αγορά¹⁵⁰ και ότι θα δώσουν προτεραιότητα στη διεξαγωγή ερευνών εναντίον των εταιρειών που αυξάνουν υπερβολικά τις τιμές των ειδών πρώτης ζήτησης για να κερδοσκοπήσουν. Αυτό θα έχει ως συνέπεια, αφενός, οι καταναλωτές να βρίσκονται σε εγρήγορση για την πιθανότητα να πέσουν θύματα εκμετάλλευσης και, αφετέρου, οι εταιρείες να μην προβαίνουν σε υπερβολική τιμολόγηση υπό τον κίνδυνο να προκληθεί βλάβη στη φήμη τους και να μειωθούν άμεσα οι πωλήσεις τους. Επιπλέον, θα μπορούσε να εξεταστεί και η δυνατότητα να εκδίδονται μεμονωμένες ανεπίσημες προειδοποιητικές επιστολές προς συγκεκριμένες εταιρείες που φέρονται να εμπλέκονται σε αντιανταγωνιστικές πρακτικές ώστε να τις αποφεύγουν ή να τις παύσουν, χωρίς να χρειαστεί να κινηθεί επίσημη διαδικασία. Αυτή η πρακτική θα είχε ως αποτέλεσμα, αφενός, τη σημαντική εξοικονόμηση πόρων και χρόνου και, αφετέρου, την άμεση διόρθωση των ανησυχιών που εγείρονται από πλευράς ανταγωνισμού.

Παράδειγμα τέτοιων προειδοποιήσεων αποτελεί η δήλωση του ECN, το οποίο ανέφερε ότι δε θα διστάσει να αναλάβει δράση εναντίον εταιρειών που επωφελούνται από την τρέχουσα κατάσταση, υπενθυμίζοντας ταυτόχρονα στους κατασκευαστές ότι τους επιτρέπεται να επιβάλουν μέγιστες τιμές μεταπώλησης και η δήλωση της Νορβηγικής Αρχής Ανταγωνισμού ότι δε θα επιτρέψει στις επιχειρήσεις να εκμεταλλευτούν την τρέχουσα κατάσταση έκτακτης ανάγκης για να χρεώσουν υπερβολικά υψηλές τιμές, υπό την απειλή μάλιστα ότι θα εφαρμόσει ρύθμιση τιμών, εάν οι εταιρείες δε συμμορφώνονται.

Η Ισπανική και η Βρετανική Αρχή Ανταγωνισμού¹⁵¹, από την πλευρά τους, έχουν προχωρήσει ένα βήμα παραπέρα, αφού πέραν από την παρακολούθηση της αγοράς, έχουν δημιουργήσει ειδικά κανάλια για καταγγελίες κατά αντιανταγωνιστικών πρακτικών. Περαιτέρω, οι περισσότερες αρχές ανταγωνισμού παγκοσμίως, όπως και η ελληνική¹⁵², έχουν δημιουργήσει ειδικές ομάδες εργασίας (task forces), για να παρακολουθούν τις αγορές, να επεμβαίνουν όπου παρατηρούνται πιθανές αντιανταγωνιστικές πρακτικές και να καθοδηγούν τις επιχειρήσεις σε αυτήν την τόσο δύσκολη περίοδο.

¹⁵⁰ UNCTAD, “*Defending competition in the markets during COVID-19*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://unctad.org/news/defending-competition-markets-during-covid-19>.

¹⁵¹ CMA, “*Latest update from CMA COVID-19 taskforce*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/latest-update-from-cma-covid-19-taskforce>.

¹⁵² Ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού, «*Ομάδα κρούσης για την αντιμετώπιση των εξαιρετικών οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών στον ανταγωνισμό λόγω της πανδημίας Covid-19*», (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.epant.gr/enimerosi/covid-19-task-force.html>.

2. Λήψη Προσωρινών Μέτρων

Μια άλλη εναλλακτική επιλογή που θα μπορούσε να εξεταστεί σε αυτές τις τόσο κρίσιμες περιστάσεις είναι η επιβολή προσωρινών μέτρων. Η νομική βάση για αυτήν την επιλογή παρέχεται από το άρθρο 8 παρ. 1 του Κανονισμού 1/2003, το οποίο προβλέπει ότι σε περίπτωση κατεπείγοντος λόγω κινδύνου σοβαρής και ανεπανόρθωτης βλάβης του ανταγωνισμού, η Επιτροπή ενεργώντας αυτεπαγγέλτως, μπορεί, με βάση την εκ πρώτης όψεως διαπίστωση παράβασης, να διατάζει με απόφασή της τη λήψη προσωρινών μέτρων. Περαιτέρω, με βάση την παρ. 2 του ίδιου άρθρου προβλέπεται ότι οι αποφάσεις που εκδίδονται δυνάμει της παρ.1 εφαρμόζονται για ορισμένο χρονικό διάστημα και δύνανται να παραταθούν εφόσον αυτό είναι απαραίτητο και ενδεδειγμένο. Αντίστοιχη δυνατότητα προβλέπεται και στις εθνικές νομοθεσίες ανταγωνισμού¹⁵³.

Είναι αλήθεια βέβαια ότι η μέχρι στιγμής χρήση αυτής της επιλογής από την Επιτροπή είναι μάλλον περιορισμένη¹⁵⁴, αν και αναγνωρίζεται ότι μπορεί να αποτελέσουν ένα ενδιαφέρον εργαλείο σε ειδικές περιστάσεις, καθώς έχουν σοβαρά μειονεκτήματα. Αρχικά, τα προσωρινά μέτρα δεν αποκλείουν την ανάγκη διεξαγωγής μιας λεπτομερούς έρευνας, διότι συνήθως δικαιολογούνται μόνο εάν μπορεί να αποδειχθεί ότι υπάρχει μια *εκ πρώτης όψεως παράβαση* ή *εύλογη υποψία της*¹⁵⁵, καθώς σε διαφορετική περίπτωση υπάρχει ο κίνδυνος να ακυρωθούν από το Δικαστήριο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μη μπορούν οι αρχές ανταγωνισμού να παρέμβουν εγκαίρως και να αποτρέψουν την καταχρηστική εκμετάλλευση. Εν συνεχεία, θα πρέπει να αποδειχθεί ότι τα προσωρινά μέτρα είναι απαραίτητα για την αποφυγή σοβαρών και ανεπανόρθωτων βλαβών στον ανταγωνισμό, ενώ εκκρεμεί έρευνα. Αυτό μπορεί να είναι δύσκολο να προσδιοριστεί όσον αφορά τις εκμεταλλευτικές πρακτικές, οι οποίες μπορούν να αποκατασταθούν μέσω της *εκ των υστέρων* αποζημίωσης και των προστίμων, όταν διαπιστωθεί παράβαση και που δεν αλλάζουν τη δομή του ανταγωνισμού στην αγορά με τον τρόπο που ορισμένες πρακτικές αποκλεισμού θα μπορούσαν.

¹⁵³ T. Pitesa, “Interim Measures: A new enforcement pathway?!” , *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/04/09/interim-measures-a-new-enforcement-pathway/>.

¹⁵⁴ Al. Burnside and Ad. Kidane, “Interim Measures: An overview of EU and national case law”, *e-Competitions Interim measures*, Art. N° 86718, 2-5, (2018). διαθέσιμο σε: <https://www.concurrences.com/en/bulletin/special-issues/interim-measures-en/dominance/interim-measures-an-overview-of-eu-and-national-case-law>.

¹⁵⁵ D. Mantzari, “Interim Measures in EU Competition Cases: Origins, Evolution and Implications for Digital Markets”, *Journal of European Competition Law & Practice*, 5-8, (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3544877.

3. Νομοθεσία για τη διόγκωση των τιμών (price-gouging law)

Υπάρχουν ορισμένες δικαιοδοσίες, όπως οι ΗΠΑ, ο Καναδάς και η Αυστραλία, οι οποίες δεν απαγορεύουν καθεαυτή την υπερβολική τιμολόγηση από εταιρείες που διαθέτουν ισχύ στην αγορά μέσω της χρήσης αντιμονοπωλιακών διατάξεων, καθώς αυτή θεωρείται απλώς ως ένας δείκτης ότι υπάρχουν πιθανά προβλήματα ανταγωνισμού. Μάλιστα, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ έχει κρίνει ότι «*η απλή κατοχή μονοπωλιακής δύναμης και η ταυτόχρονη χρέωση μονοπωλιακών τιμών, δεν είναι μόνο μη παράνομη· είναι ένα σημαντικό στοιχείο του συστήματος ελεύθερης αγοράς*».

Από την άλλη πλευρά¹⁵⁶, αρκετές πολιτείες των ΗΠΑ διαθέτουν price-gouging law, ο οποίος απαγορεύει¹⁵⁷ τις ασυνείδητα υπερβολικές τιμές ή τις αδικαιολόγητες αυξήσεις των τιμών πάνω από ένα ορισμένο όριο για ορισμένα εμπορεύματα σε περιόδους ασυνήθιστης διακοπής του εφοδιασμού¹⁵⁸. Ενεργοποιείται σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και προβλέπει αστικές, ποινικές κυρώσεις ή και τα δύο. Στο πλαίσιο αυτό, οι Γενικοί Εισαγγελείς της Ουάσιγκτον, της Νέας Υόρκης και της Καλιφόρνια προειδοποίησαν τους καταναλωτές να επαγρυπνούν για φαινόμενα αύξησης των τιμών, αλλά και να υποβάλλουν καταγγελίες, καθώς το price-gouging είναι παράνομο και απαγορεύεται από τον Ποινικό τους Κώδικα¹⁵⁹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση της FTC στις ΗΠΑ που είναι αρμόδια, τόσο για την επιβολή της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας, όσο και για το δίκαιο προστασίας καταναλωτή, η οποία επικρίνει¹⁶⁰ το price-gouging law, εξηγώντας ότι - ιδιαίτερα στην περίπτωση φυσικών καταστροφών - οι αυξήσεις των τιμών είναι μια φυσική απάντηση στις ελλείψεις προϊόντων και μπορούν να βοηθήσουν στην προσέλκυση πόρων στην πληγείσα αγορά και ότι «*εάν τα φυσικά σήματα τιμών είναι παραμορφωμένα από τους ελέγχους των τιμών, οι καταναλωτές ενδέχεται τελικά να βρεθούν σε χειρότερη θέση*». Επιπλέον, αναφέρει ότι μπορεί να είναι δυσάρεστο για τους καταναλωτές να αυξάνονται οι τιμές και ιδιαίτερα σε περιόδους έκτακτης ανάγκης, αλλά αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα τη χαμηλότερη ζήτηση και έτσι θα

¹⁵⁶ A. Lazda et al, “The World’s Authorities present steps to minimize the impact of COVID-19 on antitrust related issues that businesses may confront in the coming days of the outbreak”, *e-Competitions*, Art. N° 93889, 3-5,(2020).

¹⁵⁷ R. Mackenzie, M. A. Mantine, D. Wang and M. Seuster, “Global risks of charging unfair and excessive prices in times of COVID-19”, *Reed Smith LLP*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.reedsmith.com/en/perspectives/2020/06/global-risks-of-charging-unfair-and-excessive-prices-in-times-of-covid19>.

¹⁵⁸ Pr. Smith and A. Jeffress, “The Price of Price Gouging During the COVID-19 Pandemic”, *Arnold & Porter*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.arnoldporter.com/en/perspectives/blogs/enforcement-edge/2020/07/the-price-of-price-gouging-during-covid>.

¹⁵⁹ B. Karp. et al, “The California, New York, and Washington Attorneys General announce their intent to take action against unfair “price gouging” and the US DOJ focuses on public health products during the COVID-19 situation”, *e-Competitions*, Art. N° 93689, (2020).

¹⁶⁰ Ο.π Fr. Jenny, *Competition Law Enforcement and the Covid-19 Crisis: Business as (Un)usual?*, 4-5.

μειωθούν οι ελλείψεις σε συντομότερο χρονικό διάστημα, από ότι θα συνέβαινε διαφορετικά με την εφαρμογή του price-gouging law.

Στην Αφρική, η κυβέρνηση της Νότιας Αφρικής εξέδωσε κανονισμούς που απαγορεύουν την υπερβολική τιμολόγηση βάσει του δικαίου ανταγωνισμού¹⁶¹ για ορισμένα βασικά αγαθά και υπηρεσίες, που κυμαίνονται από τρόφιμα και ιατρικές προμήθειες έως μάσκες προσώπου και χειρουργικά γάντια. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, μια τιμή θα θεωρείται υπερβολική, εάν είναι υψηλότερη από την τιμή που είχε καθοριστεί πριν από το Μάρτιο του 2020, εκτός εάν αντιστοιχεί σε υψηλότερο κόστος παραγωγής. Η SACC, αφού ολοκλήρωσε τις έρευνές της, παρέπεμψε στο Competition Tribunal για price-gouging τις εταιρείες που αυξάνουν τις τιμές των масκών προσώπου, των χειρουργικών γαντιών, των αντισηπτικών, ακόμη και των κοτόπουλων.

Το Competition Tribunal, στην πρώτη του απόφαση για price gouging, την 1^η Ιουνίου 2020 διαπίστωσε ότι η *Babelegi* παραβίασε το Κεφάλαιο 8(1)(α) του δικαίου ανταγωνισμού και της επέβαλλε διοικητικό πρόστιμο για χρέωση υπερβολικά υψηλών τιμών στις μάσκες προσώπου¹⁶², αν και η εταιρεία είχε μερίδιο αγοράς λιγότερο από 5%. Εν συνεχεία, στις 14 Ιουλίου 2020, εξέδωσε τη δεύτερη του απόφαση για price gouging, αυτή τη φορά κατά της *Dis-Chem*¹⁶³, η οποία είναι μια μεγάλη φαρμακευτική αλυσίδα στη Νότια Αφρική, για υπερβολική τιμολόγηση σε διάφορα είδη масκών προσώπου¹⁶⁴.

Στο σημείο αυτό αξίζει να διευκρινιστεί ότι, παρότι η SACC είχε θεμελιώσει και τις δύο υποθέσεις με βάση τους Price-Gouging Regulations, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι οι Κανονισμοί δεν εφαρμόζονται αναδρομικά. Συνεπώς, το Δικαστήριο προέβη σε ανάλυση της καταγγελίας σύμφωνα με το άρθρο 8 παράγραφος 1 στοιχείο α) του δικαίου ανταγωνισμού, σε συνδυασμό με τους παράγοντες που ορίζονται στο άρθρο 8 παράγραφος 3 του ίδιου νόμου, προκειμένου να προσδιορίσει εάν μια τιμή είναι υπερβολική, χρησιμοποιώντας το παραδοσιακό πλαίσιο για την ανάλυση της υπερβολικής τιμολόγησης¹⁶⁵.

¹⁶¹ W. Boshoff, “South African Competition Policy on Excessive Pricing and its Relation to Price Gouging During the COVID-19 Disaster Period”, *South Africa Journal of Economics*, 5-10, (2020), διαθέσιμο σε: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/saje.12268>.

¹⁶² Βλ. απόφαση του Competition Tribunal of South Africa, *The Competition Commission v Babelegi*, Case No: CR003Apr20, (2020), διαθέσιμη σε: <https://www.comptrib.co.za/case-detail/9098>.

¹⁶³ Βλ. απόφαση του Competition Tribunal of South Africa, *The Competition Commission v Dis-Chem Pharmacies Ltd*, Case No: CR008Apr20, διαθέσιμη σε: <https://www.comptrib.co.za/case-detail/9112>.

¹⁶⁴ M.- J. Currie and J. Oxenham, “The South African Competition Tribunal publishes its written reasons to penalize a pharmaceutical chain for excessive pricing (Dis-Chem)”, *e-Competitions Competition Law & Covid-19*, Art. N° 95829, (2020).

¹⁶⁵ J. Oxenham, M.-J. Currie and C. van der Merwe, “COVID-19 Price Gouging Cases in South Africa: Short-term Market Dynamics with Long-term Implications for Excessive Pricing Cases”, Vol. 11 (9), *Journal of European Competition Law & Practice*, 524-530, (2020), διαθέσιμο σε: <https://academic.oup.com/jeclap/advance-article/doi/10.1093/jeclap/lpaa070/5917388>.

Η. Ρύθμιση τιμών

Η ρύθμιση των τιμών αναφέρεται σε «ρυθμιστικές μεθόδους προσδιορισμού και επιβολής ελέγχων σε επιχειρήσεις με σκοπό τον περιορισμό του ανεξάρτητου καθορισμού τιμών. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει μια καθορισμένη τιμή ή ένα περιθώριο κέρδους, ένα ανώτατο όριο μέγιστης τιμής ή ένα κατώτατο όριο ελάχιστης τιμής».

Με δεδομένη την περίοδο έκτακτης ανάγκης που βιώνουμε, παράλληλα με τις δυσκολίες που ανακύπτουν κατά την αξιολόγηση των υποθέσεων καταχρηστικής υπερβολικής τιμολόγησης έχει υποστηριχθεί ότι θα ήταν προς όφελος των καταναλωτών να υπάρξει ρύθμιση των τιμών, ώστε να αποτραπούν περιπτώσεις εκμετάλλευσής τους σχετικά με τα είδη πρώτης ανάγκης.

Έτσι, για παράδειγμα, στην Ελλάδα, ο Υπουργός Ανάπτυξης και Επενδύσεων εξέδωσε Υπουργική Απόφαση για τη θέσπιση ανώτατων τιμών χρέωσης επί των τεστ έναντι του κορωνοϊού (τεστ μοριακού ελέγχου και rapid tests) καθώς και ανώτατες τελικές τιμές σε αγαθά και υπηρεσίες, αναγκαίες για τη διασφάλιση της δημόσιας υγείας και των οικονομικών συμφερόντων των πολιτών. Η ανώτατη τιμή για τον έλεγχο με την μέθοδο PCR ορίζεται τα 40 €, ενώ για την διενέργεια rapid test η τιμή ορίζεται στα 10 €, καθώς έχουν παρατηρηθεί φαινόμενα κερδοσκοπίας και ασύμμετρων ανατιμήσεων¹⁶⁶.

Αντίστοιχα, στο παρελθόν, η ελληνική κυβέρνηση με Υπουργική Απόφαση είχε επιβάλλει ανώτατες τιμές στις τιμές πώλησης των εμφιαλωμένων νερών, καφέδων, σάντουιτς και τοστ, καθώς και των ροφημάτων που πωλούνται σε αεροδρόμια, σιδηροδρομικούς σταθμούς, πλοία, γήπεδα, στάδια, αρχαιολογικούς χώρους, μουσεία, νοσοκομεία, κλινικές, πανεπιστήμια, ΤΕΙ, τεχνικές και άλλες σχολές, θέατρα και κινηματογράφους, μετά από καταγγελίες των καταναλωτών για εκμετάλλευση¹⁶⁷. Η απόφαση αυτή ακυρώθηκε βέβαια, στη συνέχεια, αφού το Δ΄ Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας έκρινε ότι η Υπουργική Απόφαση και η αγορανομική διάταξη που επέβαλαν τη διατίμηση στα προϊόντα αυτά δεν είναι αιτιολογημένες, καθώς δεν προκύπτει από πουθενά ότι οι ανώτατες τιμές που καθορίστηκαν δεν είναι κατώτερες του κόστους παραγωγής και διαθέσεως και παράλληλα περιλαμβάνουν ένα εύλογο κέρδος για τους επιχειρηματίες-καταστηματάρχες.

Παρομοίως, η γαλλική κυβέρνηση¹⁶⁸ καθόρισε την τιμή των αντισηπτικών και των χειρουργικών масκών, ενώ στην Αυστραλία και στην Πορτογαλία καθορίστηκε ανώτατο περιθώριο κέρδους. Στις ΗΠΑ, πολλές πολιτείες, έτσι και αλλιώς, διαθέτουν price - gouging

¹⁶⁶ «Κορωνοϊός: Στο ΦΕΚ η υπουργική απόφαση για πλαφόν στις τιμές των τεστ», *ΣΚΑΙ*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.skai.gr/news/greece/koronoios-sto-fek-i-ypourgiki-apofasi-gia-plafon-stis-times-ton-test>.

¹⁶⁷ Π. Τσιμπούκης, «Τέλος στη διατίμηση σε νερό και ροφήματα βάζει το ΣτΕ», *Το Βήμα*, (2008).

¹⁶⁸ Ad. Payne, "France has imposed strict price controls on hand sanitizer as coronavirus panic-buying sends prices soaring", *Business Insider*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.businessinsider.com/coronavirus-france-price-controls-hand-sanitizer-antibacterial-gel-covid-panic-2020-3>.

laws¹⁶⁹, οι οποίοι εφαρμόζονται σε περιόδους καταστροφής ή έκτακτης ανάγκης για τα προϊόντα / υπηρεσίες που είναι απαραίτητα για την επιβίωση ή για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που προκαλούνται από μια καταστροφή.

Από την άλλη πλευρά, η λύση της ρύθμισης των τιμών έχει επικριθεί έντονα ότι είναι εντελώς αντίθετη με την πολιτική ανταγωνισμού. Η τιμή αποτελεί την πιο άμεση παράμετρο στην οποία ανταγωνίζονται οι επιχειρήσεις και πρέπει να διαμορφώνεται ελεύθερα με βάση τον κανόνα της προσφοράς και της ζήτησης ώστε να εξασφαλίζεται η αποτελεσματική λειτουργία των αγορών και η αποτελεσματική κατανομή των πόρων της κοινωνίας. Ορισμένοι μάλιστα έχουν υποστηρίξει ότι η ρύθμιση των τιμών έρχεται σε αντίφαση με την ίδια τη φιλοσοφία της εσωτερικής αγοράς, η οποία έχει δομηθεί στην ιδέα του ανοικτού και χωρίς στρεβλώσεις ανταγωνισμού, απαλλαγμένη από κάθε μορφής κρατικό περιορισμό που μπορεί να περιορίσει τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και την ελευθερία της οικονομικής πρωτοβουλίας.

Επιπλέον, παρότι η ρύθμιση των τιμών έχει ως στόχο να αντιμετωπίσει την προσωρινή αποτυχία των αγορών να παραδώσουν με αποτελεσματικό τρόπο αγαθά και υπηρεσίες στους καταναλωτές σε ανταγωνιστικές τιμές, είναι αρκετά περίπλοκο να τεθεί σε εφαρμογή στην πράξη¹⁷⁰, γιατί θα πρέπει να διασφαλίζεται, αφενός, ότι οι εταιρείες έχουν κίνητρο να συνεχίσουν να λειτουργούν αποτελεσματικά στην αγορά, χωρίς να στρεβλώνουν τα βέλτιστα επίπεδα προσφοράς και ζήτησης και, αφετέρου, ότι τα κέρδη των εταιρειών δε θα είναι ούτε υπερβολικά ούτε μη βιώσιμα, λαμβανομένου μάλιστα υπόψη ότι, λόγω της κρίσης, οι εταιρείες μπορεί να αντιμετωπίζουν υψηλότερα κόστη, τα οποία δε θα πρέπει να επωμιστούν εξ' ολοκλήρου οι ίδιες, ιδίως αν είχαν επιδείξει χρηστή συμπεριφορά πριν ξεσπάσει η κρίση.

Εάν δεν καθοριστεί η ορθή τιμή, τα αποτελέσματα μπορεί να είναι καταστροφικά για την αγορά, με τις υφιστάμενες εταιρείες να μην έχουν κίνητρο να αυξήσουν την παραγωγή τους, αλλά και τις νέες να καθυστερούν την είσοδό τους¹⁷¹, με συνέπεια να παρεμποδίζεται η μείωση των τιμών, αλλά και να παρατηρούνται ελλείψεις στις περιοχές όπου εφαρμόζεται η ρυθμισμένη τιμή. Γι' αυτό το λόγο, η ρύθμιση των τιμών θα πρέπει να εγκρίνεται μόνο κατ' εξαίρεση, να περιορίζεται στα βασικά προϊόντα που είναι αναγκαία κατά τη διάρκεια της κρίσης και να εφαρμόζεται για περιορισμένο χρονικό διάστημα, όσο δηλαδή είναι απολύτως απαραίτητο για την αντιμετώπιση της κρίσης.

¹⁶⁹ L. Norris Donahue et al, "COVID-19: Price Gouging Enforcement in the United States - Key Considerations", *K&L GATES*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.klgates.com/covid-19-price-gouging-enforcement-in-the-united-states-key-considerations-04-20-2020>.

¹⁷⁰ S. Barber, L. Lorenzoni and P. Ong, "Price setting and price regulation in health care: Lessons for advancing Universal Health Coverage", *WHO and OECD*, Geneva, (2019), διαθέσιμο σε: https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/price-setting-and-price-regulation-in-health-care_ed3c16ff-en#page1.

¹⁷¹ J.O. Lanjouw, "Patents, Price Controls and Access to New Drugs: How Policy Affects Global Market Entry", Working Paper 11321, *National Bureau of Economic Research*, Cambridge, (2005), διαθέσιμο σε: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w11321/w11321.pdf.

Παρά τα ανωτέρω μειονεκτήματα της ρύθμισης των τιμών, η ελεύθερη διαμόρφωση των τιμών δεν εγγυάται σε κάθε περίπτωση τα βέλτιστα αποτελέσματα για το κοινωνικό σύνολο. Για παράδειγμα, η χρέωση υπερβολικά υψηλών τιμών σε περιόδους κρίσεων για τα απολύτως απαραίτητα προϊόντα και υπηρεσίες συνιστά μια καταφανή εκμεταλλευτική πρακτική, η οποία έχει ως αποτέλεσμα να μεταφέρεται πλούτος από τους καταναλωτές στις εταιρείες. Υπό τις συνθήκες αυτές, εμφανίζεται στην αγορά μια παράλληλη συμπεριφορά, όπου καμιά εταιρεία δεν έχει το κίνητρο να μειώσει τις τιμές της ή να προσφέρει καλύτερους όρους στους πελάτες της, συμπεριφορά η οποία δεν αποτελεί αντικείμενο κάποιας συμφωνίας ή εναρμονισμένης πρακτικής, αλλά είναι ατομικά ορθολογική. Στο πλαίσιο αυτό, και όταν δεν είναι εφικτή η αυτοδιόρθωση των υπερβολικών τιμών εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος, η ρυθμιστική παρέμβαση κρίνεται απολύτως απαραίτητη ώστε να προστατευθούν και οι πιο ευάλωτοι καταναλωτές.

Η υπερβολική τιμολόγηση λειτουργεί ως αυτοδιόρθωση¹⁷² όταν προσελκύσει την είσοδο νεοεισερχόμενων εταιρειών και την επέκταση των υφιστάμενων, γεγονός που αποτρέπει τις εταιρείες που κατέχουν δεσπίζουσα θέση από το να θέτουν υπερβολικά υψηλές τιμές. Ωστόσο, σε περιόδους κρίσεων, όπως είναι και η έξαρση του κορωνοϊού, η είσοδος και η επέκταση περιορίζεται, καθώς η σοβαρή οικονομική διαταραχή που επικρατεί μειώνει τα κίνητρα των επιχειρήσεων για επενδύσεις και θέτει σοβαρά ζητήματα βιωσιμότητας και φερεγγυότητάς τους. Μάλιστα, έχει αποδειχθεί ότι, γενικώς, οι υπερβολικές τιμές δεν προσελκύουν την είσοδο, επομένως, η αυτοδιόρθωση δε μπορεί να αποτελέσει επιχείρημα εναντίον της παρέμβασης¹⁷³.

Πιο συγκεκριμένα, έχει αποδειχθεί ότι εάν μια δυνητικά νεοεισερχόμενη εταιρεία γνωρίζει το οριακό κόστος των κατεστημένων εταιρειών στην αγορά και θεωρεί ότι αυτές είναι πιο αποτελεσματικές από ότι είναι στην πραγματικότητα, η είσοδος είναι απίθανη, ακόμη και αν οι κατεστημένες εταιρείες χρεώνουν υπερβολικές τιμές. Αυτό συμβαίνει επειδή μόλις πραγματοποιηθεί μια τέτοια είσοδος, οι κατεστημένες εταιρείες θα ξεκινήσουν έναν πόλεμο τιμών με το νεοεισερχόμενο που θα μπορούσε να φέρει τις τιμές σε επίπεδα που θα καθιστούσαν την είσοδο μη κερδοφόρα, λαμβάνοντας υπόψη και τα μειονεκτήματα κόστους που αντιμετωπίζει ο τελευταίος¹⁷⁴.

Από την άλλη πλευρά, εάν μια δυνητικά νεοεισερχόμενη εταιρεία θεωρήσει ότι οι κατεστημένες εταιρείες είναι λιγότερο αποτελεσματικές από ότι είναι κανονικά, η είσοδος στην αγορά είναι πιθανή, αλλά όχι λόγω της υπερβολικής τιμολόγησης. Ανεξάρτητα από την υπερβολική τιμολόγηση των κατεστημένων επιχειρήσεων πριν την είσοδο και την αναμενόμενη

¹⁷² Ar. Ezrachi and D. Gilo, "Are Excessive Prices Really Self-Correcting?", *Journal of Competition Law and Economics*, 6-12, (2008), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1237802.

¹⁷³ Ο.π, OECD, "Exploitative pricing in the time of COVID-19", 12-14.

¹⁷⁴ Ο.π, Giosa, 8-9.

μείωση των τιμών μετά από αυτήν, ο νεοεισερχόμενος θα γνώριζε ότι το ανταγωνιστικό του πλεονέκτημα έναντι των κατεστημένων εταιρειών θα μπορούσε να του επιτρέψει να αποκομίσει επαρκή κέρδη μετά την είσοδο.

Τέλος, ένα σοβαρό ζήτημα που τίθεται είναι ποιος θα είναι ο ρόλος των αρχών ανταγωνισμού στο πλαίσιο της ρύθμισης των τιμών και, ιδίως, αυτών των αρχών ανταγωνισμού που έχουν την αρμοδιότητα να εξετάζουν υποθέσεις υπερβολικής τιμολόγησης, χωρίς ωστόσο να έχουν τους πόρους ή τη γνώση περί της ρύθμισης. Βέβαια αυτό που θα πρέπει να γίνει σαφές είναι ότι όποια αρχή και αν επιλεγεί ως αρμόδια για τη ρύθμιση των τιμών θα έρθει αντιμέτωπη με προβλήματα, για αυτό η επιλογή θα πρέπει να γίνεται κάθε φορά με βάση τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά της κάθε υπόθεσης.

Μάλιστα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ορισμένες αρχές ανταγωνισμού, χωρίς να έχουν αρμοδιότητα, έχουν ζητήσει τη ρύθμιση των τιμών. Για παράδειγμα, η CMA δήλωσε ότι θα αξιολογήσει, εάν θα πρέπει να συμβουλευτεί την κυβέρνηση να εξετάσει το ενδεχόμενο άμεσης λήψης δράσης για τη ρύθμιση των τιμών¹⁷⁵. Αντίστοιχα, η Νορβηγική Αρχή Ανταγωνισμού προειδοποίησε ότι, εάν είναι απαραίτητο θα εφαρμόσει τον Price Policy Act¹⁷⁶, ο οποίος απαγορεύει τις παράλογες τιμές και τους παράλογους επιχειρηματικούς όρους και επιτρέπει στην Αρχή να ρυθμίζει τις τιμές σημαντικών αγαθών και υπηρεσιών. Σε κάθε περίπτωση, οι αρχές ανταγωνισμού μπορούν να λειτουργήσουν ως εγγυητές ότι η ρύθμιση των τιμών εφαρμόζεται ορθολογικά, τόσο από άποψη πεδίου εφαρμογής, όσο και χρονικά και ότι περιορίζεται στα προϊόντα που είναι απολύτως απαραίτητα και, γενικά, να εξασφαλίσουν ότι θα λαμβάνονται τα λιγότερο στρεβλωτικά μέτρα.

¹⁷⁵ CMA, “COVID-19: sales and pricing practices during coronavirus outbreak”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/covid-19-sales-and-pricing-practices-during-coronavirus-outbreak>.

¹⁷⁶ L. Sørgard, “Will prevent unreasonable or excessive price hikes”, *Konkurransetilsynet*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://konkurransetilsynet.no/will-prevent-unreasonable-or-excessive-price-hikes/?lang=en>.

III. Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΩΝ

A. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Μια από τις σοβαρότερες συνέπειες της πανδημίας του κορωνοϊού είναι ότι έχει προκαλέσει μια σφοδρή οικονομική ύφεση, το μέγεθος της οποίας δε μπορεί ακόμη να υπολογιστεί με βεβαιότητα, καθώς συνδέεται άμεσα με τη λήψη μέτρων κατά της διασποράς του ιού, τα οποία είναι άγνωστο μέχρι στιγμής πότε θα σταματήσουν¹⁷⁷. Υπό τις συνθήκες, λοιπόν, αυτές και με το πάγωμα του μεγαλύτερου μέρους των οικονομικών δραστηριοτήτων είναι αναπόφευκτο ότι πολλές εταιρείες θα οδηγηθούν, είτε στην έξοδο από την αγορά, είτε στη συγχώνευσή τους με άλλες εταιρείες.

Οι αρχές ανταγωνισμού, πάντοτε, σε περιόδους οικονομικών κρίσεων αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες προκλήσεις κατά την επανεξέταση των συγκεντρώσεων. Οι αγορές είναι εξαιρετικά ασταθείς και μεταβάλλονται διαρκώς, γεγονός που δυσκολεύει την αξιολόγηση των συνθηκών ανταγωνισμού εντός αυτών. Αυτό με τη σειρά του επηρεάζει και την αξιολόγηση των remedies που προτείνουν οι εταιρείες προκειμένου να αποκαταστήσουν τις ανησυχίες των αρχών ανταγωνισμού. Και βέβαια, το δυσκολότερο ζήτημα που θα τεθεί είναι η αξιολόγηση της failing firm defence για την έγκριση συγκεντρώσεων που σε διαφορετική περίπτωση θα απαγορεύονταν. Προβλέπεται ότι θα γίνει επίκλησή της πολλές φορές κατά τη διάρκεια της κρίσης, καθώς με βάση και τις εκτιμήσεις του ΔΝΤ¹⁷⁸ ενδέχεται να υπάρξει ένας καταρράκτης πτωχεύσεων (“bankruptcy cascade”), λόγω της σοβαρής οικονομικής ύφεσης που έχει προκαλέσει ο κορωνοϊός. Στο πλαίσιο αυτό, είναι πολύ πιθανό να αυξηθούν και τα αιτήματα για παρέκκλιση από την υποχρέωση αναστολής (“standstill obligation”), ώστε να επιταχυνθούν οι διαδικασίες και να αποφευχθούν πιθανές χρεωκοπίες εταιρειών λόγω καθυστερήσεων. Τέλος, οι αρχές ανταγωνισμού θα κληθούν να αντιμετωπίσουν και την πίεση των κυβερνήσεων προκειμένου να λαμβάνουν υπόψη τους στόχους δημοσίου συμφέροντος και βιομηχανικής πολιτικής κατά την επανεξέταση των συγκεντρώσεων.

¹⁷⁷ S. Hack, J. M. Aatz, Th. Funke and Al. Glatz, “Competition law in times of crisis: Can you get a free pass?” , Osborne Clarke, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=07df7510-c783-46ec-95c0-5a269a776aee>.

¹⁷⁸ IMF, “The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/03/23/pr2098-imf-managing-director-statement-following-a-g20-ministerial-call-on-the-coronavirus-emergency>.

B. Διαδικαστικές προσαρμογές

Οι αρχές ανταγωνισμού θα αντιμετωπίσουν αρκετές δυσκολίες κατά την επανεξέταση των συγκεντρώσεων όσο διαρκεί η πανδημία, καθώς, αφενός, ένας μεγάλος αριθμός των υπαλλήλων τους εργάζεται εξ' αποστάσεως με τηλεργασία και, αφετέρου, οι προθεσμίες για την αξιολόγηση των συγκεντρώσεων είναι στις περισσότερες δικαιοδοσίες αρκετά πειστικές¹⁷⁹. Παράλληλα και οι εταιρείες δυσκολεύονται να απαντήσουν γρήγορα στα αιτήματα των αρχών ανταγωνισμού για πληροφορίες.

Ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων έχει εξαναγκάσει τις αρχές ανταγωνισμού να ανακοινώσουν αλλαγές στις διαδικασίες επανεξέτασης των συγκεντρώσεων, αλλά και στην ίδια τη λειτουργία τους κατά τη διάρκεια της κρίσης¹⁸⁰. Έτσι, ένας μεγάλος αριθμός αρχών ανταγωνισμού έχει ζητήσει από τις εταιρείες να καθυστερούν τις κοινοποιήσεις νέων συγκεντρώσεων, ενώ άλλες έχουν αναβάλλει τις προθεσμίες.

Για παράδειγμα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει ενθαρρύνει τις εταιρείες να καθυστερούν την κοινοποίηση νέων συγκεντρώσεων που είχαν αρχικά προγραμματιστεί, έως ότου υπάρξει περαιτέρω ειδοποίηση, όπου είναι δυνατόν, καθώς αναμένει καθυστερήσεις στη συλλογή των δεδομένων από τρίτους, όπως είναι οι πελάτες, οι ανταγωνιστές και οι προμηθευτές. Έτσι, ανέβαλλε τρεις έρευνες επανεξέτασης συγκεντρώσεων που βρίσκονταν στη Φάση II, στις συγκεντρώσεις *Boeing/Embraer*, *EssilorLuxottica/GrandVision*, *Fincantieri/Chantiers de l'Atlantique transactions*¹⁸¹, καθώς οι εταιρείες δε μπορούσαν να συμμορφωθούν με τις προθεσμίες για την κοινοποίηση πληροφοριών¹⁸². Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, είναι έτοιμη να προχωρήσει στην επανεξέταση εκείνων των συγκεντρώσεων για τις οποίες οι εταιρείες αποδεικνύουν το εξαιρετικά επείγον της κατάστασης και ιδιαίτερα όταν το ένα μέρος της συγκέντρωσης αντιμετωπίζει σοβαρές οικονομικές δυσκολίες. Παρόμοια στάση έχουν τηρήσει και αρκετές ΕΑΑ¹⁸³ με τη βελγική, τη γερμανική, τη γαλλική, τη βρετανική και την ιρλανδική να ενθαρρύνουν τις εταιρείες να καθυστερούν τις κοινοποιήσεις νέων συγκεντρώσεων, όταν αυτές δεν είναι επείγουσες.

¹⁷⁹ Th. De Meese, M. Van Nieuwenborgh and A. Erma, "European Merger Control in Times of COVID-19: Delays Until Further Notice", *Crowell & Moring LLP*, 1-2, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=40456d9a-fa80-4803-b5c9-e89705a3aba8>.

¹⁸⁰ G. Busehell, "EU Merger Control and Implications from the Effects of the Coronavirus Crisis", *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/03/20/eu-merger-control-and-implications-from-the-effects-of-the-coronavirus-crisis/>.

¹⁸¹ R. Celli et al, "Temporary Merger Control Measures in the EU, US, and China in Response to COVID-19", *O' Melveny: Alerts & Publications*, 1-3, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.omm.com/resources/alerts-and-publications/alerts/temporary-merger-control-measures-covid-19/>.

¹⁸² E. Graig, "EU suspends three Phase II investigations", *Global Competition Law Review*, 1, (2020).

¹⁸³ M. D. Jaffe et al., "Impact of COVID - 19 on Global Merger Control Reviews - EU 27", *Latham & Watkins LLP*, 3-13 (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.lw.com/thoughtLeadership/lw-impact-of-COVID-19-global-merger-control>.

Ορισμένες άλλες αρχές ανταγωνισμού ανέστειλαν την περίοδο επανεξέτασης των συγκεντρώσεων. Για παράδειγμα, στην Αυστρία, η περίοδος επανεξέτασης για τις συγκεντρώσεις που κοινοποιήθηκαν μεταξύ 23 Μαρτίου και 30 Απριλίου 2020, θα αρχίσει να τρέχει μόνο μετά την 1η Μαΐου 2020 (συμπεριλαμβανομένων των αιτήσεων για την έναρξη της Φάσης II). Η δανική αρχή ανταγωνισμού ανέστειλε τις προθεσμίες για τον έλεγχο των συγκεντρώσεων έως τις 10 Μαΐου 2020, η ιταλική ανέστειλε όλες τις προθεσμίες από τις 23 Φεβρουαρίου έως τις 15 Μαΐου 2020 και η γαλλική ανέστειλε τις προθεσμίες ελέγχου των συγκεντρώσεων από τις 12 Μαρτίου 2020 έως ένα μήνα μετά τη λήξη της τρέχουσας κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Ομοίως, στην Πολωνία ψηφίστηκε νομοθεσία που ανέστειλε τις προθεσμίες για συγκεντρώσεις που κοινοποιήθηκαν πριν από τις 14 Μαρτίου 2020 και οι προθεσμίες για τις συγκεντρώσεις που κοινοποιήθηκαν μετά την ημερομηνία αυτή θα αρχίσουν να ισχύουν μόνο μετά τη λήξη της κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Στη Νορβηγία, οι προθεσμίες για τις συγκεντρώσεις έχουν παραταθεί προσωρινά λόγω της πανδημίας Covid-19. Οι νέες προθεσμίες ισχύουν έως τις 31 Οκτωβρίου 2020.

Επιπλέον, η πλειονότητα των αρχών έχει ζητήσει η υποβολή των κοινοποιήσεων να γίνεται με ηλεκτρονικά μέσα. Αυτή η προσωρινή αποδοχή ηλεκτρονικών αντιγράφων κοινοποιήσεων, χωρίς να απαιτούνται έντυπα αντίγραφα, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μια θετική εξέλιξη για την καθιέρωση μόνιμης ηλεκτρονικής διαδικασίας κοινοποίησης προκειμένου να διευκολυνθεί η υποβολή των εντύπων κοινοποίησης και όλα τα δικαιολογητικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι ΗΠΑ, όπου η FTC και το DoJ έχουν εισαγάγει ένα προσωρινό σύστημα ηλεκτρονικής κατάθεσης¹⁸⁴. Η FTC άρχισε πάλι να χορηγεί «πρώρες περατώσεις» (early terminations) - από τις 30 Μαρτίου - και φαίνεται να επεξεργάζεται τις καταθέσεις με ελάχιστες καθυστερήσεις¹⁸⁵. Παρομοίως στην Κίνα, η SAMR στις 6 Φεβρουαρίου 2020 δημοσίευσε μια ηλεκτρονική δήλωση που καθορίζει το πρωτόκολλο εργασίας υπό το φως της πανδημίας Covid-19· αντί να υποβάλλονται οι κοινοποιήσεις σε έντυπη μορφή, όλες οι νέες καταθέσεις και τα αιτήματα για την υποβολή πληροφοριών πρέπει να υποβάλλονται μέσω email ή courier. Μάλιστα, δεν παρατηρήθηκαν καθυστερήσεις στην επανεξέταση των συγκεντρώσεων, οι οποίες κινήθηκαν στα επίπεδα του 2018 και του 2019¹⁸⁶.

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί, ωστόσο, ότι παρά τις ανωτέρω διαδικαστικές προσαρμογές, οι κανόνες για την επανεξέταση των συγκεντρώσεων συνεχίζουν να εφαρμόζονται κανονικά και, ιδίως, η υποχρέωση κοινοποίησης και αναστολής. Επομένως,

¹⁸⁴ FTC, “*Premier Notification Office Implements Temporary e-Filing System*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ftc.gov/news-events/press-releases/2020/03/premerger-notification-office-implements-temporary-e-filing>.

¹⁸⁵ Ο.π. M. D. Jaffe et al, “North / South America”, p.15.

¹⁸⁶ Ο.π. M. D. Jaffe et al, “Asia/ Pasific”, p.19.

παρόλο που οι εταιρείες έχουν ενθαρρυνθεί να καθυστερούν τις κοινοποιήσεις των συγκεντρώσεων τους, από την άλλη πλευρά, δεν τους επιτρέπεται να τις πραγματοποιούν πριν λάβουν την επίσημη έγκριση από τις αρχές ανταγωνισμού. Έτσι, η μοναδική δίοδος που τους απομένει είναι να ζητούν παρέκκλιση από την υποχρέωση αναστολής, σύμφωνα με τους ισχύοντες κανόνες.

Ο λόγος που έχει θεσπιστεί η υποχρέωση αναστολής είναι για να διασφαλιστεί ότι εν αναμονή της επανεξέτασης της συγκέντρωσης, τα συγχωνευόμενα μέρη θα λειτουργούν ανεξάρτητα και δε θα συντονίσουν τη στρατηγική τους ή τη συμπεριφορά τους στην αγορά μέσω ανταλλαγής ευαίσθητων εμπορικών πληροφοριών, κατανομής πελατών ή συμπαιγνίας ως προς τις τιμές ή άλλους όρους του ανταγωνισμού προτού εκκαθαριστεί η συγκέντρωση (gun-jumping)¹⁸⁷. Σε περίπτωση παραβίασης αυτής της υποχρέωσης, οι αρχές ανταγωνισμού έχουν την δυνατότητα, είτε να επιβάλουν πρόστιμα, είτε ακόμη και να λύσουν τη συγκέντρωση.

Από την άλλη πλευρά, έχει γίνει, όμως, κατανοητό ότι η υποχρέωση αναστολής μπορεί κάποιες φορές να δημιουργήσει περισσότερα προβλήματα από αυτά που επιθυμεί να λύσει, γι' αυτό έχει προβλεφθεί ότι σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να χορηγείται παρέκκλιση από αυτήν την υποχρέωση. Η παρέκκλιση είναι πιθανό να αποδειχθεί ένα ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο κατά τη διάρκεια της τρέχουσας κρίσης, επειδή μπορεί να επιταχύνει την πραγματοποίηση των συγκεντρώσεων στις οποίες ένα από τα μέρη αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα ρευστότητας ή ακόμη και αφερεγγυότητας, με συνέπεια οποιαδήποτε καθυστέρηση να επιτείνει την οικονομική του δυσχέρεια και να μειώσει την αξία των περιουσιακών του στοιχείων¹⁸⁸. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα εφαρμογής της παρέκκλισης από την υποχρέωση αναστολής σε περιόδους οικονομικής κρίσης όπου η εταιρεία – στόχος αντιμετωπίζει οικονομικά προβλήματα αποτελούν η εξαγορά της *Bradford & Bingley* από την *Santander* και η εξαγορά της *Fortis* από την *BNPParibas*, στις οποίες η Επιτροπή χορήγησε παρέκκλιση με την αιτιολογία ότι ο συστημικός κίνδυνος που απειλεί τη χρηματοοικονομική σταθερότητα στο σύνολό του αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την εκτίμηση των κινδύνων που σχετίζονται με την αναστολή των εξαγορών¹⁸⁹.

¹⁸⁷ V. Power, “Gun Jumping in European Union Merger Control: The Law and Practice”, Vol. 22, *Irish Journal of European Law*, 68-72, (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3603447.

¹⁸⁸ K. Williams et al, “COVID-19: Competition law implications of the coronavirus crisis: Merger control”, *UK Practical Law Competition*, (2020), διαθέσιμο σε: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-024-8054?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true#kh_relatedContentOffset](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-024-8054?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&firstPage=true#kh_relatedContentOffset).

¹⁸⁹ P. Alexiadis et al, “EU Merger Control and the Acquisition of Distressed Businesses in the Wake of COVID-19”, *Gibson Dunn*, 2-3, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gibsondunn.com/wp-content/uploads/2020/04/eu-merger-control-and-the-acquisition-of-distressed-businesses-in-the-wake-of-covid-19.pdf>.

Γ. Ουσιαστική αξιολόγηση συγκεντρώσεων

Στο ουσιαστικό επίπεδο αξιολόγησης των συγκεντρώσεων δεν υπάρχει κάποια ένδειξη ότι οι αρχές ανταγωνισμού θα αλλάξουν την προσέγγισή τους. Η CMA, μάλιστα, δήλωσε χαρακτηριστικά: «*Η πανδημία του κορωνοϊού δεν έχει επιφέρει καμιά χαλάρωση των προτύπων βάσει των οποίων αξιολογούνται οι συγκεντρώσεις. Παραμένει κρίσιμο να διατηρηθεί ο ανταγωνισμός στις αγορές μέσω αυστηρών ερευνών για τις συγκεντρώσεις, προκειμένου να προστατευθούν τα συμφέροντα των καταναλωτών μακροπρόθεσμα*¹⁹⁰». Έτσι, για παράδειγμα στη συγκέντρωση *viagogo / StubHub*, η CMA, αφού διεξήγαγε μια εις βάθος έρευνα, κατέληξε προσωρινά στο συμπέρασμα ότι οι δύο εταιρείες παραμένουν στενοί ανταγωνιστές με συνδυασμένο μερίδιο άνω του 90% στην online δευτερογενή αγορά εισιτηρίων του Η.Β., κατάσταση η οποία δεν πρόκειται να μεταβληθεί παρά την ακύρωση των ζωντανών εκδηλώσεων λόγω του κορωνοϊού¹⁹¹.

Επίσης, μέχρι στιγμής, δεν έχει υπάρξει κάποια ανακοίνωση που να προβλέπει την εισαγωγή ειδικών κανόνων για την αξιολόγηση των συγκεντρώσεων κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Επομένως, το νομικό πρότυπο που ισχύει για την αξιολόγησή τους παραμένει αμετάβλητο, λαμβανομένων, όμως, υπόψη των ειδικών περιστάσεων και του αντίκτυπου της πανδημίας στη λειτουργία των αγορών. Πρόκειται αναμφισβήτητα για ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα, καθώς παγκοσμίως επικρατεί τεράστια οικονομική αβεβαιότητα και δε μπορεί να προβλεφθεί εάν και σε ποιο βαθμό θα διαταραχθούν οι αγορές ή και ολόκληρες βιομηχανίες. Παρόλα αυτά, χωρίς διεξοδική ανάλυση των συγκεντρώσεων ή με τη χαλάρωση των ισχυόντων κανόνων, υφίσταται ο κίνδυνος η οικονομική κρίση να οδηγήσει σε υψηλότερη συγκέντρωση και ισχύ στην αγορά σε διάφορους τομείς, γεγονός που θα έχει ως συνέπεια να αυξηθούν οι τιμές και να μειωθεί η καινοτομία και η παραγωγικότητα προς βλάβη των καταναλωτών.

Στο επίπεδο της ΕΕ, η αξιολόγηση των συγκεντρώσεων περιλαμβάνει δύο στάδια. Στο πρώτο στάδιο, ορίζεται η σχετική αγορά προϊόντων και η γεωγραφική ώστε να καταγραφούν οι άμεσες ανταγωνιστικές πιέσεις που αντιμετωπίζει η επιχείρηση που προκύπτει από τη συγκέντρωση και στο δεύτερο αξιολογείται η συγκέντρωση από πλευράς ανταγωνισμού. Ο στόχος είναι η συγκέντρωση να μην παρακωλύει σημαντικά τον αποτελεσματικό ανταγωνισμό εντός της σχετικής αγοράς που εφαρμόζεται, ιδίως με τη δημιουργία ή την ενίσχυση

¹⁹⁰ CMA, “*Merger assessments during the Coronavirus (COVID-19) pandemic*”, (2020), διαθέσιμο σε: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/880570/Merger_assessments_during_the_Coronavirus_COVID-19_pandemic.pdf.

¹⁹¹ CMA, “*viagogo / StubHub merger inquiry*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/viagogo-stubhub-merger-inquiry>.

δεσπόζουσας θέσης, είτε από μία και μόνη επιχείρηση, είτε από περισσότερες σε αγορές με ολιγοπωλιακή διάρθρωση (συλλογική δεσπόζουσα θέση).

Για να προσδιοριστούν οι επιπτώσεις της συγκέντρωσης¹⁹², η Επιτροπή συγκρίνει¹⁹³ τις συνθήκες ανταγωνισμού που θα προκύψουν από την κοινοποιηθείσα συγκέντρωση με εκείνες που θα επικρατούσαν χωρίς αυτήν (counterfactual analysis)¹⁹⁴. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι συνθήκες ανταγωνισμού που υπάρχουν κατά τον χρόνο της συγκέντρωσης αποτελούν το στοιχείο σύγκρισης για την αξιολόγηση των επιπτώσεων της συγκέντρωσης. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις, η Επιτροπή μπορεί να λάβει υπόψη της και τις μελλοντικές αλλαγές που μπορούν εύλογα να αναμένονται στην αγορά¹⁹⁵.

Στην περίοδο της πανδημίας, ο προσδιορισμός αυτών των επιπτώσεων καθίσταται ακόμα πιο δυσχερές. Η ανάλυση προοπτικών (prospective analysis)¹⁹⁶ που θα διεξάγουν οι αρχές ανταγωνισμού θα πραγματοποιείται υπό εξαιρετικά αβέβαιο καθεστώς, καθώς δε μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια ούτε το πώς θα ανταποκριθεί η σχετική αγορά στο σοκ της προσφοράς και της ζήτησης που δημιούργησε η πανδημία, ούτε το πόσο θα επηρεαστεί από τη συνεπαγόμενη οικονομική κρίση. Έτσι, οι αρχές ανταγωνισμού για να προσδιορίσουν τις επιπτώσεις κάθε κοινοποιούμενης συγκέντρωσης θα πρέπει να εξετάζουν διάφορα εναλλακτικά μελλοντικά σενάρια ώστε να καταλήξουν στο ποιο μπορεί να είναι το πιο αξιόπιστο τα επόμενα χρόνια, λαμβάνοντας υπόψη τις δυνατότητες των πελατών να στραφούν σε εναλλακτικούς προμηθευτές, τον αντίκτυπο στην καινοτομία και τους προβαλλόμενους ισχυρισμούς περί αποτελεσματικότητας.

Τα παραπάνω ισχύουν ακόμα και για αγορές στις οποίες οι αρχές ανταγωνισμού είχαν προηγούμενη εμπειρία, καθώς στην παρούσα κατάσταση έχουν ανατραπεί τα πάντα, με συνέπεια οι αρχές να μη μπορούν να βασιστούν σε ιστορικά δεδομένα, αλλά να πρέπει να συλλέγουν πληροφορίες στις οποίες δεν έχουν εύκολα πρόσβαση ή είναι εν εξελίξει.

¹⁹² Δ. Τζουγανάτος, «Έλεγχος Συγκεντρώσεων επιχειρήσεων και εξυγιαντικές συγκεντρώσεις σε εποχές οικονομικής κρίσης», *19^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εμπορικού Δικαίου: Εμπορικό Δίκαιο και Οικονομική Κρίση*, Ηράκλειο Κρήτης 2009, σελ. 127.

¹⁹³ J. Modrall and V. Bourt “EU merger control: the failing firm defence and counterfactuals in the time of Covid-19”, *informaconnect*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://informaconnect.com/eu-merger-control-the-failing-firm-defence-and-counterfactuals-in-the-time-of-covid-19/>.

¹⁹⁴ P. Buccirossi et al, “Ex-Post Review of Merger Control Decisions”, *Lear – Laboratorio di economia, antitrust, regolamentazione*, , (2007), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/mergers/studies_reports/lear.pdf.

¹⁹⁵ European Commission, «Κατευθυντήριες γραμμές για την αξιολόγηση των οριζόντιων συγκεντρώσεων σύμφωνα με τον κανονισμό του Συμβουλίου για τον έλεγχο των συγκεντρώσεων μεταξύ επιχειρήσεων», αιτιολ. σκ. 9 και 10, (2004).

¹⁹⁶ D. Geradin and I. Girgenson, “The Counterfactual Analysis in EU Merger Control”, *paper prepared for the Conference “The Pros and Cons of Counterfactuals” Swedish Competition Authority*, Stockholm., 4-6, (2013), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2357026.

Δ. Failing Firm Defence

Η πανδημία της COVID – 19 έχει δημιουργήσει ταυτόχρονα και μια τεράστια οικονομική κρίση¹⁹⁷, καθώς το lockdown και τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης έχουν φέρει στα όρια της πτώχευσης πάρα πολλές επιχειρήσεις, οι οποίες, αν και ήταν κερδοφόρες πριν τον κορωνοϊό, τώρα αντιμετωπίζουν σοβαρές οικονομικές δυσχέρειες¹⁹⁸. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι αεροπορικές εταιρείες, τα ξενοδοχεία και γενικά ο τουρισμός, όπου με το κλείσιμο των συνόρων, την καθολική διακοπή των πτήσεων και το κλείσιμο των ξενοδοχείων και των κλάδων της εστίασης σταμάτησε οιαδήποτε δραστηριότητά τους. Και όταν αυτοί οι κλάδοι επαναλειτούργησαν, τα μέτρα υγειονομικής προστασίας ήταν τόσο αυστηρά που τους επέτρεπαν να ανακτήσουν μόνο ένα μικρό μέρος των απωλειών τους.

Αναμένεται, λοιπόν, ότι υπό τις συνθήκες αυτές¹⁹⁹, ένας μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων θα αντιμετωπίσει σοβαρές οικονομικές δυσκολίες, κάτι που θα έχει ως αποτέλεσμα την έξοδο τους από την αγορά, είτε μέσω πτώχευσης, είτε μέσω συγκέντρωσης. Οι ανταγωνιστές τους, και ιδίως οι πιο ισχυροί οικονομικά, ενδέχεται να εκμεταλλευθούν αυτήν την κατάσταση για να τις εξαγοράσουν σε χαμηλή τιμή και με αυτόν τον τρόπο να ενδυναμώσουν την ισχύ τους στη σχετικά αγορά όπου δραστηριοποιούνται²⁰⁰.

Υπό τις συνθήκες αυτές, είναι πολύ πιθανό να γίνεται επίκληση από τις εταιρείες όλο και περισσότερο της failing firm defence προκειμένου οι αρχές ανταγωνισμού να εγκρίνουν μια συγκέντρωση που κατά τα άλλα θα δημιουργούσε προβλήματα ανταγωνισμού, όπως είναι η αύξηση της συγκέντρωσης στην αγορά ή οι υψηλότερες τιμές²⁰¹, αν μια από τις συμμετέχουσες επιχειρήσεις κριθεί ότι είναι προβληματική. Βασική προϋπόθεση αποτελεί, ωστόσο, να μη μπορεί να θεωρηθεί ως συνέπεια της συγκέντρωσης η στρέβλωση της διάρθρωσης του ανταγωνισμού που έπεται της τελευταίας. Αυτό προκύπτει εφόσον η διάρθρωση του ανταγωνισμού στην αγορά θα παρουσίαζε τουλάχιστον τα ίδια προβλήματα ακόμη και αν δεν υπήρχε η συγκέντρωση.

¹⁹⁷ K. Tyagi, “Merger Control in times of Financial Crisis: An Expedient Instrument to Heal the Fledgling Economy or an Object of Abuse”, *Rotterdam Institute of Law and Economics*, 23-33,(2015), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2614861.

¹⁹⁸ T. Lahtinen, “COVID-19 and the ‘failing firm’ defence in merger proceedings”, *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/03/20/covid-19-and-the-failing-firm-defence-in-merger-proceedings/>.

¹⁹⁹ N. Levy et al, “The failing firm defence in the age of COVID-19”, *Concurrences N° 4*, Art. N° 97314, 6-8, (2020).

²⁰⁰ I. Kokkoris, “Failing Firm Defence: A Success or Failure for Corporate Restructuring?”, *International Corporate Rescue*, Vol. X (X), *Chase Cambria Publishing*, 3-6, (2007), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3630456.

²⁰¹ N.Teijeiro et al, “Merger control: distressed M&A in the time of COVID-19”, *DLA PIPER*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.dlapiper.com/en/us/insights/publications/2020/05/merger-control-distressed-ma-in-the-time-of-covid-19/>.

Για να γίνει δεκτή η failing firm defence θα πρέπει να πληρούνται σωρευτικά τρεις προϋποθέσεις: η φερόμενη ως προβληματική επιχείρηση θα αναγκασθεί στο εγγύς μέλλον να αποχωρήσει από την αγορά λόγω των οικονομικών δυσχερειών που αντιμετωπίζει, εάν δεν εξαγορασθεί από άλλη επιχείρηση· δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική δυνατότητα εξαγοράς, λιγότερο επιβλαβής για τον ανταγωνισμό, εκτός από την κοινοποιηθείσα συγκέντρωση· και, εάν δεν πραγματοποιηθεί συγκέντρωση, η προβληματική επιχείρηση θα παύσει αναπόφευκτα να ασκεί τις δραστηριότητές της στην αγορά. Το επίπεδο απόδειξης αυτών των προϋποθέσεων είναι ιδιαίτερα υψηλό, διότι θα πρέπει να αποκλειστεί ότι υπάρχει λιγότερο περιοριστική επιλογή για τον ανταγωνισμό²⁰², αφού το μερίδιο αγοράς και τα περιουσιακά στοιχεία του στόχου θα αποκτηθούν εξ' ολοκλήρου από έναν ανταγωνιστή, δηλαδή τον αγοραστή.

Η λογική που κρύβεται πίσω από τη failing firm defence είναι ότι με τη συγκέντρωση θα επιτευχθεί μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα προς όφελος της κοινωνικής ευημερίας, καθώς θα παραμείνουν παραγωγικά τα περιουσιακά στοιχεία της προβληματικής επιχείρησης, εν συγκρίσει με το σενάριο της πτώχευσης, όπου θα χάνονταν πολλές θέσεις εργασίας και μάλιστα σε μια περίοδο οξείας κρίσης²⁰³.

Ωστόσο, προκειμένου να γίνει δεκτός αυτός ο ισχυρισμός θα πρέπει να αποδειχθεί ότι η προβληματική επιχείρηση αντιμετωπίζει μη παροδικές οικονομικές δυσκολίες που θα την αναγκάσουν να εξέλθει από την αγορά στο εγγύς μέλλον και δεν επαρκούν οι γενικοί ισχυρισμοί περί αρνητικών οικονομικών επιδόσεων και μειωμένων κερδών λόγω της κρίσης. Έτσι, η προσέγγιση που επικρατεί είναι ότι δε θα πρέπει να χαλαρώνει το επίπεδο απόδειξης της failing firm defence σε περιόδους κρίσης, αλλά θα πρέπει να παραμένει το ίδιο ανεξαρτήτως οικονομικής κατάστασης²⁰⁴, καθώς μέσω των προϋποθέσεων που τίθενται παρέχεται στις αρχές ανταγωνισμού η απαραίτητη ευελιξία ώστε να προσαρμοστούν στις εκάστοτε συνθήκες της αγοράς και να διασφαλίσουν μια ανταγωνιστική δομή της αγοράς προς όφελος της ευημερίας των καταναλωτών μακροπρόθεσμα. Τα ίδια ζητήματα είχαν τεθεί και κατά τη διάρκεια της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007, με την Επιτροπή να δηλώνει ότι ο έλεγχος των προϋποθέσεων της failing firm defence δε μπορεί να είναι αυστηρότερος σε περιόδους οικονομικής ευημερίας και να είναι πιο επιεικής σε περιόδους οικονομικής ύφεσης²⁰⁵. Για αυτό

²⁰² G. Kyprianides, “Assess the importance of the counterfactual in merger assessment with regards to the failing firm defence”, Vol.33 (12), *European Competition Law Review*, 578-580, (2012), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2377308.

²⁰³ I. Kokkoris, “Failing firm defence in the European Union. A panacea for mergers?”, Vol. 27 (9), *European Competition Law Review*, 505-506, (2006), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2897127.

²⁰⁴ J. Elmer and M. Mommers, “Can the Failing Firm Defense Save a Deal in the Covid Era?”, *Freshfields*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://blog.freshfields.us/post/102gi37/can-the-failing-firm-defense-save-a-deal-in-the-covid-era>.

²⁰⁵ OECD, “Roundtable on Failing Firm Defence”, DAF/COMP (2009)38, 188, (2009), διαθέσιμο σε: <http://www.oecd.org/competition/mergers/45810821.pdf>.

το λόγο άλλωστε, έχει γίνει επίκληση αυτού του ισχυρισμού σε πολύ λίγες υποθέσεις και σε ακόμα λιγότερες έχει γίνει αποδεκτό.

Ίσως η πιο γνωστή υπόθεση που έγινε αποδεκτή η *failing firm defence* είναι αυτή της *Aegean / Olympic II*²⁰⁶. Η Επιτροπή ενέκρινε την εξαγορά της Ολυμπιακής από την Aegean, τον κύριο ανταγωνιστή της στην ελληνική επικράτεια, με το επιχείρημα ότι η Ολυμπιακή δεν ήταν πλέον βιώσιμη και ότι λόγω της οικονομικής κρίσης του 2007 είχαν μειωθεί κατά πολύ μεγάλο ποσοστό οι μετακινήσεις των επιβατών τόσο εντός όσο και εκτός του ελλαδικού χώρου. Και έτσι, παρόλο που η Επιτροπή αναγνώρισε ότι η συγχώνευση ενδέχεται να παρεμποδίσει σημαντικά τον αποτελεσματικό ανταγωνισμό λόγω της οριζόντιας αλληλοεπικάλυψης των συγχωνευόμενων μερών σε διάφορα εσωτερικά δρομολόγια, εκκαθάρισε τη συγκέντρωση άνευ όρων, γιατί τα μέρη απέδειξαν ότι, χωρίς την προτεινόμενη συγχώνευση, η Ολυμπιακή πιθανότατα θα εξερχόταν από την αγορά λόγω της συνεχιζόμενης ελληνικής κρίσης και της πολύ δύσκολης χρηματοοικονομικής της κατάστασης και ότι δεν υπήρχε άλλος αξιόπιστος δυνητικός αγοραστής, βασιζόμενη σε ένα σύνολο αποδεικτικών στοιχείων²⁰⁷.

Στην περίοδο της πανδημίας, η πρώτη υπόθεση που έγινε επίκληση της *failing firm defence* ήταν η *Amazon / Deliveroo* ενώπιον της CMA. Στις 19 Απριλίου 2020, η CMA ανακοίνωσε ότι θα εκκαθαρίσει προσωρινά²⁰⁸ την προτεινόμενη εξαγορά συγκεκριμένων δικαιωμάτων και ενός μειοψηφικού μεριδίου της Deliveroo από την Amazon.

Αρχικά, βέβαια, κατά τη Φάση I, η CMA είχε εκφράσει τις ανησυχίες της ότι αυτή η συμφωνία θα μπορούσε να βλάψει τον ανταγωνισμό αποθαρρύνοντας την Amazon να επανέλθει στην αγορά του online restaurant food και να αναπτύξει περαιτέρω την παρουσία της στην αγορά του online convenience grocery delivery στο Ηνωμένο Βασίλειο. Ωστόσο, η CMA διαπίστωσε, επίσης, ότι η Deliveroo, μια πολύ επιτυχημένη εταιρεία που έχει αναπτυχθεί έντονα και αντιπροσωπεύει σημαντικό μερίδιο της αγοράς online restaurant platform στο Ηνωμένο Βασίλειο εξαρτάται ιδιαίτερα από τη συνέχιση των επενδύσεων για να υποστηρίξει τις δραστηριότητές της.

Κατά τη διάρκεια της Φάσης II, κατέστη σαφές ότι η κρίση και το lockdown είχε ως αποτέλεσμα το κλείσιμο ενός μεγάλου αριθμού από τα βασικά εστιατόρια που διατίθενται μέσω της Deliveroo και τη σημαντική μείωση των εσόδων της. Ως αποτέλεσμα, η Deliveroo

²⁰⁶ A. Komninos, J. Jeram and I. Sarvas, “A Re-awakening of the Failing Firm Defence in the EU in the Aftermath of COVID-19?”, *Competition Policy International*, 3-5, (2020), διαθέσιμο σε:

<https://www.whitecase.com/sites/default/files/2020-04/europe-column-april-2020-full-komninos-jeram-sarvas.pdf>.

²⁰⁷ European Commission, “*Final Report of the Hearing Officer (M.6796 – Aegean/Olympic II)* και *Press Release: IP/13/927, Mergers: Commission approves acquisition of Greek airline Olympic Air by Aegean Airlines*”.

²⁰⁸ CMA, “*CMA provisionally clears Amazon’s investment in Deliveroo*”, (2020), διαθέσιμο σε:

<https://www.gov.uk/government/news/cma-provisionally-clears-amazon-s-investment-in-deliveroo>.

πληροφόρησε την CMA ότι ο αντίκτυπος της πανδημίας του κορωνοϊού στην επιχείρησή της σήμαινε ότι θα πτωχεύσει και θα εξέλθει από την αγορά χωρίς την επένδυση της Amazon.

Στη βάση αυτή, η CMA συμπέρανε ότι Deliveroo ήταν αναπόφευκτο να εξέλθει από την αγορά, χωρίς πρόσβαση σε σημαντική πρόσθετη χρηματοδότηση, την οποία αυτήν την περίοδο μόνο η Amazon ήταν πρόθυμη και ικανή να προσφέρει. Ενώ η εξασφάλιση πρόσθετης χρηματοδότησης από άλλες πηγές ενδέχεται να ήταν δυνατή πριν από την εμφάνιση του κορωνοϊού, η πανδημία έχει περιορίσει σοβαρά τη διαθεσιμότητα χρηματοδότησης για επιχειρήσεις πρώιμου σταδίου, όπως είναι η Deliveroo. Επίσης, έκρινε ότι δεν υπήρχε διαθέσιμος λιγότερο ανταγωνιστικός επενδυτής και ότι η απώλεια της Deliveroo ως ανταγωνιστή θα ήταν περισσότερο επιζήμια για τον ανταγωνισμό και για τους καταναλωτές από το να επιτρέψει την επένδυση της Amazon. Και έτσι, υπό αυτά τα δεδομένα, έκρινε ότι η προτεινόμενη εξαγορά δεν αναμένεται να έχει ως αποτέλεσμα τη στρέβλωση του ανταγωνισμού και διαπίστωσε ότι η εξαγορά θα έπρεπε να εκκαθαριστεί προσωρινά.

Τελικά, μετά από μια εις βάθος έρευνα²⁰⁹, στις 4 Αυγούστου 2020²¹⁰, η CMA εκκαθάρισε την απόκτηση του 16% της Deliveroo από την Amazon, μετά τη διαπίστωση ότι η εξαγορά αυτή δε θα περιορίσει σημαντικά τον ανταγωνισμό. Η εκτίμηση της CMA επικεντρώθηκε στο πώς ένα ποσοστό συμμετοχής 16% που κατέχει η Amazon θα επηρέαζε τα κίνητρά της να ανταγωνιστεί ανεξάρτητα με την Deliveroo τόσο στο restaurant delivery, όσο και online convenience grocery delivery τα επόμενα χρόνια. Η CMA διαπίστωσε τελικά ότι αυτό το επίπεδο επενδύσεων δε θα μειώσει σημαντικά τον ανταγωνισμό σε καμία από τις δύο αγορές. Ωστόσο, εάν η Amazon αποκτήσει μεγαλύτερο επίπεδο ελέγχου επί της Deliveroo - μέσω, για παράδειγμα, της απόκτησης ελέγχουσας συμμετοχής (controlling interest) επί της εταιρείας - αυτό θα μπορούσε να προκαλέσει την περαιτέρω έρευνα της CMA²¹¹.

Αυτή η απόφαση αποτελεί ένα πολύ καλό παράδειγμα του πόσο γρήγορα μια πολύ επιτυχημένη εταιρεία μπορεί να βρεθεί στα πρόθυρα της πτώχευσης, κατά τη διάρκεια μιας τόσο έντονης κρίσης, όπως αυτή που ζούμε.

Το ερώτημα που τίθεται σε αυτές τις περιπτώσεις είναι εάν η συγκέντρωση είναι η καλύτερη επιλογή ή μήπως πρέπει να προτιμηθούν άλλα εργαλεία, όπως είναι το δίκαιο αφερεγγυότητας ή οι κρατικές ενισχύσεις. Όπως προκύπτει από τις προϋποθέσεις της failing firm defence, η συγκέντρωση θα επιτραπεί μόνο εφόσον τα περιουσιακά στοιχεία θα εξέλθουν

²⁰⁹ J. Watson, "Covid-19 crisis highlights 'failing firm' defence in merger reviews", *International Bar Association*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ibanet.org/Article/NewDetail.aspx?ArticleUid=C2662C71-590F-4898-BD50-6CE804F8210C>.

²¹⁰ CMA, "Press Release: CMA clears Amazon's 16% investment in Deliveroo", (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/cma-clears-amazons-16-investment-in-deliveroo>.

²¹¹ CMA, "Final Report: Anticipated acquisition by Amazon of a minority shareholding and certain rights in Deliveroo", (2020), διαθέσιμο σε: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5f297aa18fa8f57ac287c118/Final_report_pdf_a_version_----.pdf.

από την αγορά. Σε διαφορετική περίπτωση, θα προτιμάται το δίκαιο αφερεγγυότητας, καθώς με βάση αυτό εξασφαλίζεται ότι τα περιουσιακά στοιχεία κατανέμονται μεταξύ περισσότερων αγοραστών, με συνέπεια να αποφεύγεται ο κίνδυνος ένας ανταγωνιστής να αποκτήσει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα έναντι των υπολοίπων.

Όσον αφορά την επιλογή των κρατικών ενισχύσεων, έχουν σχεδιαστεί ειδικές κατευθυντήριες γραμμές για τις ενισχύσεις για τη διάσωση και την αναδιάρθρωση μη χρηματοπιστωτικών προβληματικών επιχειρήσεων, οι οποίες έχουν ως στόχο ο δικαιούχος, μέσω ενός σχεδίου αναδιάρθρωσης, να γίνει μακροπρόθεσμα βιώσιμος. Υπό αυτό το σενάριο, ο δικαιούχος αποκτά πλεονέκτημα, αλλά τα αντιανταγωνιστικά αποτελέσματα είναι προσωρινά. Αντιθέτως, τα αποτελέσματα μιας συγκέντρωσης είναι μόνιμα. Η τελευταία γίνεται δεκτή, όταν το κράτος δεν είναι διατεθειμένο να πραγματοποιήσει τη διάσωση και η συγκέντρωση εξασφαλίζει τουλάχιστον μια πιθανότητα να διατηρηθούν παραγωγικά τα περιουσιακά στοιχεία στην αγορά²¹².

E. Remedies για την αντιμετώπιση των ανησυχιών

Όταν μια έρευνα αποκαλύπτει ότι μια συγκέντρωση πιθανότατα θα οδηγήσει σε ουσιαστική βλάβη του ανταγωνισμού απαιτείται η λήψη μέτρων ώστε να διατηρηθεί ή να αποκατασταθεί ο αποτελεσματικός ανταγωνισμός στη σχετική αγορά. Στο πλαίσιο αυτό, τα remedies²¹³ μπορούν να αποτελέσουν ένα πολύ σημαντικό εργαλείο στα χέρια των αρχών ανταγωνισμού για να επιτραπούν συγκεντρώσεις που διαφορετικά θα απαγορεύονταν, διασφαλίζοντας ότι η συγκέντρωση επιτυγχάνει τα συνολικά οικονομικά οφέλη που επιδιώκει εξαλείφοντας παράλληλα τους κινδύνους που μπορεί να δημιουργήσει για τον ανταγωνισμό. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, τα remedies προκειμένου να επιτύχουν το στόχο τους θα πρέπει να είναι απαραίτητα, σαφή, εκτελεστά, αποτελεσματικά, επαρκή και ικανά να εφαρμοστούν αποτελεσματικά σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Τα remedies²¹⁴ στις συγκεντρώσεις διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες²¹⁵ τα διαρθρωτικά μέτρα (structural remedies) και τα μέτρα συμπεριφοράς (behavioral remedies) ή

²¹² Fr. Costa-Cabral, L. Hancher, G. Monti and Al. R Feases, “EU Competition Law and COVID-19”, *TILEC Discussion Paper DP 2020-007*, 18, (2020), διαθέσιμο σε SSRN:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3561438.

²¹³ OECD, “Roundtable on Remedies in Merger Cases”, DAF/COMP(2011)13, 11, (2012), διαθέσιμο σε:

<http://www.oecd.org/daf/competition/RemediesinMergerCases2011.pdf>.

²¹⁴ Β. Μερτικοπούλου, “Key developments re remedies in merger control”, *4ο Επιστημονικό Συνέδριο Δικαίου του Ανταγωνισμού: “Competition law in 2020: A world of evolving and thorny challenges*, Αθήνα 2020, σελ. 6-10.

²¹⁵ F. P. Maier- Rigaud, “Behavioral versus Structural Remedies in EU Competition Law”, in: P. Lowe, M. Marquis and G. Monti (eds.), *Effective and Legitimate Enforcement of Competition Law*, European Competition Law Annual 2013, Hart Publishing, 211-214, (2016).

αλλιώς *conduct or no – structural remedies*²¹⁶. Η κάθε κατηγορία εμφανίζει διαφορετικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα και γι' αυτό η χρήση τους κρίνεται *ad hoc* με βάση τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά της κάθε υπόθεσης. Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις επιλέγεται η ταυτόχρονη χρήση και των δύο εργαλείων, ως η καλύτερη λύση για την αντιμετώπιση των ανησυχιών των αρχών ανταγωνισμού. Βέβαια, κατά τη διάρκεια της πανδημίας, η οποία έχει προκαλέσει τεράστια αβεβαιότητα σχετικά με το πώς θα εξελιχθούν οι αγορές, είναι δεδομένο πώς θα δημιουργηθούν επιπλέον προβλήματα και δυσκολίες στο σχεδιασμό και στην εκτέλεσή τους. Ωστόσο, η σωστή χρήση τους είναι ζωτικής σημασίας προκειμένου να μη χαθεί πολύτιμος χρόνος και για να αποφευχθεί η στρέβλωση του ανταγωνισμού.

1. Structural remedies

Τα *structural remedies*²¹⁷ είναι γενικά εφάπαξ (*one - time*) *remedies* που αποσκοπούν στη διατήρηση ή την αποκατάσταση της ανταγωνιστικής δομής της αγοράς. Συνήθως περιλαμβάνουν την πώληση²¹⁸ μιας ή περισσότερων επιχειρήσεων, φυσικών περιουσιακών στοιχείων ή άλλων δικαιωμάτων για να αντιμετωπίσουν τον περιορισμό του ανταγωνισμού που προκαλείται από μια συγκέντρωση, είτε με την ενίσχυση ενός υπάρχοντος παίκτη, είτε με τη δημιουργία μιας νέας πηγής ανταγωνισμού ή με ένα συνδυασμό και των δύο. Τέτοια *remedies* παρέχουν κίνητρα σε ανεξάρτητες εταιρείες να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους ξεχωριστά από τα συγχωνευόμενα μέρη, ώστε να διατηρηθεί ο ανταγωνισμός στην αγορά. Σε πολλές περιπτώσεις, ένα καλά σχεδιασμένο *structural remedy* μπορεί να διατηρήσει ορισμένες από τις αποτελεσματικότητες που προσφέρει μια προτεινόμενη συγκέντρωση.

Οι αρχές ανταγωνισμού, γενικά, τα προτιμούν²¹⁹, επειδή, καταρχάς, αντιμετωπίζουν άμεσα την αιτία της ανταγωνιστικής βλάβης που προκύπτει από την εξάλειψη ενός ανταγωνιστή ως αποτέλεσμα της συγκέντρωσης και έχουν διαρκή αντίκτυπο με τη δημιουργία ενός νέου ή ενός ενισχυμένου ανταγωνιστή. Επιπλέον, μπορούν να παρακολουθούνται πιο εύκολα, καθώς υφίσταται η αποκαλούμενη αυτοαστυνόμευση (*self-policing*), με συνέπεια να αξιολογούνται καλύτερα οι πόροι των αρχών ανταγωνισμού.

²¹⁶ ICN Merger Working Group, “*Merger Remedies Guide*”, 8-18, (2016), διαθέσιμο σε:

https://www.internationalcompetitionnetwork.org/wp-content/uploads/2018/05/MWG_RemediesGuide.pdf.

²¹⁷ W. Wang, “Structural Remedies in EU Antitrust and Merger Control”, Vol. 34 (4), *World Competition*, 588-590, (2011), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1632723.

²¹⁸ P. Kellezi and Ch. Rapin, “Merger remedies and competition law: An overview of EU and national case law”, *e-Competitions*, No. 43382, (2012), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2014636.

²¹⁹ R. Farrington et al, “Merger remedies: The rise of conditions”, *White & Case*, 1, (2018), διαθέσιμο σε: <https://www.whitecase.com/publications/insight/merger-remedies-rise-conditions>.

Ωστόσο, η COVID – 19 θα δημιουργήσει μεγάλες δυσκολίες στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή τους, λόγω των ραγδαίων αλλαγών που έχει επιφέρει. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το σχεδιασμό θα ανακύψουν δυσκολίες στον προσδιορισμό των περιουσιακών στοιχείων που θα πρέπει να εκποιηθούν ώστε να αποκατασταθεί η δομή της αγοράς. Η πανδημία έχει επηρεάσει τόσο ριζικά όλες τις πτυχές της οικονομίας, ώστε λόγω του σοκ που έχει προκαλέσει, έχει υποτιμηθεί η αξία των περιουσιακών στοιχείων και των επιχειρήσεων, με συνέπεια τα remedies που προτείνουν οι εταιρείες να κρίνονται ανεπαρκή και να πρέπει να αναζητηθούν εναλλακτικές λύσεις.

Όσον αφορά την εφαρμογή τους, η εκποίηση περιουσιακών στοιχείων, και ιδίως η αναζήτηση ενός κατάλληλου αγοραστή με τα μέσα και την τεχνογνωσία για να αποτελέσει ένα βιώσιμο ανταγωνιστή, μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα δύσκολη και να απαιτηθεί επιπλέον χρόνος από ότι συνήθως. Αυτό μπορεί να επιλυθεί, είτε με λύσεις, όπως με “fix it first”²²⁰ και “up-front buyers”²²¹, είτε με παράταση προς τα συγχωνευόμενα μέρη για να αναζητήσουν τον κατάλληλο αγοραστή που να πληροί όλες τις προδιαγραφές. Οι αρχές ανταγωνισμού θα χρειαστεί να δείξουν ιδιαίτερη προσοχή για να διασφαλιστεί η διατήρηση της βιωσιμότητας της επιχείρησης που εκποιείται, μέσω αυξημένης παρακολούθησης, λόγω των απροσδόκητων αλλαγών που συμβαίνουν στην αγορά. Το τελευταίο, μάλιστα, μπορεί να έχει ως συνέπεια τα structural remedies να αποδειχθούν δυσανάλογα ή ανεπαρκή αντίστοιχα αυτήν την περίοδο που οι αγορές μεταβάλλονται με ταχύτατους ρυθμούς, καθώς δε μπορούν να προσαρμοστούν στις συνθήκες της αγοράς και τα αποτελέσματά τους είναι μη αναστρέψιμα.

Ωστόσο, στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι το Μάιο, κατά τη διάρκεια του lockdown, η Επιτροπή ήρε στις συγκεντρώσεις *Nidec / Embraco*²²² και *Takeda / Shire*²²³ τις δεσμεύσεις εκποίησης που είχαν αναλάβει οι εταιρείες για να εξασφαλίσουν την εκκαθάριση συγκεντρώσεων. Επομένως, παρότι θεωρείται ότι τα μέτρα αυτά είναι για πάντα, η πρακτική ήρθε να το διαψεύσει. Λόγω των «εξαιρετικών περιστάσεων» και της γενικευμένης και βαθιάς οικονομικής ύφεσης που βιώνουμε μπορεί να είναι απαραίτητη μια περισσότερη ευελιξία και στα remedies, ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα στο ρόλο τους που είναι η άμεση αποκατάσταση της στρέβλωσης του ανταγωνισμού.

²²⁰ J. Boyce and A. Lyle-Smythe, “When time is of the essence in merger cases – fixing it fast”, *Oxford Competition Law*, (2019), διαθέσιμο σε: <https://oxcat.oup.com/page/772>.

²²¹ Ph. Lowe, “Competition Policy and the Global Economic Crisis”, Vol. 5(2), *Competition Policy International*, 15-17, (2009), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/speeches/text/cpi_5_2_2009_en.pdf.

²²² European Commission, “Press Release: Mex/20/892, Mergers: Commission partially waives the commitments made by Nidec to obtain clearance of its acquisition of Embraco”, 3, (2020).

²²³ European Commission, “Press Release: IP/20/967, Mergers: Commission waives the commitments made by Takeda to obtain clearance of its acquisition of Shire”, (2020).

Μάλιστα, στην Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με τα διορθωτικά μέτρα (Remedies Notice), προβλέπεται μια ρήτρα επανεξέτασης²²⁴, με βάση την οποία, η Επιτροπή δύναται, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, να απαλλάξει από τις δεσμεύσεις τα μέρη ή να τις τροποποιήσει ή να τις αντικαταστήσει. Η περίπτωση αυτή, όμως, σπανίως αφορά δεσμεύσεις εκποίησης, γεγονός που καθιστά τις πρόσφατες αποφάσεις της Επιτροπής ακόμη πιο μοναδικές.

Το εύλογο ερώτημα που τίθεται, λοιπόν, είναι εάν οι επιπτώσεις που σχετίζονται με την πανδημία COVID-19 αποτελούν «εξαιρετικές περιστάσεις». Για να απαντηθεί αυτό το ερώτημα θα πρέπει να γίνει μια διάκριση μεταξύ των υποθέσεων στις οποίες είχαν επιβληθεί remedies πριν από την έξαρση του κορωνοϊού και των υποθέσεων που δεν έχουν ακόμα κοινοποιηθεί ή βρίσκονται στο στάδιο της επανεξέτασης και ενδέχεται να απαιτηθούν remedies.

Στην πρώτη κατηγορία υποθέσεων, οι επιπτώσεις της COVID-19 δε μπορούσαν να προβλεφθούν όταν αναλήφθηκαν οι δεσμεύσεις και έτσι μπορεί να είναι ευκολότερο να θεμελιωθούν οι εξαιρετικές περιστάσεις. Στη δεύτερη κατηγορία υποθέσεων θα πρέπει να εξεταστεί, εάν τα προβλήματα του ανταγωνισμού σχετίζονται με τη COVID-19 και, εάν ναι, πώς πρέπει να σχεδιαστούν τα remedies για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που δημιουργούνται. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η κρίση του κορωνοϊού είχε εντελώς διαφορετικές συνέπειες ανά κλάδο²²⁵, πχ. τα σουπερμάρκετ, λόγω της τεράστιας αύξησης της ζήτησης, είδαν πολύ μεγάλη αύξηση στον τζίρο τους, ενώ οι αεροπορικές εταιρείες, λόγω του κλεισίματος των συνόρων, είδαν τον τζίρο τους να εκμηδενίζεται.

Επομένως, θα απαιτείται μια εκ νέου (ex novo) αξιολόγηση του ανταγωνισμού. Επειδή, όμως, δε γνωρίζουμε ακόμη ούτε πόσο θα διαρκέσει η πανδημία, ούτε ποιες θα είναι οι τελικές συνέπειές της²²⁶, ενδέχεται κάποια remedies να κριθούν αναποτελεσματικά και να χρειαστεί να τροποποιηθούν ή να αποσυρθούν στην πορεία, ανάλογα με τις επιπτώσεις τους σε κάθε εξεταζόμενη αγορά. Έτσι, είναι μάλλον αδύνατον να προσδιοριστούν εκ των προτέρων τα γεγονότα που θα τροποποιούν αυτόματα ή θα απαλλάσσουν τα μέρη από τις υποχρεώσεις τους.

²²⁴ European Commission, «Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με τα διορθωτικά μέτρα που είναι αποδεκτά βάσει του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 139/2004 του Συμβουλίου και του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 802/2004 της Επιτροπής», αιτιολ. σκ. 71-73, (2008), διαθέσιμη σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008XC1022\(01\)&from=EL](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008XC1022(01)&from=EL).

²²⁵ J. Koponen and N. Car, “Merger remedies: From diamonds to Covid-19 dust? Not quite”, *Linklaters*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.linklaters.com/en/insights/blogs/linkingcompetition/2020/june/merger-remedies-from-diamonds-to-covid-19-dust-not-quite>.

²²⁶ R. Harty, N. Kiratzis and An. Kozlowski, “Merger Remedies Guide” – Overview”, *Global Competition Review*, 3^η έκδοση, (2020), διαθέσιμο σε: <https://globalcompetitionreview.com/guide/the-guide-merger-remedies/third-edition/article/overview>.

2. Behavioral remedies

Τα behavioral remedies²²⁷ που συχνά αναφέρονται ως “conduct” ή “no - structural” remedies, είναι εν εξελίξει remedies που έχουν σχεδιαστεί για να τροποποιούν ή να περιορίζουν τη μελλοντική συμπεριφορά των συγχωνευόμενων εταιρειών. Σε αντίθεση με τα structural remedies, τα behavioral δεν αναδιαρθρώνουν τις επιχειρήσεις ή την ιδιοκτησία των περιουσιακών στοιχείων, αλλά επιτρέπουν τη συγκέντρωση υπό το πρίσμα ειδικών κανόνων λειτουργίας. Επιπλέον, ο στόχος τους είναι να αλλάξουν τη συμπεριφορά στην αγορά, ενθαρρύνοντας τον ανταγωνισμό μέσω όρων ή απαγορεύσεων στη συμπεριφορά της συγχωνευθείσας εταιρείας που την εμποδίζουν να υπονομεύσει τον αποτελεσματικό ανταγωνισμό.

Τα behavioral remedies μπορούν να λάβουν διάφορες μορφές. Για παράδειγμα, μπορεί να περιλαμβάνουν πρόσβαση σε βασική τεχνολογία ή υποδομή, υποχρέωση εφοδιασμού και αδειοδότηση. Συνήθως, χρησιμοποιούνται περισσότερο στις κάθετες και στις διαγώνιες συγκεντρώσεις όπου οι ανησυχίες από πλευράς ανταγωνισμού εντοπίζονται στον αποκλεισμό των ανταγωνιστών, με συνέπεια η εκποίηση των upstream ή downstream επιχειρήσεων να θεωρείται δυσανάλογη υπό το πρίσμα της αναμενόμενης αποτελεσματικότητας. Επιπλέον, είναι πιο πιθανό να χρησιμοποιούνται σε ρυθμιζόμενους κλάδους, όταν υπάρχει περιθώριο για συνεργασία μεταξύ των αρχών ανταγωνισμού και των ρυθμιστικών αρχών του τομέα για την παρακολούθηση και την εφαρμογή των επιβαλλόμενων behavioral remedies²²⁸.

Το πλεονέκτημά τους είναι ότι λόγω της ευελιξίας τους, μπορούν να προσαρμοστούν καλύτερα στις συνθήκες της αγοράς και να βοηθήσουν στη διατήρηση των efficiencies που απορρέουν από τη συγκέντρωση. Ωστόσο, παραδοσιακά θεωρούνται λιγότερο αποτελεσματικά, πολύπλοκα και ότι απαιτούν συνεχή παρακολούθηση από τις αρχές ανταγωνισμού ή από τρίτα μέρη (π.χ. από ένα διαχειριστή παρακολούθησης ή από τους συμμετέχοντες στην αγορά). Γι' αυτό το λόγο, οι αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει να θέτουν χρονικό όριο στην εφαρμογή τους, μέσω αιρέσεων ή ρητρών επανεξέτασης, ώστε να μη διαιωνίζεται η παρακολούθησή τους.

Υπάρχει, επίσης, η ανησυχία ότι οι έλεγχοι αποτελεσμάτων, για παράδειγμα τα ανώτατα όρια τιμών ή οι μακροπρόθεσμες δεσμεύσεις εφοδιασμού, μπορούν να οδηγήσουν σε στρεβλώσεις στην αγορά ή σε παράκαμψή τους, εάν οι δεσμεύσεις τίθενται στενά, καθώς οι περιορισμοί αυτοί εμποδίζουν τη μεγιστοποίηση των κερδών.

²²⁷ J. Kwoka and D. Moss, “Behavioral Merger Remedies: Evaluation and Implications for Antitrust Enforcement”, *American Antitrust Institute*, 13-21, (2011), https://www.antitrustinstitute.org/wp-content/uploads/2011/11/AAI_wp_behavioral-remedies_final.pdf.

²²⁸ Th. Wilson, “Merger Remedies - is it time to go more behavioural?” *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/02/21/merger-remedies-is-it-time-to-go-more-behavioural/>.

Λαμβανομένων υπόψη όλων των ανωτέρω παραγόντων, οι αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικές κατά τη στάθμιση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων των behavioral remedies για να τα εφαρμόσουν σωστά κατά την περίοδο της πανδημίας. Οι αγορές μεταβάλλονται τάχιστα, έτσι, οι αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει να είναι σε θέση να χρησιμοποιήσουν ευφυώς την ευελιξία που προσφέρουν αυτού του είδους remedies και να προσδιορίσουν σωστά το χρονικό διάστημα που θα τα εφαρμόσουν προκειμένου να προστατευθεί η δομή της αγοράς και να μη στρεβλωθεί ο ανταγωνισμός.

ΣΤ. Έλεγχος Συγκεντρώσεων και Άμεσες Ξένες Επενδύσεις

Οι συγκεντρώσεις αναμένεται να διαδραματίσουν πολύ σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια της οικονομικής ανάκαμψης, καθώς εκ της φύσεως τους αποτελούν ένα από τα μέσα για την αναδιάρθρωση των κλάδων που πλήττονται από τις συνέπειες της κρίσης. Ωστόσο, στην ΕΕ επικρατεί έντονη ανησυχία σχετικά με τις διασυνοριακές συγκεντρώσεις²²⁹ για το λόγο ότι υπάρχει ο κίνδυνος εταιρείες που προέρχονται από τρίτες χώρες, κυρίως την Κίνα, στην οποία δεν υφίστανται τόσο αυστηροί κανόνες ανταγωνισμού και κρατικών ενισχύσεων, να έχουν το κίνητρο να εξαγοράσουν στρατηγικές ευρωπαϊκές εταιρείες που διαθέτουν υψηλή τεχνολογία, λόγω της υποτίμησης των περιουσιακών τους στοιχείων μετά την κατακόρυφη πτώση των χρηματιστηρίων, ως συνέπεια της πανδημίας.

Το ερώτημα που τίθεται σ' αυτήν την περίπτωση, είναι, εάν οι αρχές ανταγωνισμού κατά την αξιολόγηση των συγκεντρώσεων θα πρέπει να υποκύπτουν στις πιέσεις των πολικών και να λαμβάνουν υπόψη ζητήματα, όπως είναι οι εθνικοί και οι ευρωπαϊκοί πρωταθλητές²³⁰, η προστασία των στρατηγικών περιουσιακών στοιχείων των εθνικών επιχειρήσεων από επιθετικές (“predatory” ή “hostile”) εξαγορές αλλοδαπών επενδυτών²³¹, στόχους βιομηχανικής πολιτικής και στόχους δημοσίου συμφέροντος. Η απάντηση θα πρέπει να είναι αρνητική, παρά το γεγονός ότι στο πλαίσιο της κρίσης της COVID-19 θα πληθύνουν οι φωνές για αναθεώρηση του ευρωπαϊκού ελέγχου συγκεντρώσεων προκειμένου, μέσω αυτού, να ασκηθεί βιομηχανική πολιτική και να δοθεί η δυνατότητα στις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις να ανταγωνιστούν

²²⁹ D. Harrison and H. Ha, “The Impact of Foreign Investment Control on Cross-Border Transactions: Charting a Course in Uncertain Times”, *Mayer Brown*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.mayerbrown.com/en/perspectives-events/publications/2020/05/the-impact-of-foreign-investment-control-on-cross-border-transactions-charting-a-course-in-uncertain-times>.

²³⁰ K. Fountoukakos, D. Katrana and A. Celerie “European Union: Merger Control” in *Europe, Middle East And Africa Antitrust Review 2021*, *Global Competition Review*, (2020), διαθέσιμο στο: <https://globalcompetitionreview.com/review/the-european-middle-eastern-and-african-antitrust-review/2021/article/european-union-merger-control>.

²³¹ T. Macrae, “Economic Nationalism and Merger Control: Impact of COVID-19”, *Competition Policy International*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.competitionpolicyinternational.com/economic-nationalism-and-merger-control-impact-of-covid-19/>.

αποτελεσματικά στην παγκόσμια αγορά. Η συζήτηση αυτή εντάθηκε²³², μάλιστα, μετά και την απαγόρευση της συγκέντρωσης *Siemens-Alstom*²³³, η οποία είχε ως στόχο να δημιουργηθεί ένας ευρωπαϊκός γίγαντας.

Από την άλλη πλευρά, τα κ-μ της ΕΕ²³⁴ ενδέχεται να αναλάβουν ή να ενθαρρύνουν συγκεντρώσεις προκειμένου να επιδιώξουν στόχους δημόσιας πολιτικής, να αυξήσουν την ικανότητα παραγωγής και αποθήκευσης συγκεκριμένων αγαθών και να προστατεύσουν τα στρατηγικά περιουσιακά τους στοιχεία και, ιδίως, τις υγειονομικές εγκαταστάσεις και τις σχετικές υποδομές από αλλοδαπούς επενδυτές, κάνοντας στροφή προς τον προστατευτισμό που επικρατούσε πριν την φιλελευθεροποίηση του εμπορίου και το άνοιγμα των αγορών στον ανταγωνισμό. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι ήδη αρκετά κ-μ διαθέτουν κανόνες για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων (“screening of direct foreign investments”) για λόγους που σχετίζονται με την ασφάλεια και τη δημόσια τάξη. Ο όρος “screening” έχει την έννοια ότι το κ-μ, μέσω αυτής της διαδικασίας, έχει τη δυνατότητα να αξιολογεί, να ερευνά, να εγκρίνει, να θέτει όρους ή να απαγορεύει τις ΑΞΕ.

Ομοίως, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Μάρτιο του 2019, υιοθέτησε έναν Κανονισμό που θέτει το πλαίσιο για τον έλεγχο επενδύσεων από χώρες εκτός ΕΕ (ξένες άμεσες επενδύσεις) που ενδέχεται να επηρεάσουν την ασφάλεια ή τη δημόσια τάξη, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ στις 11 Οκτωβρίου 2020 (Κανονισμός 2019/542)²³⁵.

Στο ενδιάμεσο διάστημα και μέχρι να τεθεί σε ισχύ ο Κανονισμός, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε μια Ανακοίνωση²³⁶, στην οποία αναφέρει ότι «στο πλαίσιο της έκτακτης ανάγκης που δημιούργησε η COVID-19, θα μπορούσε να υπάρχει αυξημένος κίνδυνος προσπαθειών για την απόκτηση δυναμικού υγειονομικής περίθαλψης (για παράδειγμα, για την παραγωγή ιατροτεχνολογικού εξοπλισμού ή μέσω προστασίας) και συναφών κλάδων παραγωγής, όπως είναι τα ερευνητικά ιδρύματα (για παράδειγμα, για την ανάπτυξη εμβολίων), μέσω ΑΞΕ. Απαιτείται επαγρύπνηση για να διασφαλιστεί ότι οι εν λόγω ΑΞΕ δεν έχουν επιζήμιο αντίκτυπο στην ικανότητα της ΕΕ να καλύπτει τις ανάγκες υγείας των πολιτών της».

²³²A. Nourry and D. Rabinowitz “European champions: What now for EU merger control after Siemens/Alstom?”, *European Competition Law Review*, 116-117, (2020).

²³³ Βλ. Commission Decision of 6.2.2019 declaring a concentration to be incompatible with the internal market and the functioning of the EEA Agreement (M.8677—Siemens/Alstom) και European Commission Press Release IP/19/881, Mergers: “Commission prohibits Siemens’ proposed acquisition of Alstom”, Brussels, (2019).

²³⁴ Al. Jones and J. Davies, “Merger control and the public interest: balancing EU and national law in the protectionist debate”, Vol. 10(3), *European Competition Journal*, 10-17, (2014), διαθέσιμο σε:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2533860&download=yes.

²³⁵ Κανονισμός (ΕΕ) 2019/452 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19ης Μαρτίου 2019 για τη θέσπιση πλαισίου για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων στην Ένωση, άρθρο 17.

²³⁶ European Commission, «Ανακοίνωση της Επιτροπής: Καθοδήγηση προς τα κράτη μέλη όσον αφορά τις άμεσες ξένες επενδύσεις, την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων από τρίτες χώρες και την προστασία των στρατηγικών πόρων της Ευρώπης, ενόψει της εφαρμογής του κανονισμού (ΕΕ) 2019/452 (κανονισμός για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων)», Βρυξέλλες, 2020/C 99 I/01, (2020), διαθέσιμη σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0326\(03\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0326(03)&from=EN).

Στο πλαίσιο αυτό, κάλεσε τα δεκατέσσερα (14) κ-μ που διαθέτουν ήδη²³⁷ καθεστάτα ελέγχου των ΑΞΕ να τα αξιοποιήσουν πλήρως κατά τη διάρκεια της έκτακτης ανάγκης λόγω της νόσου COVID-19, ώστε να λαμβάνονται πλήρως υπόψη οι κίνδυνοι για τις υποδομές υγείας που είναι ζωτικής σημασίας, τον εφοδιασμό με συντελεστές παραγωγής που έχουν κρίσιμη σημασία, και άλλους κρίσιμους τομείς, όπως προβλέπεται στο νομικό πλαίσιο της ΕΕ. Για παράδειγμα, η γερμανική κυβέρνηση, η οποία διαθέτει καθεστώς ελέγχου των ΑΞΕ, απαγόρευσε στις 2 Δεκεμβρίου 2020 την εξαγορά της γερμανικής εταιρείας τηλεπικοινωνιών, IMST, από έναν κινέζο επενδυτή. Αυτή ήταν μάλιστα η δεύτερη υψηλού κύρους απόφαση απαγόρευσης που εκδόθηκε από τη γερμανική κυβέρνηση αυτό το έτος σύμφωνα με το καθεστώς ελέγχου των ΑΞΕ²³⁸.

Περαιτέρω, κάλεσε τα κ-μ που επί του παρόντος δε διαθέτουν μηχανισμό ελέγχου ή των οποίων οι μηχανισμοί ελέγχου δεν καλύπτουν όλες τις σχετικές συναλλαγές, να συγκροτήσουν πλήρη μηχανισμό ελέγχου για την αντιμετώπιση περιπτώσεων στις οποίες η απόκτηση ή ο έλεγχος μιας συγκεκριμένης επιχείρησης, υποδομής ή τεχνολογίας στην ΕΕ θα προκαλούσε κίνδυνο για την ασφάλεια ή τη δημόσια τάξη, καθώς και κίνδυνο για τις υποδομές υγείας που είναι ζωτικής σημασίας και τον εφοδιασμό με συντελεστές παραγωγής που έχουν κρίσιμη σημασία. Έτσι, για παράδειγμα, το Η.Β. υιοθέτησε καθεστώς ελέγχου των ΑΞΕ στις 11 Νοεμβρίου 2020²³⁹.

Μάλιστα, η Επιτροπή, στην Ανακοίνωσή της για τη συντονισμένη οικονομική αντίδραση στην έξαρση της νόσου COVID-19²⁴⁰, ανέφερε ότι τα κ-μ πρέπει να επαγρυπνούν και να χρησιμοποιούν όλα τα διαθέσιμα εργαλεία σε ενωσιακό και εθνικό επίπεδο για να αποφευχθεί η τρέχουσα κρίση που οδηγεί σε απώλεια κρίσιμων περιουσιακών στοιχείων και τεχνολογίας. «(...) Προς το παρόν, η ευθύνη για τον έλεγχο των ΑΞΕ ανήκει στα κράτη μέλη. Ο έλεγχος των ΑΞΕ πρέπει να λαμβάνει υπόψη τον αντίκτυπο στην Ευρωπαϊκή Ένωση στο σύνολό της, ιδίως προκειμένου να διασφαλιστεί η συνεχιζόμενη κρίσιμη ικανότητα της βιομηχανίας της ΕΕ, η οποία υπερβαίνει τον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης. Οι κίνδυνοι για τις ευρύτερες στρατηγικές ικανότητες της ΕΕ ενδέχεται να επιδεινωθούν από την αστάθεια ή την υποτίμηση

²³⁷ Ax. Spies et al., “The German Government tightens national foreign direct investment screening regime to better protect security relevant businesses in the health sector from non-EEA takeovers in light of COVID-19 outbreak”, *e-Competitions*, Art. N° 95104, (2020).

²³⁸ P. Camesasca, H. Henschen and M. Juhasz, “*Foreign Direct Investment – German Government Prohibits Acquisition By A Chinese Buyer*”, *Covington & Burling LLP*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.covcompetition.com/2020/12/foreign-direct-investment-german-government-prohibits-acquisition-by-a-chinese-buyer/>.

²³⁹ S. Marapa, “UK Government introduces new foreign direct investment regime”, *Burges – Salmon LLP*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.burges-salmon.com/news-and-insight/legal-updates/competition/uk-government-introduces-new-foreign-direct-investment-regime/>.

²⁴⁰ European Commission, «*Ανακοίνωση της Επιτροπής: Συντονισμένη οικονομική αντίδραση στην έξαρση της νόσου COVID-19*», COM (2020) 112 final, (2020), διαθέσιμη σε: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:91687006-6524-11ea-b735-01aa75ed71a1.0020.02/DOC_1&format=PDF.

των ευρωπαϊκών χρηματιστηρίων. Τα στρατηγικά πλεονεκτήματα είναι ζωτικής σημασίας για την ασφάλεια της Ευρώπης και αποτελούν μέρος της ραχοκοκαλιάς της οικονομίας της και, ως εκ τούτου, της ικανότητάς της για ταχεία ανάκαμψη».

Το ερώτημα που τίθεται, λοιπόν, είναι εάν οι αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη, όταν αξιολογούν τις επιπτώσεις στον ανταγωνισμό μιας προτεινόμενης συγκέντρωσης, εκτός από την ευημερία των καταναλωτών, και τα παραπάνω καθεστώτα ελέγχου των ΑΞΕ προκειμένου να απαγορεύσουν πιθανώς τις εξαγορές από αλλοδαπούς επενδυτές. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η σχέση μεταξύ βιομηχανικής πολιτικής και ευρωπαϊκού ελέγχου των συγκεντρώσεων αποτελούσε ανέκαθεν ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα ζητήματα στο ευρωπαϊκό δίκαιο ανταγωνισμού²⁴¹ και ιδίως σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, όπου οι ελεύθερες αγορές αποτυγχάνουν και οι κυβερνήσεις επιθυμούν μεγαλύτερη παρέμβαση στην οικονομία. Η εφαρμογή των κανόνων ελέγχου των συγκεντρώσεων, ωστόσο, δεν αποτελεί τον ενδεδειγμένο τρόπο για να δημιουργηθούν νέοι ή ενισχυμένοι εθνικοί πρωταθλητές. Αντιθέτως, η ορθή εφαρμογή αυτών των κανόνων είναι απαραίτητη προκειμένου, αφενός, να μη δημιουργηθεί δεσπόζουσα θέση, με κίνδυνο στρέβλωσης του ανταγωνισμού εντός των εθνικών αγορών και, αφετέρου, για να ασκηθούν αποτελεσματικά οι βιομηχανικές πολιτικές²⁴². Σε κάθε περίπτωση, η χαλάρωση των κανόνων για τον έλεγχο των συγκεντρώσεων δεν αποτελεί λύση για την αντιμετώπιση των αδυναμιών της ευρωπαϊκής βιομηχανίας και λόγο για να εγκριθούν συγκεντρώσεις που κατά τα λοιπά θα έχουν αντιανταγωνιστικές επιπτώσεις, αλλά θα πρέπει να τηρείται η αρχή της ουδετερότητας και να εξασφαλίζονται ίσοι όροι ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων, ανεξαρτήτως της ιδιοκτησίας τους ή της «εθνικότητάς» τους.

Μάλιστα, σχετικά με το ζήτημα αυτό, η Margrethe Vestager έχει δηλώσει: «Και δε μπορούμε να δημιουργήσουμε αυτούς τους πρωταθλητές υπονομεύοντας τον ανταγωνισμό. Δε μπορούμε να τους δημιουργήσουμε με συγκεντρώσεις που βλάπτουν τον ανταγωνισμό ή κοιτάζοντας από την άλλη πλευρά όταν οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις παραβιάζουν τους κανόνες μας... Οι κανόνες ανταγωνισμού μας έχουν θεσπιστεί για να διασφαλίσουν ότι οι ευρωπαϊκές εταιρείες μπορούν να ανταγωνίζονται βάσει της αξίας τους ... Όπως γνωρίζετε καλά, οι επιχειρήσεις κάνουν το καλύτερο όταν μπορούν να ανταγωνιστούν με ίσους όρους ανταγωνισμού».

²⁴¹ D. Sokol, “Tensions between Antitrust and Industrial Policy”, Vol. 22 (5), *University of Florida Law Faculty Publications*, 1254-1258, (2015), διαθέσιμο σε:

<https://scholarship.law.ufl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1762&context=facultypub>.

²⁴² D. Geradin and I. Girgenson, “Industrial Policy and European Merger Control – a Reassessment”, *TILEC Discussion Paper No. 2011 - 053*, 22, (2011), διαθέσιμο σε SSRN:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1937586.

IV. Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΕΝΙΧΥΣΕΩΝ

A. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Η νόσος της COVID-19, όπως έχει αναλυθεί λεπτομερώς και ανωτέρω, έχει προκαλέσει μια άνευ προηγουμένου υγειονομική και οικονομική κρίση. Στο πλαίσιο των εξαιρετικών περιστάσεων που δημιουργήθηκαν, όλο και περισσότερες επιχειρήσεις όλων των κλάδων και όλων των ειδών και, ιδίως, οι μικρές και οι μεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) ενδέχεται να αντιμετωπίσουν σοβαρή έλλειψη ρευστότητας, κάτι που ισχύει τόσο για τις φερέγγυες όσο και για τις λιγότερο φερέγγυες επιχειρήσεις.

Η κατάσταση, λοιπόν, που επικρατεί τους τελευταίους μήνες και η οποία συνεχίζεται έκανε επιτακτική την ενεργή κρατική παρέμβαση προκειμένου να αμβλυνθούν οι οικονομικές επιπτώσεις από την εφαρμογή των περιοριστικών μέτρων για τον έλεγχο της διασποράς του ιού. Τα κράτη μέλη έχουν λάβει διάφορα μέτρα για να αποζημιώσουν τις ζημιές που έχουν προκληθεί λόγω της έξαρσης της πανδημίας, όπως είναι η αποζημίωση για το προσωρινό κλείσιμο των επιχειρήσεων, η εισαγωγή κρατικών εγγυήσεων ή η προσωρινή απαλλαγή από φόρους ή την πληρωμή των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης. Το ζήτημα που τέθηκε εν προκειμένω ήταν εάν αυτά τα μέτρα συμβιβάζονται με τους κανόνες της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις προκειμένου να διασφαλιστούν οι ίσοι όροι ανταγωνισμού και η μη στρέβλωση του ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς και να υπάρξει ταχύτερη ανάκαμψη μετά το πέρας της πανδημίας.

Στην αρχή της κρίσης, η ΕΕ βασίστηκε στα υπάρχοντα εργαλεία της, όπως είναι οι επενδύσεις από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων²⁴³, το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων και τα διαρθρωτικά ταμεία. Στο πλαίσιο αυτό, στις 13 Μαρτίου 2020, η Επιτροπή εξέδωσε Ανακοίνωση σχετικά με τη συντονισμένη οικονομική αντίδραση στην έξαρση της νόσου COVID-19, όπου παρουσίασε τις διάφορες επιλογές που έχουν στη διάθεσή τους τα κράτη μέλη εκτός του πεδίου εφαρμογής του ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων από την ΕΕ, τις οποίες μπορούν να θέσουν σε εφαρμογή χωρίς τη συμμετοχή της Επιτροπής. Οι εν λόγω επιλογές περιλαμβάνουν μέτρα που ισχύουν για όλες τις επιχειρήσεις όσον αφορά την επιδότηση μισθών, την αναστολή των πληρωμών των φόρων εταιρειών και των φόρων προστιθέμενης αξίας ή των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, ή τη χρηματοδοτική στήριξη απευθείας στους καταναλωτές για υπηρεσίες που ακυρώνονται ή εισιτήρια που δεν επιστρέφονται από τους αντίστοιχους φορείς εκμετάλλευσης.

²⁴³ European Investment Bank, “*Coronavirus outbreak: EIB Group’s response*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.eib.org/en/about/initiatives/covid-19-response/index.htm>.

Στη συνέχεια, στις 19 Μαρτίου 2020, η Επιτροπή υιοθέτησε το Προσωρινό Πλαίσιο Κρατικών Ενισχύσεων²⁴⁴, το οποίο θέτει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες θα θεωρηθεί συμβατή μια κρατική ενίσχυση με τις διατάξεις της ΣΛΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις. Το Πλαίσιο αυτό έχει επιτρέψει στα κράτη μέλη να λαμβάνουν από την Επιτροπή την άμεση έγκριση μιας σειράς μέτρων στήριξης των οικονομιών τους. Προκειμένου να ανταποκρίνεται καλύτερα στις τρέχουσες συνθήκες όπως αυτές διαμορφώνονται με την εξέλιξη της πανδημίας έχει τροποποιηθεί ήδη τέσσερις φορές.

Περαιτέρω, στις 2 Απριλίου 2020, η Επιτροπή ανακοίνωσε την «Επενδυτική Πρωτοβουλία ως Απάντηση στον Κορωνοϊό» (“Coronavirus Response Investment Initiative”)²⁴⁵ για να βοηθήσει τα κράτη μέλη να χρηματοδοτήσουν την «απάντησή τους» στην κρίση του κορωνοϊού. Αυτή συνδυάζει την κινητοποίηση άμεσης χρηματοδοτικής στήριξης από τα διαρθρωτικά ταμεία για την αντιμετώπιση των πιο πιεστικών αναγκών - που έχουν ήδη εγκριθεί από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο και φθάνει έως και τα 37 δισεκατομμύρια ευρώ - με τη μέγιστη δυνατή ευελιξία στη χρήση της ευρωπαϊκής χρηματοδότησης.

Τα μέτρα που λαμβάνουν οι κυβερνήσεις για να αμβλύνουν τις συνέπειες της νόσου COVID-19 μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες: i) κρατικά μέτρα που δεν απαιτούν κοινοποίηση στην Επιτροπή, επειδή δεν αποτελούν κρατική ενίσχυση· ii) κρατικά μέτρα που δεν απαιτούν κοινοποίηση στην Επιτροπή διότι, παρόλο που αποτελούν κρατική ενίσχυση, απαλλάσσονται με βάση το Γενικό Κανονισμό Απαλλαγής κατά Κατηγορία· (iii) κρατικές ενισχύσεις που απαιτούν κοινοποίηση.

B. Κρατικά μέτρα που δεν απαιτούν κοινοποίηση

Πολλά από τα μέτρα που έχουν λάβει οι κυβερνήσεις για να στηρίξουν τις εθνικές τους οικονομίες κατά τη διάρκεια της πανδημίας δε θα εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των διατάξεων της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις.

Αρχικά, οι χρηματοοικονομικές παρεμβάσεις που λαμβάνουν τη μορφή γενικών μέτρων, που ισχύουν για όλες τις επιχειρήσεις, όπως είναι για παράδειγμα οι επιδοτήσεις μισθού και η αναστολή πληρωμών εταιρικών φόρων και ΦΠΑ ή κοινωνικών εισφορών, δε συνιστούν κρατική ενίσχυση, επειδή στερούνται «επιλεκτικότητας», με συνέπεια να μη χρειάζεται η έγκριση της Επιτροπής. Παρομοίως, δε συνιστά κρατική ενίσχυση η άμεση χρηματοοικονομική υποστήριξη

²⁴⁴ European Commission, «Προσωρινό πλαίσιο για τη λήψη μέτρων κρατικής ενίσχυσης με σκοπό να στηριχθεί η οικονομία κατά τη διάρκεια της τρέχουσας έξαρσης της νόσου COVID-19», (2020), διαθέσιμο σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0320\(03\)&from=El](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0320(03)&from=El).

²⁴⁵ European Commission, “Coronavirus Response Investment Initiative”, (2020), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/factsheets/2020/coronavirus-response-investment-initiative.

προς τους καταναλωτές για υπηρεσίες που ακυρώθηκαν ή για εισιτήρια που δεν επιστράφηκαν από τους διοργανωτές, παρόλο που οι τελευταίοι ωφελούνται έμμεσα από αυτά τα μέτρα, όπως και οι επιδοτήσεις σε μη οικονομικές δραστηριότητες (συμπεριλαμβανομένης της χρηματοδότησης της υποχρεωτικής ασφάλισης υγείας), αλλά και διάφορες υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας ή υπηρεσίες που εμπίπτουν στην άσκηση δημοσίων εξουσιών.

Περαιτέρω, στα μέτρα που δε χρειάζονται κοινοποίηση στην Επιτροπή εντάσσεται και η κρατική αποζημίωση για υπηρεσίες δημόσιας ωφέλειας (ΥΚΩ) ή υπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος (ΥΓΟΣ). Ως ΥΓΟΣ ορίζονται «οι οικονομικές δραστηριότητες που αναγνωρίζονται από τις δημόσιες αρχές ως ιδιαίτερης σημασίας για τους πολίτες και οι οποίες δε θα παρέχονταν (ή θα παρέχονταν υπό διαφορετικές συνθήκες) χωρίς δημόσια παρέμβαση». Από τον ορισμό αυτό προκύπτει ότι τα κράτη μέλη έχουν ευρεία διακριτική ευχέρεια κατά τον προσδιορισμό τους. Συνεπώς, κατά τη διάρκεια της πανδημίας, θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν αυτήν την ευελιξία και να συμπεριλάβουν στις ΥΓΟΣ τομείς που πλήττονται ιδιαίτερα από τον κορωνοϊό, όπως είναι οι νοσοκομειακές υπηρεσίες, η περίθαλψη και τα κέντρα φροντίδας ηλικιωμένων. Εάν, λοιπόν, ένα κρατικό μέτρο πληροί τα κριτήρια της απόφασης *Altmark* δε θα συνιστά καθόλου κρατική ενίσχυση και δε θα πρέπει να κοινοποιείται. Τα κριτήρια αυτά είναι: (i) η δικαιούχος επιχείρηση θα πρέπει να εκπληρώσει μια σαφώς καθορισμένη υποχρέωση παροχής δημόσιας υπηρεσίας· (ii) η αποζημίωση θα πρέπει να υπολογίζεται βάσει προκαθορισμένων, αντικειμενικών και διαφανών κριτηρίων και να είναι αναλογική και (iii) ο πάροχος της δημόσιας υπηρεσίας θα πρέπει να επιλέγεται βάσει δημοσίων συμβάσεων ή συγκριτικής αξιολόγησης (benchmark).

Τέλος, μια ενίσχυση που δεν επηρεάζει το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών ούτε στρεβλώνει τον ανταγωνισμό, επίσης, δε θα συνιστά κρατική ενίσχυση. Αυτή η προϋπόθεση πληρούται, εάν το ποσό της ενίσχυσης είναι κάτω από τα όρια του γενικού καθεστώτος *de minimis* (200.000 € / 3 έτη ανά επιχείρηση) ή του καθεστώτος *de minimis* για τις ΥΓΟΣ (500.000 € / 3 έτη ανά επιχείρηση). Στο γενικό καθεστώς *de minimis* εμπίπτουν και τα επιδοτούμενα δάνεια έως 1 εκατομμύριο ευρώ και οι επιδοτούμενες εγγυήσεις για δάνεια έως 1,5 εκατομμύριο ευρώ για μια περίοδο πέντε ετών. Ωστόσο, για να επωφεληθεί μια ενίσχυση από τον Κανονισμού *De Minimis* πρέπει να πληροί αυστηρές προϋποθέσεις, ιδίως όσον αφορά τη διαφάνεια της ενίσχυσης.

Γ. Κρατικές ενισχύσεις που δεν απαιτούν κοινοποίηση

Μετά την ολοκλήρωση του εκσυγχρονισμού των κρατικών ενισχύσεων, τα περισσότερα μέτρα για τις κρατικές ενισχύσεις δεν κοινοποιούνται πλέον στην Επιτροπή. Κατά συνέπεια, τα κράτη μέλη, εφόσον τηρούν τις προϋποθέσεις που τίθενται στους κανονισμούς απαλλαγής κατά

κατηγορία, διαθέτουν ευρεία εξουσία να σχεδιάζουν μέτρα ενίσχυσης μόνα τους, χωρίς να απαιτείται καμία κοινοποίηση στην Επιτροπή.

Καταρχήν, μπορούν να σχεδιάσουν μεμονωμένα μέτρα στήριξης ή καθεστώτα ενισχύσεων σύμφωνα με το Γενικό Κανονισμό Απαλλαγής Κατά Κατηγορία («ΓΚΑΚ»), χωρίς τη συμμετοχή της Επιτροπής. Ωστόσο, η ενίσχυση βάσει του ΓΚΑΚ δε μπορεί να χορηγηθεί σε εταιρείες που «αντιμετωπίζουν δυσκολίες» κατά την έννοια του ΓΚΑΚ, γεγονός που μειώνει το εύρος των πιθανών δικαιούχων στο πλαίσιο της κρίσης COVID-19. Οι κατηγορίες ενισχύσεων που προβλέπονται στον ΓΚΑΚ καθορίζονται, επίσης, αυστηρά και τα αντίστοιχα ποσά τους περιορίζονται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα (αν και η Επιτροπή ξεκίνησε δημόσια διαβούλευση για πιθανή χαλάρωση τέτοιων εξαιρέσεων υπό το πρίσμα της κρίσης).

Επιπλέον, η Απόφαση ΥΓΟΣ επιτρέπει γενική αποζημίωση έως 15 εκατομμύρια ευρώ / έτος για επιχειρήσεις που έχουν αναλάβει μια τέτοια υπηρεσία. Ωστόσο, και το πιο σχετικό στην τρέχουσα κρίση, δεν ισχύει κανένα κατώτατο όριο για την αποζημίωση για την παροχή ΥΓΟΣ από «νοσοκομεία που παρέχουν ιατρική περίθαλψη, συμπεριλαμβανομένων, κατά περίπτωση, υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης» ή εκείνων που παρέχουν ΥΓΟΣ που ικανοποιούν κοινωνικές ανάγκες, όσον αφορά την υγεία και τη φροντίδα, την παιδική μέριμνα, την πρόσβαση και την επανένταξη στην αγορά εργασίας, την κοινωνική στέγαση και τη φροντίδα και την κοινωνική ένταξη ευάλωτων ομάδων». Επομένως, το πρόσθετο κόστος για π.χ. τα κέντρα φροντίδας ηλικιωμένων - που τίθενται υπό πίεση από την κρίση του κορωνοϊού - δε θα πρέπει να αποτελεί ένα μείζον ζήτημα κρατικής ενίσχυσης.

Δ. Ενισχύσεις που πρέπει να κοινοποιούνται

Οι υφιστάμενες διατάξεις της ΣΛΕΕ έχουν αποδείξει την αξία τους ως χρήσιμες εξαιρέσεις κατά τη διάρκεια της κρίσης του κορωνοϊού. Υπάρχουν τρεις σχετικές εξαιρέσεις της ΣΛΕΕ για βοήθεια σε (οικονομικές) καταστάσεις έκτακτης ανάγκης: (i) «ενισχύσεις για την επανόρθωση ζημιών που προκαλούνται από θεομηνίες ή άλλα έκτακτα γεγονότα» (άρθρο 107 παρ. 2 στ. β' ΣΛΕΕ)· (ii) «ενισχύσεις διάσωσης και αναδιάρθρωσης» (άρθρο 107 παρ. 3 στ. γ' ΣΛΕΕ)· και (iii) «ενισχύσεις για την άρση σοβαρής διαταραχής της οικονομίας κράτους μέλους» (άρθρο 107 παρ. 3 στ. β' ΣΛΕΕ)²⁴⁶.

Στις 12 Μαρτίου 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε το πρώτο μέτρο κρατικής ενίσχυσης για την καταπολέμηση της πανδημίας COVID-19 (υπόθεση SA.56685 που κοινοποίησε η Δανία). Τότε, δεν είχε ακόμη τεθεί σε εφαρμογή το Προσωρινό Πλαίσιο Κρατικών Ενισχύσεων και η ενίσχυση κοινοποιήθηκε βάσει του άρθρου 107(2)(β) της ΣΛΕΕ.

²⁴⁶ Ph. Girardet, F. Viala, S. Zuehlke and M. de l' Estang, "State aid & COVID-19: An overview of EU and national case law", *e-Competitions State aid & Covid-19*, Art. N° 95173, 1-3, (2020).

Στη συνέχεια, βέβαια, και μετά τη θέσπιση του Προσωρινού Πλαισίου, η μεγάλη πλειοψηφία των κρατικών μέτρων έχουν εγκριθεί βάσει του άρθρου 107(3)(β) της ΣΛΕΕ.

Παρόλα αυτά, κάποιες χώρες και ιδίως οι σκανδιναβικές, συνεχίζουν να κοινοποιούν κάποια κρατικά μέτρα βάσει του άρθρου 107(2)(β) της ΣΛΕΕ, όπως συνέβη για παράδειγμα με τα ατομικά μέτρα που στόχευαν στην υποστήριξη συγκεκριμένων αεροπορικών εταιρειών που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες, με τις ενισχύσεις στον τομέα της διοργάνωσης εκδηλώσεων, των εστιατορίων και των ταξιδιωτικών πρακτόρων.

Στο πλαίσιο αυτό, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να τονιστεί ότι η Επιτροπή έκρινε την COVID-19, αφενός, ως *εξαιρετικό περιστατικό* και, αφετέρου, ως *σοβαρή οικονομική διαταραχή*, αλλά όχι φυσική καταστροφή. Εάν συνιστούσε φυσική καταστροφή, θα καλυπτόταν από το ΓΚΑΚ (άρθρο 50) και δε θα χρειαζόταν κοινοποίηση. Αυτό δείχνει τη σαφή πρόθεση της Επιτροπής να κοινοποιούνται τα κρατικά μέτρα που αφορούν την πανδημία προκειμένου να μειωθούν στο ελάχιστο οι πιθανές στρεβλώσεις του ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς και να αποφευχθεί ένας αγώνας επιδοτήσεων μεταξύ των κρατών μελών με δυσμενείς επιπτώσεις για τα οικονομικά ασθενέστερα κράτη μέλη.

Κατά συνέπεια, τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα να κοινοποιούν τα μέτρα που λαμβάνουν, είτε βάσει του άρθρου 107(2)(β) της ΣΛΕΕ είτε βάσει του άρθρου 107(3)(β) της ΣΛΕΕ. Η διαφορά μεταξύ των δύο άρθρων είναι ότι το άρθρο 107(2)(β) απαριθμεί αρκετές «αυτόματες» εξαιρέσεις που αφήνουν λιγότερη διακριτική ευχέρεια στην Επιτροπή από ότι στην περίπτωση των «δυνητικών» εξαιρέσεων στο άρθρο 107(3) ΣΛΕΕ, καθώς μια εξαίρεση πρέπει να χορηγηθεί μόλις πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής. Ωστόσο, η Επιτροπή ελέγχει, επίσης, την αναλογικότητα της ενίσχυσης, δηλαδή εάν δεν υπερβαίνει το αναγκαίο για την αντιστάθμιση της ζημίας που έχει προκληθεί²⁴⁷.

Περαιτέρω, μια ακόμη πολύ σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο άρθρων εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι ενισχύσεις βάσει του άρθρου 107(2)(β) της ΣΛΕΕ μπορούν να χορηγηθούν μόνο με σκοπό την αντιστάθμιση της ποσοτικοποιημένης ζημίας. Το ποσό της ζημίας πρέπει να μετρηθεί αντικειμενικά. Δεν εξαρτάται από το τι ήλπιζε να κάνει ο αποδέκτης της ενίσχυσης πριν από το έκτακτο συμβάν ή τι προτίθεται να κάνει προκειμένου να βελτιώσει την κατάστασή του στο μέλλον. Η ενίσχυση του άρθρου 107(2)(β) μπορεί να χορηγηθεί μόνο για ζημίες που έχουν ήδη προκληθεί.

Από την άλλη πλευρά, οι ενισχύσεις βάσει του άρθρου 107(3)(β) της ΣΛΕΕ μπορούν να χορηγηθούν τόσο για την αποκατάσταση του πραγματικού αποτελέσματος μιας σοβαρής διαταραχής, όσο και για την αποφυγή της επιδείνωσης της διαταραχής στο μέλλον. Με άλλα

²⁴⁷ J. Derenne, “EU State aid Control and COVID-19 outbreak: A first Commentary”, in *Competition law and health crisis, Concurrences N° 2-2020*, Art. N° 94262, 63-73, (2020).

λόγια, η ενίσχυση μπορεί να είναι τόσο «αναδρομική» όσο και «μελλοντική». Συνεπώς, το ποσό της ενίσχυσης που μπορεί να χορηγηθεί εξαρτάται όχι μόνο από το μέγεθος της επίδρασης της σοβαρής διαταραχής, αλλά και από τον τρόπο με τον οποίο οι αποδέκτες της ενίσχυσης σκοπεύουν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματά τους. Επομένως, το άρθρο αυτό είναι μάλλον καταλληλότερο για την αντιμετώπιση των συνεπειών της πανδημίας, καθώς δίνει μεγαλύτερη ευελιξία στα κράτη για την υποστήριξη των οικονομιών τους, γι' αυτό άλλωστε αποτέλεσε και τη βάση του Προσωρινού Πλαισίου²⁴⁸.

1. Προσωρινό Πλαίσιο Κρατικών Ενισχύσεων

Η Επιτροπή διαπίστωσε το Μάρτιο του 2020 ότι η έξαρση της πανδημίας πλήττει την οικονομία όλων των κρατών μελών, με συνέπεια να θεωρήσει ότι οι κρατικές ενισχύσεις που θα χορηγηθούν είναι δικαιολογημένες και δύνανται να κριθούν συμβιβάσιμες με την εσωτερική αγορά βάσει του άρθρου 107(3)(β) της ΣΛΕΕ «για την άρση σοβαρής διαταραχής της οικονομίας κράτους μέλους», για περιορισμένο χρονικό διάστημα, με σκοπό να αντιμετωπιστεί η έλλειψη ρευστότητας που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις και να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα των επιχειρήσεων και ιδίως των ΜΜΕ.

Υπό τις συνθήκες αυτές, η Επιτροπή ενέκρινε το Προσωρινό Πλαίσιο Κρατικών Ενισχύσεων, το οποίο εφαρμόζεται σε όλους τους κλάδους και σε όλα τα είδη εταιρειών και θέτει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι κρατικές ενισχύσεις μπορεί να θεωρηθούν συμβατές βάσει του άρθρου 107(3)(β) της ΣΛΕΕ. Παράλληλα, οι ενισχύσεις αυτές θα πρέπει να είναι αναγκαίες, κατάλληλες και αναλογικές για να επιτευχθεί ο στόχος της άρσης της σοβαρής διαταραχής της οικονομίας του οικείου κράτους μέλους. Ωστόσο, το Πλαίσιο αυτό δε θα εφαρμόζεται στις επιχειρήσεις που αντιμετώπιζαν δυσκολίες ήδη πριν από τις 31 Δεκεμβρίου 2019. Σ' αυτές τις επιχειρήσεις δίνεται, βέβαια, η δυνατότητα να λάβουν ενίσχυση διάσωσης και αναδιάρθρωσης (Δ&Α), η οποία θεωρείται συμβατή με την εσωτερική αγορά βάσει του άρθρου 107(3)(γ), εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις που τίθενται στις αντίστοιχες Κατευθυντήριες Γραμμές της Επιτροπής.

2. Αρχική εκδοχή Προσωρινού Πλαισίου Κρατικών Ενισχύσεων

Στην αρχική του εκδοχή, το Προσωρινό Πλαίσιο παρείχε κατευθύνσεις για πέντε είδη προσωρινών μέτρων κρατικής ενίσχυσης. Τις ενισχύσεις υπό τη μορφή άμεσων επιχορηγήσεων

²⁴⁸ Ph. Nicolaidis, “Application of Article 107(2)(b) TFEU to Covid-19 Measures: State Aid to Make Good the Damage Caused by an Exceptional Occurrence”, Vol. 11(5–6), *Journal of European Competition Law & Practice*, 238-241, (2020).

επιστρεπτέων προκαταβολών ή φορολογικών πλεονεκτημάτων· εγγυήσεων δανείου· επιδοτούμενων επιτοκίων για δάνεια· εγγυήσεων και δανείων που διοχετεύονται μέσω πιστωτικών ιδρυμάτων ή άλλων χρηματοπιστωτικών οργανισμών· και τη βραχυπρόθεσμη εξασφάλιση των εξαγωγικών πιστώσεων.

Μια ενίσχυση υπό τη μορφή άμεσων επιχορηγήσεων, επιστρεπτέων προκαταβολών ή φορολογικών πλεονεκτημάτων θα θεωρηθεί ότι συμβιβάζεται με την εσωτερική αγορά βάσει του άρθρου 107(3)(β) της ΣΛΕΕ, εφόσον: i) δεν υπερβαίνει τα 800.000 ευρώ ανά επιχείρηση· και (ii) χορηγείται βάσει καθεστώτος με εκτιμώμενο προϋπολογισμό και όχι ως ατομικό μέτρο μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2020. Όσον αφορά τον τομέα της γεωργίας, της αλιείας και της υδατοκαλλιέργειας θεσπίστηκαν ειδικοί κανόνες.

Μια ενίσχυση υπό τη μορφή εγγυήσεων δανείου για περιορισμένο χρονικό διάστημα μπορεί να αποτελέσει κατάλληλη, αναγκαία και στοχευμένη λύση υπό τις παρούσες περιστάσεις προκειμένου να διασφαλιστεί η πρόσβαση σε ρευστότητα για τις επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν αιφνίδια έλλειψη. Η Επιτροπή θα θεωρήσει ότι οι ενισχύσεις αυτές συμβιβάζονται με την εσωτερική αγορά, εφόσον οι προμήθειες εγγύησης πληρούν το ελάχιστο επίπεδο, ανάλογα με το είδος του δικαιούχου και τη διάρκεια του δανείου. Η εγγύηση, επίσης, θα πρέπει να χορηγείται μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2020 το αργότερο. Περαιτέρω, για τα δάνεια με ληκτότητα πέραν της 31ης Δεκεμβρίου 2020 θα ισχύουν αυστηρότερα όρια σε σχέση με αυτά που λήγουν μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2020. Τέλος, η εγγύηση μπορεί να σχετίζεται τόσο με δάνεια για επενδύσεις όσο και με δάνεια για κεφάλαια κίνησης.

Μια ενίσχυση υπό τη μορφή επιδοτούμενων επιτοκίων για δάνεια για περιορισμένο χρονικό διάστημα θα ήταν, επίσης, μια κατάλληλη λύση για να διασφαλιστεί η πρόσβαση σε ρευστότητα. Ωστόσο, δεν είναι δυνατό να σωρεύονται μ' ένα καθεστώς εγγύησης. Τα δάνεια μπορούν να χορηγούνται με μειωμένα επιτόκια, τα οποία είναι τουλάχιστον ίσα με το εφαρμοστέο βασικό επιτόκιο (ετήσιο επιτόκιο IBOR ή ισοδύναμο, όπως δημοσιεύεται από την Επιτροπή της 1ης Ιανουαρίου 2020, συν τα περιθώρια πιστωτικού κινδύνου, ανάλογα με το είδος του δικαιούχου και τη διάρκεια του δανείου. Επιπλέον, οι δανειακές συμβάσεις θα πρέπει να υπογράφονται το αργότερο έως τις 31 Δεκεμβρίου 2020 και να περιορίζονται σε 6 έτη κατ' ανώτατο όριο, ενώ ισχύουν αυστηρότερα όρια για τα δάνεια που λήγουν μετά τις 31 Δεκεμβρίου 2020, όπως συνέβαινε και με τις εγγυήσεις.

Οι ενισχύσεις υπό τη μορφή εγγυήσεων και δανείων που διοχετεύονται μέσω πιστωτικών ιδρυμάτων ή άλλων χρηματοπιστωτικών οργανισμών, αν και απευθύνονται άμεσα σε επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν αιφνίδια έλλειψη ρευστότητας, μπορούν να αποτελέσουν έμμεσο πλεονέκτημα για τα ιδρύματα και τους οργανισμούς αυτούς. Ωστόσο, θα πρέπει να υπογραμμιστεί οι εν λόγω έμμεσες ενισχύσεις δεν έχουν ως στόχο τη διατήρηση ή την

αποκατάσταση της βιωσιμότητας, της ρευστότητας ή της φερεγγυότητας των πιστωτικών ιδρυμάτων. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή θεωρεί ότι οι εν λόγω ενισχύσεις δε θα πρέπει να χαρακτηριστούν ως έκτακτη δημόσια χρηματοπιστωτική στήριξη σύμφωνα με την Οδηγία για την Ανάκαμψη και την Εξυγίανση των Τραπεζών και τον Κανονισμό για τον Ενιαίο Μηχανισμό Εξυγίανσης και δε θα πρέπει να αξιολογούνται βάσει των κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις που ισχύουν για τον τραπεζικό τομέα. Τα πιστωτικά ιδρύματα ή οι άλλοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί θα πρέπει, βέβαια, στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, να μετακυλίσουν τα πλεονεκτήματα που απορρέουν από τη δημόσια εγγύηση ή τα επιδοτούμενα επιτόκια για δάνεια στους τελικούς δικαιούχους μέσω διάφορων μηχανισμών.

Τέλος, δίνεται η δυνατότητα στα κράτη μέλη να παρέχουν προσωρινά κάλυψη για εμπορεύσιμους κινδύνους, εφόσον αποδείξουν αποτυχία της αγοράς, παρέχοντας επαρκή στοιχεία ότι στην αγορά ιδιωτικής ασφάλισης δεν προσφέρεται κάλυψη για τους κινδύνους αυτούς.

3. Η Πρώτη Τροποποίηση

Λίγες ημέρες μετά τη δημοσίευσή του, το Προσωρινό Πλαίσιο Κρατικών Ενισχύσεων τροποποιήθηκε. Η Πρώτη Τροποποίηση²⁴⁹ επέκτεινε τα απαλλασσόμενα μέτρα ενίσχυσης επιτρέποντας άλλα πέντε είδη ενισχύσεων: (i) ενισχύσεις για την υποστήριξη της έρευνας και ανάπτυξης (E & A) για φάρμακα κατά του κορωνοϊού· (ii) ενισχύσεις για την κατασκευή και την αναβάθμιση εγκαταστάσεων δοκιμών για προϊόντα που σχετίζονται με την αντιμετώπιση του κορωνοϊού· (iii) ενισχύσεις για την παραγωγή των ανωτέρω προϊόντων· (iv) στοχευμένη υποστήριξη με αναβολές καταβολής φόρου και εισφορών κοινωνικής ασφάλισης· και (v) επιδότηση μισθών στους εργαζομένους.

Η πιο σημαντική επέκταση του Πλαισίου είναι, αναμφίβολα, η πρόβλεψη για τις ενισχύσεις E & A που σχετίζονται με τον κορωνοϊό²⁵⁰. Ήδη πριν από την Πρώτη Τροποποίηση, οι εν λόγω ενισχύσεις θα μπορούσαν να επωφεληθούν από το ειδικό πλαίσιο E & A. Αντί να αναθεωρηθούν όλες οι προϋποθέσεις, είναι πιο ενδιαφέρον να επισημανθούν οι πιο σημαντικές διαφορές σε σχέση με τις προϋποθέσεις ενίσχυσης του Πλαισίου E & A. Πρώτον, η Πρώτη Τροποποίηση αναγνωρίζει υψηλή ένταση ενίσχυσης· η ενίσχυση μπορεί να καλύψει το 100%

²⁴⁹ European Commission, «Τροποποίηση του προσωρινού πλαισίου για τη λήψη μέτρων κρατικής ενίσχυσης με σκοπό να στηριχθεί η οικονομία κατά τη διάρκεια της τρέχουσας έξαρσης της νόσου COVID-19», και “*Press Release: IP/20/570, State aid: Commission extends Temporary Framework to enable Member States to accelerate research, testing and production of coronavirus relevant products, to protect jobs and to further support the economy in the coronavirus outbreak*”, (2020).

²⁵⁰ European Commission, “*Informal consolidated version of the Temporary Framework as amended on 3 April 2020*”, 13-14, (2020), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/state_aid/what_is_new/TF_consolidated_version_as_amended_3_april_2020_el.pdf.

των επιλέξιμων δαπανών για τη βασική έρευνα και δεν υπερβαίνει το 80% των επιλέξιμων δαπανών για τη βιομηχανική έρευνα και πειραματική έρευνα. Αυτό είναι ανώτερο από τα κανονικά όρια έντασης ενίσχυσης για E & A, τα οποία καθορίζονται στη βάση τριών κριτηρίων, ιδιαίτερα (i) την εγγύτητα της ενίσχυσης στην αγορά, λαμβάνοντας υπόψη τα πιθανά υψηλότερα έσοδα που μπορούν να αναμένονται από τις ενισχυόμενες δραστηριότητες· (ii) το μέγεθος του δικαιούχου, το οποίο μπορεί να δημιουργήσει μεγαλύτερες δυσκολίες στις μικρότερες επιχειρήσεις για τη χρηματοδότηση ενός επικίνδυνου έργου· και (iii) το βαθμό της αποτυχίας αγοράς, όπως οι αναμενόμενες εξωτερικότητες όσον αφορά τη διάδοση των γνώσεων. Δεύτερον, η Πρώτη Τροποποίηση εισάγει ένα «τεκμήριο παροχής κινήτρου»: εάν το υποστηριζόμενο έργο τεθεί σε εφαρμογή μετά την 1η Φεβρουαρίου 2020 και καλύπτει έρευνα σχετικά με τον κορωνοϊό και άλλες σχετικές αντιακές έρευνες, η ενίσχυση θεωρείται ότι λειτουργεί ως κίνητρο. Αντίθετα, όταν κοινοποιείται βάσει του υφιστάμενου Πλαισίου E & A, το κίνητρο πρέπει να αποδεικνύεται με βάση (i) τον προσδιορισμό της προβλεπόμενης αλλαγής· (ii) το επίπεδο κερδοφορίας· (iii) το χρονικό πλαίσιο των ταμειακών ροών· και (iv) το σχετικό επίπεδο κινδύνου. Και πάλι, η ανάλυση για έρευνα σχετικά με τον κορωνοϊό φαίνεται συνεπώς πιο ευέλικτη. Τρίτον, ο δικαιούχος που επωφελείται από την «ενίσχυση E & A της Πρώτης Τροποποίησης» είναι υποχρεωμένος να χορηγεί μη αποκλειστικές άδειες υπό όρους αγοράς που δεν εισάγουν διακρίσεις σε τρίτους του ΕΟΧ. Σ' αυτό το σημείο, η Πρώτη Τροποποίηση είναι αυστηρότερη από το Πλαίσιο E & A, αλλά η υποχρέωση δεν προκαλεί έκπληξη λόγω των τρεχουσών συνθηκών²⁵¹.

4. Η Δεύτερη Τροποποίηση

Στις 8 Μαΐου 2020, η Επιτροπή υιοθέτησε μια δεύτερη τροποποίηση²⁵² του Προσωρινού Πλαισίου προκειμένου να επεκταθεί το πεδίο εφαρμογής του και να επιτραπεί στα κράτη μέλη να παρέχουν δημόσια στήριξη υπό μορφή μετοχικών μέσων και / ή υβριδικών κεφαλαιακών μέσων σε επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες λόγω της έξαρσης της νόσου COVID-19.

Πιο συγκεκριμένα, προβλέφθηκε, πρώτον, η δυνατότητα χορήγησης μέτρων ανακεφαλαιοποίησης (recapitalization aid) σε μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις που βρίσκονται σε ανάγκη. Προκειμένου, βέβαια, να αποφευχθούν οι αδικαιολόγητες στρεβλώσεις του ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς θα πρέπει να πληρούνται οι ακόλουθες

²⁵¹ F. Bostoen, N. Colpaert, W. Devroe, J. Gruyters, L. Michaux and L. Van Acker, “Corona and EU Economic Law: Competition and Free Movement in Times of Crisis”, Vol. 4(2), *European Competition and Regulatory Law Review*, 85-87, (2020), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3743646.

²⁵² European Commission, “Press Release: IP/20/838, State aid: Commission expands Temporary Framework to recapitalisation and subordinated debt measures to further support the economy in the context of the coronavirus outbreak”, (2020).

προϋποθέσεις: η παρέμβαση να είναι απαραίτητη, κατάλληλη και αναλογική· να τίθενται σαφείς όροι για την είσοδο, την αμοιβή, την έξοδο του κράτους από το κεφάλαιο των οικείων επιχειρήσεων, αλλά και για τη διακυβέρνησή τους· και τέλος απαγορεύονται οι σταυροειδείς επιδοτήσεις και η εξαγορά ανταγωνιστών ή επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην ανάντη ή κατάντη αγορά με μερίδιο άνω του 10%. Μάλιστα, στις επιχειρήσεις

Δεύτερον, δόθηκε η δυνατότητα στα κράτη μέλη να χορηγούν ενισχύσεις στις εταιρείες που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες λόγω της έξαρσης του κορωνοϊού παρέχοντάς τους δάνεια μειωμένης διασφάλισης (subordinated debt) με ευνοϊκούς όρους. Τα δάνεια αυτά δε μπορούν να μετατραπούν σε ίδια κεφάλαια, ενώ η εταιρεία είναι σε λειτουργία και το κράτος αναλαμβάνει μικρότερο κίνδυνο. Ωστόσο, επειδή τα δάνεια αυτά αυξάνουν την ικανότητα των εταιρειών να αναλαμβάνουν χρέη συγκεκριμένων (senior) δανειστών με τρόπο παρόμοιο με την κεφαλαιακή στήριξη, οι ενισχύσεις αυτές περιλαμβάνουν υψηλότερη αμοιβή και έναν περαιτέρω περιορισμό ως προς το ποσό σε σύγκριση με το ανώτερο χρέος βάσει του Προσωρινού Πλαισίου. Εάν τα κράτη μέλη θέλουν να παρέχουν δάνεια μειωμένης διασφάλισης σε ποσά που υπερβαίνουν τα όρια, θα ισχύουν όλες οι προϋποθέσεις για τα μέτρα ανακεφαλαιοποίησης που αναφέρθηκαν ανωτέρω²⁵³.

5. Η Τρίτη Τροποποίηση

Στις 29 Ιουνίου 2020, η Επιτροπή τροποποίησε για τρίτη φορά²⁵⁴ το Προσωρινό Πλαίσιο Κρατικών Ενισχύσεων προκειμένου να υποστηριχθούν περαιτέρω όλες οι πολύ μικρές, οι μικρές και οι start-ups εταιρείες, αλλά και για να δοθούν κίνητρα στους ιδιώτες επενδυτές να συμμετάσχουν στα ανωτέρω μέτρα ανακεφαλαιοποίησης.

Αρχικά, όσον αφορά τις πολύ μικρές, τις μικρές και τις start-ups εταιρείες, τα κράτη μέλη μπορούν να τους χορηγούν ενισχύσεις, ακόμη και αν αυτές αντιμετώπιζαν *ήδη δυσκολίες πριν τις 31 Δεκεμβρίου 2019*. Αυτό θα ισχύει, εκτός εάν αυτές οι εταιρείες βρίσκονται σε διαδικασία αφερεγγυότητας, έχουν λάβει βοήθεια διάσωσης που δεν έχει επιστραφεί ή υπόκεινται σε σχέδιο αναδιάρθρωσης σύμφωνα με τους κανόνες περί κρατικών ενισχύσεων. Λόγω του περιορισμένου μεγέθους και της συμμετοχής τους σε διασυνοριακές συναλλαγές, η προσωρινή κρατική ενίσχυση είναι λιγότερο πιθανό να στρεβλώσει τον ανταγωνισμό στην εσωτερική αγορά από τις κρατικές ενισχύσεις σε μεγαλύτερες εταιρείες.

Περαιτέρω, όσον αφορά τη συμμετοχή ιδιωτών επενδυτών στα μέτρα ανακεφαλαιοποίησης μαζί με τα κράτη, εάν αυτοί συνεισφέρουν με ποσοστό τουλάχιστον 30%

²⁵³ Latham & Watkins LLP, “EU State Aid Temporary Framework for COVID-19 — Second Amendment”, (2020).

²⁵⁴ European Commission, “Press Release: IP/ 20/1221, State aid: Commission expands Temporary Framework to further support micro, small and start-up companies and incentivise private investments”, (2020).

με τις ίδιες προϋποθέσεις, όπως το κράτη, τότε περιορίζεται σε τρία έτη η απαγόρευση εξαγοράς ανταγωνιστών που αναφέρθηκε ανωτέρω και το ανώτατο όριο για την αμοιβή της διοίκησης. Επιπλέον, καταργείται η απαγόρευση διανομής μερισμάτων για τους κατόχους των νέων μετοχών, καθώς και για τις υπάρχουσες μετοχές, υπό την προϋπόθεση ότι οι κάτοχοι αυτών των υφιστάμενων μετοχών έχουν μειωθεί συνολικά κάτω του 10% στην εταιρεία.

Αυτό θα αυξήσει τα κίνητρα για τις εταιρείες να αναζητήσουν κεφάλαια στην αγορά, καθώς και κρατικές συνεισφορές στις κεφαλαιακές τους ανάγκες, διατηρώντας παράλληλα διασφαλίσεις για τη διατήρηση του αποτελεσματικού ανταγωνισμού στην ενιαία αγορά²⁵⁵.

6. Η Τέταρτη Τροποποίηση

Στις 13 Οκτωβρίου 2020, η Επιτροπή τροποποίησε για τέταρτη φορά²⁵⁶ το Προσωρινό Πλαίσιο Κρατικών Ενισχύσεων, επεκτείνοντας την ισχύ του έως τις 30 Ιουνίου 2021, με εξαίρεση τις διατάξεις για τα μέτρα ανακεφαλαιοποίησης, οι οποίες θα ισχύουν έως 30 Σεπτεμβρίου 2021.

Με την τροποποίηση αυτή εισήχθη, καταρχήν, ένα νέο μέτρο, το οποίο επιτρέπει στα κράτη μέλη να υποστηρίζουν τις εταιρείες που σημειώνουν μια μείωση στον κύκλο εργασιών τους τουλάχιστον 30% σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2019. Η υποστήριξη θα λάβει τη μορφή συνεισφοράς στο μέρος του σταθερού κόστους τους που δεν καλύπτεται από τα ίδια έσοδα των εταιρειών σ' ένα μέγιστο ποσό έως 3 εκατομμύρια ευρώ ανά επιχείρηση.

Επιπλέον, προσαρμόστηκαν οι προϋποθέσεις για μέτρα ανακεφαλαιοποίησης βάσει του Προσωρινού Πλαισίου, ιδίως για την έξοδο του κράτους από τις ανακεφαλαιοποιημένες επιχειρήσεις στις οποίες το κράτος ήταν υφιστάμενος μέτοχος πριν από την ανακεφαλαιοποίηση. Η τροποποίηση επιτρέπει στο κράτος να αποχωρήσει από το μετοχικό κεφάλαιο τέτοιων επιχειρήσεων μέσω ανεξάρτητης αποτίμησης, αποκαθιστώντας ταυτόχρονα το προηγούμενο μερίδιο του και διατηρώντας τις διασφαλίσεις για τη διατήρηση του αποτελεσματικού ανταγωνισμού στην ενιαία αγορά.

Τέλος, επεκτάθηκε η προσωρινή αφαίρεση όλων των χωρών από τον κατάλογο χωρών «εμπορεύσιμου κινδύνου» στο πλαίσιο της ανακοίνωσης για τη βραχυπρόθεσμη ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων.

²⁵⁵ Th. Wilson, P. Gnatzy and S. Cranley, “The EC’s third amendment to the State aid Temporary Framework”, *Kluwer Competition Law Blog*, (2020).

²⁵⁶ European Commission, “Press Release: IP/ 20/1872, State aid: Commission prolongs and expands Temporary Framework to further support companies facing significant turnover losses”, (2020).

V. ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ

Η πολιτική ανταγωνισμού περιέχει δύο βασικές συνιστώσες. Η πρώτη είναι το δίκαιο ανταγωνισμού που περιέχει τους ουσιαστικούς κανόνες που πρέπει να επιβάλλονται κατά της αντανταγωνιστικής συμπεριφοράς στην αγορά και η δεύτερη είναι η προώθηση των πολιτικών του ανταγωνισμού (competition advocacy), η οποία επιτρέπει την αλληλεπίδραση του δικαίου ανταγωνισμού με άλλες κυβερνητικές και οικονομικές πολιτικές ως ένα σύνολο κανόνων που έχουν ως στόχο τη διόρθωση και την καταστολή της στρεβλωτικής συμπεριφοράς στις αγορές και τη διόρθωση των αποτυχιών τους²⁵⁷.

Πιο συγκεκριμένα, η προώθηση αναφέρεται «σε εκείνες τις δραστηριότητες που διεξάγονται από τις αρχές ανταγωνισμού και σχετίζονται με την προώθηση ενός ανταγωνιστικού περιβάλλοντος για οικονομικές δραστηριότητες μέσω των σχέσεων τους με άλλες κυβερνητικές οντότητες και με την αύξηση της ευαισθητοποίησης του κοινού για τα οφέλη του ανταγωνισμού»²⁵⁸ και όχι μέσω μηχανισμών επιβολής. Ταυτόχρονα, στοχεύει στη δημιουργία θεσμικής εμπιστοσύνης στις αρχές ανταγωνισμού και στο καθεστώς επιβολής του δικαίου ανταγωνισμού στο σύνολό του.

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όπου παρατηρείται έντονη ρυθμιστική δραστηριότητα εκ μέρους των κυβερνήσεων, είναι απαραίτητο οι αρχές ανταγωνισμού να έχουν ενεργό ρόλο και να μη χαλαρώνουν την εφαρμογή του δικαίου ανταγωνισμού για να διασφαλιστεί η ύπαρξη ίσων όρων ανταγωνισμού στην αγορά. Επιπλέον, είναι εξαιρετικά σημαντικό να καθοδηγούν τις κυβερνήσεις, ώστε τα μέτρα που αυτές λαμβάνουν για την αντιμετώπιση του κορωνοϊού να είναι σχεδιασμένα βάσει σαφών, γενικών και αντικειμενικών αρχών που να ισχύουν για όλες τις επιχειρήσεις της οικονομίας, του τομέα ή της περιοχής για περιορισμένο χρονικό διάστημα²⁵⁹ για να αποφευχθεί η αδικαιολόγητη στρέβλωση του ανταγωνισμού εντός της αγοράς²⁶⁰, αλλά και για να αρθούν περιττά ρυθμιστικά εμπόδια που δεν επιτρέπουν την ομαλή λειτουργία της αγοράς.

²⁵⁷ UNCTAD, “Ways and means to strengthen competition law enforcement and advocacy”, Geneva, 14-15, (2015), διαθέσιμο σε: https://unctad.org/system/files/official-document/tdrbpconf8d5_en.pdf.

²⁵⁸ Advocacy Working Group, “Advocacy and Competition Policy”, ICN’s Conference, Naples, Italy, 25, (2002), διαθέσιμο σε: https://www.internationalcompetitionnetwork.org/wp-content/uploads/2018/09/AWG_AdvocacyReport2002.pdf.

²⁵⁹ D. Healey, “COVID-19 Pandemic: Impact on Competition Law and Policy?”, *Herbert Smith Freehills CIBEL Centre*, 1-2, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.cibel.unsw.edu.au/blog/covid-19-pandemic-impact-competition-law-and-policy>.

²⁶⁰ OECD, “COVID-19: Competition policy actions for governments and competition authorities”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.oecd.org/competition/COVID-19-competition-policy-actions-for-governments-and-competition-authorities.pdf>.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προώθησης αποτελούν οι Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς τους δημόσιους αγοραστές²⁶¹ που εκδόθηκαν για να βοηθήσουν τις δημόσιες αρχές να χρησιμοποιήσουν την ευελιξία που παρέχεται από το πλαίσιο της ΕΕ για τις δημόσιες συμβάσεις προκειμένου να εξασφαλιστεί η ταχεία και αποτελεσματική αγορά όλου του απαραίτητου εξοπλισμού. Τα νοσοκομεία και οι επαγγελματίες της υγείας χρειάζονται επείγοντως ιατρικά εφόδια και ατομικό προστατευτικό εξοπλισμό που, κυρίως, αγοράστηκαν και θα αγοραστούν στο μέλλον από τις δημόσιες αρχές.

Οι κυβερνήσεις αντιμετωπίζουν εξαιρετικά υψηλές ανάγκες για τα ίδια συγκεκριμένα φάρμακα, προϊόντα υγείας και ατομικής προστασίας λόγω της παγκόσμιας φύσης της πανδημίας. Όχι μόνο οι χώρες επιθυμούν τα ίδια προϊόντα και υπηρεσίες, αλλά και οι κεντρικές κυβερνήσεις έχουν γίνει εσωτερικοί ανταγωνιστές με τις περιφερειακές και τοπικές αρχές τους για τις ίδιες ζωτικές προμήθειες. Σε πολλές δικαιοδοσίες, η προμήθεια προϊόντων υγείας εμπίπτει στην αρμοδιότητα περιφερειών, δήμων και, μερικές φορές, ακόμη και μεμονωμένων νοσοκομείων. Επομένως, μια συντονισμένη προσέγγιση για την προμήθεια αυτών των προϊόντων δεν ήταν ποτέ πιο απαραίτητη για να αποφευχθεί ο χαοτικός ανταγωνισμός μεταξύ των δημόσιων αγοραστών.

Περαιτέρω, οι κυβερνήσεις θα αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο της έλλειψης βασικών προϊόντων για την πανδημία, λόγω του κλεισίματος των εργοστασίων, της διακοπής των αλυσίδων εφοδιασμού, της απαγόρευσης των εξαγωγών που έχουν επιβάλλει κάποιες χώρες, με συνέπεια η εξαιρετικά υψηλή ζήτηση να δημιουργήσει τον κίνδυνο απάτης και δόλιας συμπεριφοράς εκ μέρους των προμηθευτών²⁶².

Ο στόχος αυτών των οδηγιών είναι, λοιπόν, να επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ, αφενός, της ανάγκης για ύπαρξη ανταγωνιστικών διαδικασιών, διαφάνειας και δημοσίου ελέγχου, ώστε να μη σπαταληθούν τα χρήματα των φορολογούμενων, μέσω υπερτιμολόγησης ή κακού εξοπλισμού²⁶³, αλλά και της ανάγκης για άμεση αγορά των βασικών προϊόντων που είναι απολύτως απαραίτητα για την αντιμετώπιση της νόσου COVID-19. Ωστόσο, για παράδειγμα στην Ισπανία, παρατηρείται ότι οι κανόνες περί συμβάσεων έκτακτης ανάγκης είναι υπερβολικά χαλαροί σε σχέση με τις οδηγίες της Επιτροπής και θα χρειαστούν αναθεώρηση.

²⁶¹ European Commission, «Οδηγίες από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σχετικά με τη χρήση του πλαισίου για τις δημόσιες συμβάσεις στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης που σχετίζεται με την κρίση της νόσου COVID-19», 2020/C 108 I/01, (2020), διαθέσιμο σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0401\(05\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0401(05)&from=EN).

²⁶² OECD, «Stocktaking Report on Immediate Public Procurement and Infrastructure Responses to COVID-19», 5, (2020), διαθέσιμο σε: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=132_132982-9i47fud8xb&title=Stocktaking-Report-on-Immediate-Public-Procurement-and-Infrastructure-Responses-to-COVID-19.

²⁶³ R. Beuter, «EU public procurement policy in the context of COVID-19», *EIPA*, 3, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.eipa.eu/eu-public-procurement-policy-in-the-context-of-covid-19/>.

Ωστόσο, ο σημαντικότερος ρόλος που θα πρέπει να επιτελέσουν οι αρχές ανταγωνισμού, πέραν από τις οδηγίες προς τις κυβερνήσεις, είναι να ενημερώσουν τις επιχειρήσεις ως προς το ποιες συμπεριφορές επιτρέπονται και ποιες απαγορεύονται, από πλευράς δικαίου του ανταγωνισμού, τόσο κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όσο και μετά το τέλος της που οι χώρες θα εισέλθουν στη φάση της οικονομικής ανάκαμψης. Έτσι, οι περισσότερες αρχές ανταγωνισμού έχουν δημοσιεύσει οδηγίες και έχουν δηλώσει ότι είναι έτοιμες να υποστηρίξουν τις επιχειρήσεις, ώστε αυτές να είναι σίγουρες ότι δεν παραβιάζουν το δίκαιο ανταγωνισμού μέσω π.χ. comfort letters. Αυτό που καθίσταται απολύτως σαφές από αυτές τις ανακοινώσεις είναι ότι δε θα γίνει ανεκτό οι εταιρείες να χρησιμοποιήσουν ως πρόφαση την οικονομική κρίση για να συμπράττουν ή να καταχρώνται την ισχύ τους στην αγορά, κάτι που θα έχει ως συνέπεια τη μείωση της κοινωνικής ευημερίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η πανδημία του κορωνοϊού πρόκειται για μια εξαιρετικά επείγουσα κατάσταση, η οποία έχει ως συνέπεια, για δεύτερη πλέον φορά, να επιβάλλονται, μεταξύ άλλων, μέτρα περιοριστικά της κυκλοφορίας, να κλείνουν οι επιχειρήσεις του λιανεμπορίου και να αυξάνεται το ποσοστό της τηλεργασίας προκειμένου να περιορισθεί η διασπορά του ιού. Η προσπάθεια βέβαια αυτή περιορισμού του ιού έχει τεράστιες οικονομικές συνέπειες με την ύφεση να βαθαίνει και την προσφορά και τη ζήτηση να διαταράσσεται σημαντικά.

Τα μέτρα αυτά, τα οποία είναι κοινά ως επί το πλείστον στις περισσότερες χώρες, υπερβαίνουν την επιβολή του δικαίου του ανταγωνισμού, αλλά και άλλων δικαίων, καθώς ο στόχος αυτή την περίοδο είναι να προστατευθεί η ανθρώπινη ζωή και υγεία, με την οικονομία να έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Παρόλα αυτά, το δίκαιο ανταγωνισμού πρόκειται να διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο, για αυτό άλλωστε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η FTC, αλλά και οι ΕΑΑ έχουν καταστήσει σαφές με κάθε τρόπο ότι δε θα ανεχθούν αντιανταγωνιστικές συμπεριφορές ή υπερβολική τιμολόγηση από τις επιχειρήσεις με το πρόσχημα της τρέχουσας κρίσης.

Στο πλαίσιο αυτό και λαμβάνοντας υπόψη το οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο που έχει διαμορφωθεί με την έξαρση της πανδημίας, οι αρχές ανταγωνισμού είναι έτοιμες, καταρχήν, να αποδεχθούν και να μην παρέμβουν εναντίον συμφωνιών συνεργασίας μεταξύ εταιρειών, εφόσον αυτές είναι απαραίτητες για την επίλυση των βραχυπρόθεσμων αποτυχιών της αγοράς και εφόσον αυτές πρόκειται να εφαρμοστούν για περιορισμένο χρονικό διάστημα, σε περιορισμένη γεωγραφική επικράτεια έχοντας ως αντικείμενο την προμήθεια και τη δίκαιη διανομή ειδών πρώτης ανάγκης και των προϊόντων που είναι αναγκαία για την αντιμετώπιση του κορωνοϊού. Τα ερωτήματα είναι βέβαια πολλά. Πώς θα γίνεται η αξιολόγηση του «αναγκαίου» χαρακτήρα μιας συμφωνίας; Πώς θα προσδιορίζεται το σωστό χρονικό πλαίσιο εντός του οποίου θα λαμβάνει χώρα η αξιολόγηση των συνθηκών ανταγωνισμού, όταν είναι ακόμη αβέβαιο πότε θα τελειώσει η πανδημία; Ποιες πληροφορίες είναι αποδεκτό να ανταλλάσσονται και ποιες θεωρούνται εμπορικά ευαίσθητες; Αυτά είναι κάποια από τα ερωτήματα που θα θέσουν μεγάλα διλήμματα στις αρχές ανταγωνισμού, οι οποίες θα πρέπει να αποφασίσουν γρήγορα επί των προτεινόμενων συνεργασιών ώστε να μη χαθεί πολύτιμος χρόνος. Επιπρόσθετα, οι αρχές ανταγωνισμού φαίνεται ότι είναι διατεθειμένες να παρέχουν ειδική καθοδήγηση στις επιχειρήσεις προκειμένου να αυξηθεί η ασφάλεια δικαίου και να έχουν αυτές τη δυνατότητα να συνεργαστούν άμεσα και χωρίς να φοβούνται την επιβολή προστίμων για παραβίαση των αντιμονοπωλιακών διατάξεων. Είναι, όμως, εφικτό να κοινοποιούνται όλες οι συμφωνίες συνεργασίας για να τύχουν απαλλαγής με βάση το άρθρο 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ ή τις αντίστοιχες εθνικές διατάξεις; Με δεδομένο μάλιστα ότι ο σκοπός του Κανονισμού 1/2003 ήταν οι εταιρείες

να αυτοαξιολογούν τη νομιμότητα των συμφωνιών τους ώστε να μειωθεί και ο φόρτος εργασίας για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τις ΕΑΑ και να αξιοποιηθούν καλύτερα οι περιορισμένοι πόροι τους. Περαιτέρω, τίθεται το σημαντικό ερώτημα, εάν τα crisis cartels θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με μεγαλύτερη επιείκεια λόγω της γενικευμένης οικονομικής κρίσης. Η προηγούμενη πρακτική της Επιτροπής και η νομολογία του ΔΕΕ, σε συνδυασμό με τις δηλώσεις των αρχών ανταγωνισμού ενόψει της πανδημίας, δείχνουν μάλλον ότι θα εξακολουθήσει να ισχύει η αυστηρή προσέγγιση με ανάλυση ad hoc της κάθε υπόθεσης, ενώ θα χορηγείται εξαίρεση σε πολύ ειδικές περιπτώσεις.

Όσον αφορά την τιμολόγηση των ειδών που είναι απαραίτητα για την αντιμετώπιση του κορωνοϊού, όπως είναι οι μάσκες προσώπου και τα αντισηπτικά χεριών, παρατηρήθηκε, τουλάχιστον στην αρχή, το φαινόμενο οι τιμές να είναι υπερβολικά υψηλές. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την έντονη αντίδραση τόσο των κυβερνήσεων, όσο και των καταναλωτών που θεώρησαν ότι οι εταιρείες εκμεταλλεύονται την παρούσα κρίση για να κερδοσκοπήσουν εις βάρος τους. Από την άλλη πλευρά, ήταν βέβαια αναμενόμενο να αυξηθούν οι τιμές, καθώς υπήρξε βίαιη διαταραχή της προσφοράς και της ζήτησης και κάποια προϊόντα βρέθηκαν σε έλλειψη. Ωστόσο, θα πρέπει να εξασφαλιστεί ότι αυτά τα προϊόντα θα παραμείνουν διαθέσιμα για τους καταναλωτές σε ανταγωνιστικές τιμές, ώστε να έχουν πρόσβαση όλοι και ιδίως οι πιο ευάλωτοι. Ποιος θα πρέπει να είναι ο ρόλος των αρχών ανταγωνισμού σε αυτήν την κατάσταση; Θα πρέπει αυτές να ξεκινούν έρευνες κατά εταιρειών για υπερβολική τιμολόγηση κατά τη διάρκεια της κρίσης, με δεδομένες τις δυσκολίες στον ορισμό της σχετικής αγοράς και στη θεμελίωση της δεσπόζουσας θέσης, αλλά και την προσωρινή ισχύ πολλών μικρών εταιρειών στην αγορά; Θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους εναλλακτικές λύσεις για την καταπολέμηση της αύξησης των τιμών, εκτός από το άρθρο 102 περ. α' ΣΛΕΕ; Πρόκειται σαφώς για δύσκολα ερωτήματα που ακόμη δεν έχουν απαντηθεί με βεβαιότητα. Σε κάθε περίπτωση, οι αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει να παρακολουθούν συνεχώς τις αγορές, να προειδοποιούν τις εταιρείες όταν διαπιστώνουν φαινόμενα εκμετάλλευσης, να λαμβάνουν υπόψη τους ότι υπάρχει περιορισμός της κυκλοφορίας με συνέπεια να περιορίζονται οι εναλλακτικές λύσεις για τους καταναλωτές και όπου ενδείκνυται να συνεργάζονται με άλλες εθνικές αρχές για την καταπολέμηση των εκμεταλλευτικών πρακτικών.

Όσον αφορά τον έλεγχο των συγκεντρώσεων, οι υποχρεώσεις κοινοποίησης και αναστολής παραμένουν σε ισχύ, αλλά οι εταιρείες θα χρειαστεί να καθυστερήσουν την κοινοποίηση και να την κάνουν ηλεκτρονικά. Στο πλαίσιο αυτό, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί περισσότερο το εργαλείο της παρέκκλισης από την υποχρέωση αναστολής και ιδιαίτερα στις περιπτώσεις εκείνες όπου ο χρόνος είναι ζωτικής σημασίας για την επιβίωση των εταιρειών υπό αυστηρές βέβαια προϋποθέσεις. Επιπρόσθετα, όσον αφορά την ουσιαστική

αξιολόγηση των συγκεντρώσεων, οι αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τον αντίκτυπο της πανδημίας στην οικονομία και τη γενική αβεβαιότητα που επικρατεί, χωρίς όμως, από την άλλη πλευρά, να χαλαρώσουν τα πρότυπα αξιολόγησης. Έτσι, θα πρέπει να συνεχίσουν να απαγορεύουν εκείνες τις μεταβιβάσεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μακροπρόθεσμη βλάβη. Περαιτέρω, θα πρέπει να καθοδηγούν τις κυβερνήσεις, όταν οι τελευταίες επιδιώκουν μέσω των συγκεντρώσεων να επιτύχουν στόχους δημοσίου συμφέροντος ή βιομηχανικής πολιτικής ώστε να ελαχιστοποιηθεί η βλάβη στη δομή των αγορών, αλλά και να είναι πολύ προσεκτικές κατά την εξέταση των προϋποθέσεων της failing firm defence και κατά το σχεδιασμό και την εφαρμογή των remedies.

Όσον αφορά τον έλεγχο των κρατικών ενισχύσεων, η Επιτροπή θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτική κατά την έγκριση των μέτρων ενίσχυσης προκειμένου να διατηρηθούν οι ίδιοι όροι ανταγωνισμού και να μη στρεβλωθεί ο αποτελεσματικός ανταγωνισμός εντός της εσωτερικής αγοράς. Είναι κομβικής σημασίας τα πλούσια κράτη μέλη της ΕΕ να μην εκμεταλλευθούν την πανδημία για να ενισχύσουν υπέρμετρα τις εθνικές τους επιχειρήσεις, διότι σε διαφορετική περίπτωση θα δημιουργηθεί τεράστιο πλήγμα στις επιχειρήσεις των πιο φτωχών κρατών μελών της ΕΕ, με συνέπεια να αυξηθεί ακόμη περισσότερο το οικονομικό και κοινωνικό χάσμα μεταξύ Βορρά και Νότου.

Τέλος, οι αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει να συνεργάζονται και με άλλες κρατικές αρχές προκειμένου να προωθηθεί ο υγιής ανταγωνισμός εντός των αγορών και να αρθούν τα περιττά ρυθμιστικά εμπόδια. Επιπλέον, σε μια περίοδο με έντονη ρυθμιστική παρέμβαση εκ μέρους των κυβερνήσεων, όπως αυτή που διανύουμε, είναι απαραίτητο οι αρχές ανταγωνισμού να καθοδηγούν τόσο τις κυβερνήσεις όσο και τις επιχειρήσεις προκειμένου να περιοριστούν στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό οι στρεβλώσεις του ανταγωνισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο τομέας των δημοσίων συμβάσεων, όπου δόθηκαν οδηγίες από την Επιτροπή προκειμένου να επιτευχθεί η κατάλληλη ισορροπία, μεταξύ, αφενός, της διαφύλαξης της ανταγωνιστικής διαδικασίας και της μη κατασπατάλησης των χρημάτων των φορολογουμένων και, αφετέρου, της άμεσης προμήθειας του εξοπλισμού που είναι απαραίτητος για την αντιμετώπιση της πανδημίας.

Εν κατακλείδι, λοιπόν, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει, βραχυπρόθεσμα, να δώσουν ιδιαίτερη έμφαση στη διευκόλυνση της συνεργασίας μεταξύ των εταιρειών, στην καταπολέμηση της υπερβολικής τιμολόγησης, στη σωστή αξιολόγηση των συγκεντρώσεων, ιδίως όταν το ένα μέρος είναι προβληματική επιχείρηση, αλλά και στην καθοδήγηση των κυβερνήσεων και των εταιρειών, με το βλέμμα όμως να είναι πάντα στραμμένο προς το μέλλον, ώστε η παρέμβαση αυτή να μην κριθεί ούτε ανεπαρκής ούτε υπερβολική μακροπρόθεσμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Βιβλία

- Βέττας Ν. και Κατσουλάκος Ι., «Πολιτική Ανταγωνισμού και Ρυθμιστική Πολιτική», *Τυπωθήτω*, Αθήνα 2004.
- Κοσμίδης Ν., «Υπερβολική Τιμολόγηση» σε Δ. Τζουγανάτο (επιμ.), *ΔΙΚΑΙΟ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ*, 2^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020.
- Μικρούλεα Α., «Το δίκαιο του ανταγωνισμού σε εποχές οικονομικής κρίσης», σε Τιμητικό Τόμο *Ν. Ρόκα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012.
- Τζουγανάτος Δ., «Περιπτώσεις Καταχρηστικής Τιμολόγησης στο Κοινοτικό Δίκαιο Ανταγωνισμού», σε Τιμητικό Τόμο *Μ. Σταθόπουλου*, Σάκουλας, 2010.

Άρθρα

- Ι. Κόκκορης, «Καρτέλ σε περιόδους οικονομικής κρίσης», *ΔΕΕ*, Τεύχος 3/2010, σελ. 307.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Βιβλία

- Ezrachi Ar., “EU Competition Law: An Analytical Guide to the Leading Cases”, 4th edition, *Oxford and Portland, Oregon*, (2014).
- Kellezi Pr., “Economic Dependence”, in M-Ol. Mackenrodt, B. Conde Gallego, S. Enchelmaier (eds), *Abuse of Dominant Position: New Interpretation, New Enforcement Mechanisms?*, Springer, (2008).
- Moritz L., “An introduction to EU Competition Law”, *Cambridge University Press*, (2013).
- Whish R. and Bailey D., “Competition law”, 8th edition, *Oxford University Press*, (2015).

Άρθρα

- Akman P. and Garrod L., “When Are Excessive Prices Unfair?”, *ESRC Centre for Competition Policy Working Paper No. 10-4*, 10-16, (2010), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1603963.
- Alexiadis P. et al, “EU Merger Control and the Acquisition of Distressed Businesses in the Wake of COVID-19”, *Gibson Dunn*, 2-3, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gibsondunn.com/wp-content/uploads/2020/04/eu-merger-control-and-the-acquisition-of-distressed-businesses-in-the-wake-of-covid-19.pdf>.
- Andrews Ph. and Treacy L., “COVID-19: Competition Law During the Crisis”, *McCannFitzGerald*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.mccannfitzgerald.com/knowledge/antitrust-competition/covid-19-competition-law-during-the-crisis>.
- Aoki R., “Antitrust in Times of National and Global Emergencies”, *Competition Policy International (CPI)*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.competitionpolicyinternational.com/antitrust-in-times-of-national-and-global-emergencies/>.
- Bar-Bouyssié B. and Assahraoui M., “Antitrust and Competition: Impact of Coronavirus COVID-19”, *DLA Piper*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.dlapiper.com/en/netherlands/insights/publications/2020/03/antitrust-and-competition-impact-of-covid-19/>.
- Bar- Bouyssié B. et al, “Aspen: Quick Fix But Missed Opportunity” *Kluwer Competition Law Blog*, 1-3, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/10/23/aspens-quick-fix-but-missed-opportunity/>.
- Barber S., Lorenzoni L. and Ong. P, “Price setting and price regulation in health care: Lessons for advancing Universal Health Coverage”, *WHO and OECD*, Geneva, (2019), διαθέσιμο σε: https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/price-setting-and-price-regulation-in-health-care_ed3c16ff-en#page1.
- Batoni S. and Vanherck F., “Competitor Collaboration in Response to COVID-19: How to Stay Antitrust-Compliant in Europe”, *Wilson Sonsoni*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.wsgr.com/en/insights/competitor-collaboration-in-response-to-covid-19-how-to-stay-antitrust-compliant-in-europe.html>.

- Beuter R., “EU public procurement policy in the context of COVID-19”, *EIPA*, 3, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.eipa.eu/eu-public-procurement-policy-in-the-context-of-covid-19/>.
- Borocci S. and Cambarara E., “UK Competition Appeal Tribunal overturns excessive pricing decision 16 against Pfizer and Flynn”, *Hogan Lovells: Antitrust, Competition and Economic Regulation Quarterly Newsletter*, 16-19, (2018), διαθέσιμο σε: https://www.hoganlovells.com/~media/hogan-lovells/pdf/2018/2018_09_20_acer_newsletter_june_2018_v11.pdf.
- Boshoff W., “South African Competition Policy on Excessive Pricing and its Relation to Price Gouging During the COVID-19 Disaster Period”, *South Africa Journal of Economics*, 5-10, (2020), διαθέσιμο σε: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/saje.12268>.
- Bostoen F., Colpaert N., Devroe W., Gruyters J., Michaux L. and Acker L. Van, “Corona and EU Economic Law: Competition and Free Movement in Times of Crisis”, Vol. 4(2), *European Competition and Regulatory Law Review*, 85-87, (2020), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3743646.
- Boyce J. and Lyle-Smythe A., “When time is of the essence in merger cases – fixing it fast”, *Oxford Competition Law*, (2019), διαθέσιμο σε: <https://oxcat.oup.com/page/772>.
- Buccirossi P. et al, “Ex-Post Review of Merger Control Decisions”, *Lear – Laboratorio di economia, antitrust, regolamentazione*, (2007), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/mergers/studies_reports/lear.pdf.
- Burke B. et al, “COVID-19 and Antitrust: What You Need to Know about How U.S. Federal and State Regulators Are Responding”, *BakerMcKenzie*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2020/03/covid19-and-antitrust-us>.
- Burnside Al. and Kidane Ad., “Interim Measures: An overview of EU and national case law”, *e-Competitions Interim measures*, Art. N° 86718, 2-5, (2018), διαθέσιμο σε: <https://www.concurrences.com/en/bulletin/special-issues/interim-measures-en/dominance/interim-measures-an-overview-of-eu-and-national-case-law>.
- Busehell G., “EU Merger Control and Implications from the Effects of the Coronavirus Crisis”, *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/03/20/eu-merger-control-and-implications-from-the-effects-of-the-coronavirus-crisis/>.
- Calgano Cl., Chaspal An. and White J., “Economics of Excessive Pricing: An Application to the Pharmaceutical Industry”, Vol. 10 (3), *Journal of European Competition Law*, 167-168, (2019).

- Camesasca P., Henschen H. and Juhasz M., “*Foreign Direct Investment – German Government Prohibits Acquisition By A Chinese Buyer*”, *Covington & Burling LLP*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.covcompetition.com/2020/12/foreign-direct-investment-german-government-prohibits-acquisition-by-a-chinese-buyer/>.
- Cary G. et al, “Exploitative abuses, price gouging & COVID-19: The cases pursued by EU and national competition authorities”, *e-Competitions Competition Law & Covid-19*, Art. N° 94392, 2-3, (2020).
- Celli R. et al, “Temporary Merger Control Measures in the EU, US, and China in Response to COVID-19”, *O’ Melveny: Alerts & Publications*, 1-3, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.omm.com/resources/alerts-and-publications/alerts/temporary-merger-control-measures-covid-19/>.
- Christoforou J. et al, “The EU Commission publishes its first comfort letter to foster cooperation among businesses in the pharmaceutical sector during COVID-19 pandemic”, *e-Competitions April 2020*, Art. N° 94646, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.concurrences.com/en/bulletin/news-issues/april-2020/the-eu-commission-publishes-its-first-comfort-letter-in-an-effort-to-foster>.
- Colangelo M. and Desogus Cl., “Antitrust Scrutiny of Excessive Prices in the Pharmaceutical Sector: a Comparative Study of the Italian and UK Experiences”, Vol. 41(2), *World Competition: Law and Economics Review*, 229-234, (2018).
- Coninch R. De, “Excessive Prices: An overview of EU and national case law”, *e-Competitions Special Issue Excessive prices*, Art. N° 86604, 3-5, (2018).
- Costa-Cabral Fr., Hancher L., Monti G. and Feases Al. R, “EU Competition Law and COVID-19”, *TILEC Discussion Paper DP 2020-007*, 18, (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3561438.
- Costa-Cabral Fr., “Future-Mapping the Three Dimensions of EU Competition Law: Modernization Now and After COVID-19”, *TILEC Discussion Paper No. DP 2020-011*, 21-23, (2020), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3581535.
- Craig E., “ECJ: conduct can be by-object and by-effect infringement”, *Global Competition Review*, (2020).
- Crick J. and Crick D., “Competition and COVID-19: Collaborative business-to-business marketing strategies in a pandemic crisis”, *Elsevier Public Health Emergency Collection*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7247501/>.

- Currie M.- J. and Oxenham J., “The South African Competition Tribunal publishes its written reasons to penalize a pharmaceutical chain for excessive pricing (Dis-Chem)”, *e-Competitions Competition Law & Covid-19*, Art. N° 95829, (2020).
- Derenne J., Vallindas D. and Barbu O’ Connor C., “COVID-19 is Not a “Get Out of Jail Free Card” from EU Competition Law”, *Sheppardmullin*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.antitrustlawblog.com/2020/03/articles/coronavirus/crisis-eu-competition-law/>.
- Derenne J., “EU State aid Control and COVID-19 outbreak: A first Commentary”, in *Competition law and health crisis, Concurrences N° 2-2020*, Art. N° 94262, 63-73, (2020).
- Dimitriou Al. et al, “EU guidance on Covid-19 coordination and the return of the comfort letter”, *Ashurst*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ashurst.com/en/news-and-insights/legal-updates/competition-law-newsletter-march-april-2020/cn01-eu-guidance-on-covid-19-coordination-and-the-return-of-the-comfort-letter/>.
- Dunne N., “Public Interest and EU Competition Law”, Vol. 65(2), *The Antitrust Bulletin*, 264-269, (2020), διαθέσιμο σε: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0003603X20912883>.
- Ecluse P. L’, Longeval C. and Syen K. T', “The UK Competition Authority investigates on a pharma company for abuse of dominance (Essential Pharma)”, *e-Competitions November 2020 - II*, Art. N° 97096, (2020).
- Elmer J. and Mommers M., “Can the Failing Firm Defense Save a Deal in the Covid Era?”, *Freshfields*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://blog.freshfields.us/post/102gi37/can-the-failing-firm-defense-save-a-deal-in-the-covid-era>.
- Ezrachi Ar. and Gilo D., “Are Excessive Prices Really Self-Correcting?”, *Journal of Competition Law and Economics*, 6-12, (2008), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1237802.
- Ezrachi Ar. and Gilo D., “Excessive Pricing, Entry, Assessment, and Investment: Lessons from the Mittal Litigation”, Vol. 76(3), *Antitrust Law Journal*, 878-883, (2010), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1659276.
- Farrington R. et al, “Merger remedies: The rise of conditions”, *White & Case*, 1, (2018), διαθέσιμο σε: <https://www.whitecase.com/publications/insight/merger-remedies-rise-conditions>.
- Fletcher A. and Jardine A., “Towards an Appropriate Policy for Excessive Pricing”, *12th Annual Competition Law and Policy Workshop Robert Schuman Centre*, EUI, Florence, 4-5, (2007), διαθέσιμο σε:

<https://www.eui.eu/Documents/RSCAS/Research/Competition/2007ws/200709-COMPed-Fletcher-Jardine.pdf>

- Fountoukakos K., Katrana D. and Allen R., “ECJ Rules For The First Time On "Pay-For-Delay" Agreements”, *Herbert Smith Freehills*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.mondaq.com/uk/antitrust-eu-competition-/892646/ecj-rules-for-the-first-time-on-pay-for-delay-agreements>.
- Fountoukakos K., Rowland P., Katrana D. and Musselwhite Steel V., “The impact of COVID-19 on competition law in the pharmaceutical sector”, *Herbert Smith Freehills*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://hsfnotes.com/crt/2020/03/30/the-impact-of-covid-19-on-competition-law-in-the-pharmaceutical-sector/>.
- Fountoukakos K., Wisking St., Pretorius A. and Geurickx Kr., “EU Commission publishes guidance on cooperation arrangements aimed at addressing shortages during the COVID-19 crisis”, *Herbert Smith Freehills*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://hsfnotes.com/crt/2020/04/09/eu-commission-publishes-guidance-on-cooperation-arrangements-aimed-at-addressing-shortages-during-the-covid-19-crisis/>.
- Fountoukakos K., Katrana D. and Celerie A. ,“European Union: Merger Control” in *Europe, Middle East And Africa Antitrust Review 2021*, Global Competition Review, (2020), διαθέσιμο σε: <https://globalcompetitionreview.com/review/the-european-middle-eastern-and-african-antitrust-review/2021/article/european-union-merger-control>.
- Fountoukakos K. et al, “Pharmaceutical sector under increased antitrust scrutiny in the UK”, *Herbert Smith Freehills*, 1-3, (2020), διαθέσιμο σε: <https://hsfnotes.com/crt/2020/10/27/pharmaceutical-sector-under-increased-antitrust-scrutiny-in-the-uk/>.
- Geradin D. and Girgenson I., “Industrial Policy and European Merger Control – a Reassessment”, *TILEC Discussion Paper No. 2011-053*, 22, (2011), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1937586.
- Geradin D. and Girgenson I., “The Counterfactual Analysis in EU Merger Control”, *paper prepared for the Conference “The Pros and Cons of Counterfactuals” Swedish Competition Authority*, Stockholm, 4-6, (2013), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2357026.
- Giosa P., “Exploitative Pricing in the Time of Coronavirus-The Response of EU Competition Law and the Prospect of Price Regulation”, *Journal of European Competition Law & Practice*, 4-6, (2020), διαθέσιμο σε: <https://academic.oup.com/jeclap/advance-article/doi/10.1093/jeclap/lpaa029/5871453>.

- Girardet Ph, Viala F., Zuehlke S. and Estang M.de l', "State aid & COVID-19: An overview of EU and national case law", *e-Competitions State aid & Covid-19*, Art. N° 95173, 1-3, (2020).
- Graig E., "EU suspends three Phase II investigations", *Global Competition Law Review*, 1, (2020).
- Guirguis A., Howarth D., Gong M. and McNamara C., "Competitor Collaboration in the Shadow of COVID-19: The ACCC Takes a Pragmatic Approach", *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε:
<http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/08/27/competitor-collaboration-in-the-shadow-of-covid-19-the-accc-takes-a-pragmatic-approach/>.
- Guirguis A., "Antitrust in a Time of Global Crisis: An Australia perspective", *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε:
<http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/11/18/anti-trust-in-a-time-of-global-crisis-an-australia-perspective/>.
- Hack S., Aatz J. M., Funke Th. and Glatz Al., "Competition law in times of crisis: Can you get a free pass?", *Osborne Clarke*, (2020), διαθέσιμο σε:
<https://www.osborneclarke.com/insights/competition-law-times-crisis-can-get-free-pass/>.
- Hamer M. et. al, "COVID-19 and Antitrust Law: Avoiding Legal Risks in a Time of Uncertainty", *BakerMcKenzie*, (2020), διαθέσιμο σε:
<https://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2020/03/covid19-and-antitrust-law>.
- Harrison D. and Ha H., "The Impact of Foreign Investment Control on Cross-Border Transactions: Charting a Course in Uncertain Times", *Mayer Brown*, (2020), διαθέσιμο σε:
<https://www.mayerbrown.com/en/perspectives-events/publications/2020/05/the-impact-of-foreign-investment-control-on-cross-border-transactions-charting-a-course-in-uncertain-times>.
- Harty R., Kiratzis N. and Kozlowski An., "Merger Remedies Guide" – Overview", *Global Competition Review*, 3^η έκδοση, (2020), διαθέσιμο σε:
<https://globalcompetitionreview.com/guide/the-guide-merger-remedies/third-edition/article/overview>.
- Healey D., "COVID-19 Pandemic: Impact on Competition Law and Policy?", *Herbert Smith Freehills CIBEL Centre*, 1-2, (2020), διαθέσιμο σε:
<https://www.cibel.unsw.edu.au/blog/covid-19-pandemic-impact-competition-law-and-policy>.

- Jaffe M. D. et al, Impact of COVID -19 on Global Merger Control Reviews – EU 27”, *Latham & Watkins LLP*, 3-13 (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.lw.com/thoughtLeadership/lw-impact-of-COVID-19-global-merger-control>.
- Jaspers M., “The EU Commission’s antitrust response to the COVID-19 crisis”, στο COMPETITION POLICY IN TIMES OF CRISIS: Supplement to Competition Policy in Eastern Europe and Central Asia, *OECD-GVH Regional Centre for Competition in Budapest (Hungary)*, 29-30, (2020).
- Jiang J. et al, “SAMR Optimizes Antitrust Enforcement to Mitigate COVID-19 Pandemic”, *Zhong Lun Law Firm*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=2df64873-0109-4f21-95f5-65b8b33b8e56>.
- Jenny Fr., “Abuse of dominance by firms charging excessive or unfair prices: an assessment”, *International Law and Economics*, Paris, 6-8, (2016), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2880382.
- Jenny Fr., “Competition Law Enforcement and the Covid-19 Crisis: Business as (Un)usual?”, Παρίσι, 10-11, (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3606214.
- Jones Al. and Davies J., “Merger control and the public interest: balancing EU and national law in the protectionist debate”, Vol. 10(3), *European Competition Journal*, 10-17, (2014), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2533860&download=yes.
- Karp B. et al, “The California, New York, and Washington Attorneys General announce their intent to take action against unfair "price gouging" and the US DOJ focuses on public health products during the COVID-19 situation”, *e-Competitions*, Art. N° 93689, (2020).
- Kellaway R. et al., “ECJ Rules on Latvian Excessive Price Case”, *Eversheds-Sutherland*, (2017).
- Këllezi P. and Rapin Ch., “Merger remedies and competition law: An overview of EU and national case law”, *e-Competitions*, No. 43382, (2012), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2014636.
- Kokkoris I., “Failing firm defence in the European Union. A panacea for mergers?”, Vol. 27 (9), *European Competition Law Review*, 505-506, (2006), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2897127.
- Kokkoris I., “Failing Firm Defence: A Success or Failure for Corporate Restructuring?”, *International Corporate Rescue*, Vol. X (X), *Chase Cambria Publishing*, 3-6, (2007), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3630456.

- Komninos A., Jeram J. and Sarmas I., “A Re-awakening of the Failing Firm Defence in the EU in the Aftermath of COVID-19?”, *Competition Policy International*, 3-5, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.whitecase.com/sites/default/files/2020-04/europe-column-april-2020-full-komninos-jeram-sarmas.pdf>.
- Koponen J. and Car N., “Merger remedies: From diamonds to Covid-19 dust? Not quite”, *Linklaters*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.linklaters.com/en/insights/blogs/linkingcompetition/2020/june/merger-remedies-from-diamonds-to-covid-19-dust-not-quite>.
- Krohs Ch., Hamilton And. and M. Küttner, “Collaboration among competitors & COVID-19: The impact on EU and national case laws”, *e-Competitions Competition Law & Covid-19*, Art. N° 94139, 2-5, (2020).
- Kwoka J. and Moss D., “Behavioral Merger Remedies: Evaluation and Implications for Antitrust Enforcement”, *American Antitrust Institute*, 13-21, (2011), https://www.antitrustinstitute.org/wp-content/uploads/2011/11/AAI_wp_behavioral-remedies_final.pdf.
- Kyprianides G., “Assess the importance of the counterfactual in merger assessment with regards to the failing firm defence”, Vol.33 (12), *European Competition Law Review*, 578-580, (2012), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2377308.
- Lahtinen T., “COVID-19 and the ‘failing firm’ defence in merger proceedings”, *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/03/20/covid-19-and-the-failing-firm-defence-in-merger-proceedings/>.
- Lamadrid Alf. and Ibanez - Colomo P., “On Excessive Pricing and Subjectivity- The CJEU’s Judgment in case C-177/16 AKKA/LAA”, *Chilling Competition*, (2017), διαθέσιμο σε: <https://chillingcompetition.com/2017/09/28/on-excessive-pricing-and-subjectivity-the-cjeus-judgment-in-case-c-17717-akkalaa/>.
- Lanjouw J.O., “Patents, Price Controls and Access to New Drugs: How Policy Affects Global Market Entry”, Working Paper 11321, *National Bureau of Economic Research*, Cambridge ,(2005), διαθέσιμο σε: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w11321/w11321.pdf.
- Latham & Watkins LLP , “EU State Aid Temporary Framework for COVID-19 — Second Amendment”, (2020).

- Latham & Watkins LLP, “*Impact of COVID - 19 on Global Merger Control Reviews, - EU 27*”, 3-13, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.lw.com/thoughtLeadership/lw-impact-of-COVID-19-global-merger-control>.
- Lazda A. et al, “The World’s Authorities present steps to minimize the impact of COVID-19 on antitrust related issues that businesses may confront in the coming days of the outbreak”, *e-Competitions*, Art. N° 93889, 3-5, (2020).
- Levy N. et al, “The failing firm defence in the age of COVID-19”, *Concurrences N° 4*, Art. N° 97314, 6-8, (2020).
- Liddell D. and Puntton T. , “A high price to pay? CMA must reconsider Pfizer/Flynn case”, *Ashurst Competition Law Newsletter*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ashurst.com/en/news-and-insights/legal-updates/competition-law-newsletter-march-april-2020/cn16-a-high-price-to-pay-cma-must-reconsider-pfizer-flynn-case/>.
- Lowe Ph., “Competition Policy and the Global Economic Crisis”, Vol. 5(2), *Competition Policy International*, 15-17, (2009), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/speeches/text/cpi_5_2_2009_en.pdf.
- Lubbig Th., “Cartels in the COVID-19 crisis – any flexibility?”, *Freshfields, Bruckhaus Deringer*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://riskandcompliance.freshfields.com/post/102g2rs/cartels-in-the-covid-19-crisis-any-flexibility>.
- Mackenzie R., Mantine M. A., Wang D. and Seuster M., “Global risks of charging unfair and excessive prices in times of COVID-19”, *Reed Smith LLP*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.reedsmith.com/en/perspectives/2020/06/global-risks-of-charging-unfair-and-excessive-prices-in-times-of-covid19>.
- MacLennan J. et al, “Competitor collaboration: From combating COVID-19 to the climate crisis”, *White & Case*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=596d6d30-ae14-45dc-9b4f-008b99321b52>.
- Macrae T., “Economic Nationalism and Merger Control: Impact of COVID-19”, *Competition Policy International*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.competitionpolicyinternational.com/economic-nationalism-and-merger-control-impact-of-covid-19/>.
- Mantzari D., “Interim Measures in EU Competition Cases: Origins, Evolution and Implications for Digital Markets”, *Journal of European Competition Law & Practice*, 5-8, (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3544877.

- Marapa S., “Competition law: Spotlight on the pharmaceutical sector”, *Burges- Salmon LLP*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.burges-salmon.com/news-and-insight/legal-updates/competition/competition-law-spotlight-on-the-pharmaceutical-sector/>.
- Marapa S., “UK Government introduces new foreign direct investment regime”, *Burges – Salmon LLP*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.burges-salmon.com/news-and-insight/legal-updates/competition/uk-government-introduces-new-foreign-direct-investment-regime/>.
- Meese Th. De, Nieuwenborgh M. Van. and Erma A, “European Merger Control in Times of COVID-19: Delays Until Further Notice”, *Crowell & Moring LLP*, 1-2, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=40456d9a-fa80-4803-b5c9-e89705a3aba8>.
- Mehves Att., “Excessive Pricing”, *Erdem & Erdem*, (2017), διαθέσιμο σε: <http://www.erdem-erdem.av.tr/publications/newsletter/excessive-pricing/>.
- Modrall J. and Bourt V., “EU merger control: the failing firm defence and counterfactuals in the time of Covid-19”, *Informaconnect*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://informaconnect.com/eu-merger-control-the-failing-firm-defence-and-counterfactuals-in-the-time-of-covid-19/>.
- Montana M. et al, “Antitrust Keeps Patent Settlement Agreements in Check”, *CLIFFORD CHANCE*, 1-5, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2020/03/ECJ%20judgment.pdf>.
- Monti G., “Excessive pricing: Competition Law in Shared Regulatory Space”, *Tilburg university*, 5-6, (2019).
- Monti G., “Business Cooperation in Times of Emergency: The Role of Competition Law”, *Competition Policy International*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.competitionpolicyinternational.com/business-cooperation-in-times-of-emergency-the-role-of-competition-law/>.
- Mosteanu T. and Romano O. M., “Competition Policy and the Economic Crisis. European Union Case Study”, *Procedia Economics and Finance* 6, 664 – 666, (2013).
- Motta M. and Streeck Al. de, “Excessive Pricing in Competition Law: Never say Never?”, *Konkurrensverket (Swedish Competition Authority)*, 33-37, (2007).
- Murphy F. et al, “COVID-19: The Return of the ‘Comfort Letter’”, *Morgan Lewis*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.morganlewis.com/pubs/2020/05/covid-19-the-return-of-the-comfort-letter-cv19-lf>.

- Nicolaides Ph., “Application of Article 107(2)(b) TFEU to Covid-19 Measures: State Aid to Make Good the Damage Caused by an Exceptional Occurrence”, Vol. 11(5–6), *Journal of European Competition Law & Practice*, 238-241, (2020).
- Norris Donahue L. et al, “COVID-19: Price Gouging Enforcement in the United States - Key Considerations”, *K&L GATES*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.klgates.com/covid-19-price-gouging-enforcement-in-the-united-states-key-considerations-04-20-2020>.
- Nourry A. and Rabinowitz D., “European champions: What now for EU merger control after Siemens/Alstom?”, *European Competition Law Review*, 116-117, (2020).
- Obrach B., “Antitrust in the Shadow of Market Disruptions” Vol. 34(3), *Antitrust, Arizona Legal Studies Discussion Paper No. 20-22*, 32-35 (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3589823.
- Odudu O., “UK & Covid-19: An overview of the competition policy and leading cases”, *e-Competitions Special Issue UK & Covid-19* Art. N° 96054, 3, (2020).
- Oxenham J., Currie M.-J. and Merwe C. van der, “COVID-19 Price Gouging Cases in South Africa: Short-term Market Dynamics with Long-term Implications for Excessive Pricing Cases”, Vol. 11(9), *Journal of European Competition Law & Practice*, 524-530, (2020), διαθέσιμο σε: <https://academic.oup.com/jeclap/advance-article/doi/10.1093/jeclap/lpaa070/5917388>.
- Padilla J. and Petit N., “Competition policy and the Covid-19 opportunity” *Concurrences N° 2-2020*, Art. N° 94317, 4, (2020).
- Palmigiano P., Penny L. and Touze P-B, “Court of Appeal Judgment confirms that Pfizer and Flynn should not yet be fined for excessive pricing of anti-epilepsy drug”, *TaylorWessing*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.taylorwessing.com/en/insights-and-events/insights/2020/03/pfizer-and-flynn-should-not-yet-be-fined-for-excessive-pricing-of-anti-epilepsy-drug>.
- Pitesa T., “Interim Measures: A new enforcement pathway?!” *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/04/09/interim-measures-a-new-enforcement-pathway/>.
- Power V., “Gun Jumping in European Union Merger Control: The Law and Practice”, Vol.22, *Irish Journal of European Law*, 68-72, (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3603447.

- Rakic Iv., “Competition Law in the Age of Covid-19”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 2/2020, 32-35, (2020) διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3650807.
- Riefa C., “Coronavirus as a Catalyst to Transform Consumer Policy and Enforcement”, *Journal of Consumer Policy*, 451-456, διαθέσιμο σε: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10603-020-09462-0>.
- Ritz Ch. and Schlau M., “Crisis Cartels in times of Covid-19: Lessons from former crises teach a cautious approach” in Competition law and health crisis, *Concurrences N° 2-2020*, Art. N° 94262, (2020).
- Schinkel M.P. and Ailly Ab. d’, “Corona Crisis Cartels: Sense and Sensibility”, No. 2020-31, *Amsterdam Center for Law & Economics*, 3-6, (2020), διαθέσιμο σε SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3623154.
- Schmidt J. and Pizzetti L., “Competitor cooperation in the time of COVID-19: competition law suspended?”, *Financier Worldwide Magazine*, (2020), διαθέσιμο σε: https://www.financierworldwide.com/competitor-cooperation-in-the-time-of-covid-19-competition-law-suspended#.X6Pk8FBS_IV.
- Schweitzer H., “Commitment Decisions under Art. 9 of Regulation 1/2003: The Developing EC Practice and Case Law ”, *EUI Working Papers: LAW 2008/22*, 4-10, (2008), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1306245.
- Sims R., “Competition and the Pandemic”, *Concurrences N° 4*, Art. N° 96684, 2-4, (2020).
- Smith Pr. and Jeffress A., “ The Price of Price Gouging During the COVID-19 Pandemic”, *Arnold & Porter*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.arnoldporter.com/en/perspectives/blogs/enforcement-edge/2020/07/the-price-of-price-gouging-during-covid>.
- Sjørgard L., “Will prevent unreasonable or excessive price hikes”, *Konkurransetilsynet*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://konkurransetilsynet.no/will-prevent-unreasonable-or-excessive-price-hikes/?lang=en>.
- Spies Ax. et al., “The German Government tightens national foreign direct investment screening regime to better protect security relevant businesses in the health sector from non-EEA takeovers in light of COVID-19 outbreak ”, *e-Competitions*, Art. N° 95104, (2020).
- Stefano G. De, “Covid-19 and EU Competition Law: Bring the Informal Guidance On”, Vol. 11 (3-4), *Journal of European Competition Law & Practice*, 121, (2020), διαθέσιμο σε: <https://academic.oup.com/jeclap/article/11/3-4/121/5829019>.

- Stirling Gr., “The elusive test for unfair excessive pricing under EU law: revisiting United Brands in the light of Competition and Markets Authority v Flynn Pharma Ltd” , *European Competition Journal*, 4-10, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17441056.2020.1771007?needAccess=true>.
- Tablot C., “Competition Law in Times of Crisis: Case Studies of the European Passenger Airline Sector and the Irish Beef Industry”, *European University Institute*, 181-187, (2016), διαθέσιμο σε: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/43648/Talbot_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Teijeiro N. et al, “Merger control: distressed M&A in the time of COVID-19”, *DLA PIPER*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.dlapiper.com/en/us/insights/publications/2020/05/merger-control-distressed-ma-in-the-time-of-covid-19/>.
- Thill-Tayara M. and Provost M., “ Dominance in the pharmaceutical sector: An overview of EU and national case law”, *e-Competitions Pharma & Dominance*, Art. N° 88025, 2-5, (2020).
- Thomas Ch. et al, “The EU Commission vets public statements of Eurocommerce for the non-food retailers to take measures against the major crisis due to COVID-19”, *e-Competitions*, Art. N° 93838,3, (2020).
- Tyagi K., “Merger Control in times of Financial Crisis: An Expedient In-strument to Heal the Fledgling Economy or an Object of Abuse”, *Rotterdam Institute of Law and Economics*, 23-33, (2015), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2614861.
- Tyrie A., “How should competition policy react to coronavirus?”, *Institute for Public Policy Research (IPPPR)*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ippr.org/files/2020-07/how-should-competition-policy-react-to-coronavirus-july20.pdf>
- Verellen Th. et al, “UK's competition authority challenges pay-for-delay agreement”, *Bird & Bird LLP*, (2019), διαθέσιμο σε: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=0d898cc8-2dcf-4749-b432-5cf0f530c3e8>.
- Wang W., “Structural Remedies in EU Antitrust and Merger Control”, Vol. 34 (4), *World Competition*, 588-590, (2011), διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1632723.
- Watson J., “Covid-19 crisis highlights ‘failing firm’ defence in merger reviews”, *International Bar Association*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ibanet.org/Article/NewDetail.aspx?ArticleUid=C2662C71-590F-4898-BD50-6CE804F8210C>.

- Williams K. et al, “COVID-19: Competition law implications of the coronavirus crisis: Merger control”, *UK Practical Law Competition*, (2020), διαθέσιμο σε: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-024-8054?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true#kh_relatedContentOffset](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-024-8054?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&firstPage=true#kh_relatedContentOffset).
- Wilson Th., “Merger Remedies: is it time to go more behavioural?” *Kluwer Competition Law Blog*, (2020), διαθέσιμο σε: <http://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2020/02/21/merger-remedies-is-it-time-to-go-more-behavioural/>.
- Wilson Th., Gnatzy P. and Cranley S., “The EC’s third amendment to the State aid Temporary Framework”, *Kluwer Competition Law Blog*, (2020).
- Zymler M., Murphy Fr. and Christoforou J., “The UK Competition Authority opens investigations against four pharmacies and convenience stores for suspected breaches of antitrust rules by charging excessive and unfair prices for hand sanitiser products during the COVID-19 outbreak”, *e-Competitions Competition Law & Covid-19*, Art. N° 95550, (2020).

Έγγραφα

- ACCC, “Banks authorized to co-operate on loan relief and services”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.accc.gov.au/media-release/banks-authorized-to-co-operate-on-loan-relief-and-services>.
- ACCC, “Co-operation on funding to aid smaller lenders during COVID-19”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.accc.gov.au/media-release/co-operation-on-funding-to-aid-smaller-lenders-during-covid-19>.
- Advocacy Working Group, “Advocacy and Competition Policy”, *ICN’s Conference*, Naples, Italy, (2002), διαθέσιμο σε: https://www.internationalcompetitionnetwork.org/wp-content/uploads/2018/09/AWG_AdvocacyReport2002.pdf.
- AGCM, “Coronavirus, the Authority begins investigating Amazon and eBay for misleading claims and excessive price increases”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://en.agcm.it/en/media/press-releases/2020/3/PS11716-PS11717>.
- AGCM, “DS2620 - ICA: Coronavirus emergency, investigation launched into price increases for food and detergents, disinfectants and gloves”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://en.agcm.it/en/media/press-releases/2020/5/DS2620>.

- CMA, “COVID-19: sales and pricing practices during coronavirus outbreak”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/covid-19-sales-and-pricing-practices-during-coronavirus-outbreak>.
- CMA, “COVID-19: CMA approach to essential business cooperation”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/covid-19-cma-approach-to-essential-business-cooperation>.
- CMA, *Annual Plan 2020 to 2021*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/publications/competition-and-markets-authority-annual-plan-2020-to-2021/annual-plan-2020-to-2021>.
- CMA, “*An open letter to the pharmaceutical and food and drink industries*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-cma-open-letter-to-pharmaceutical-and-food-and-drink-industries>.
- CMA, “*Guidance CMA approach to business cooperation in response to COVID-19*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/publications/cma-approach-to-business-cooperation-in-response-to-covid-19/cma-approach-to-business-cooperation-in-response-to-covid-19>.
- CMA, “*Merger assessments during the Coronavirus (COVID-19) pandemic*”, (2020), διαθέσιμο σε: [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/880570/Merger assessments during the Coronavirus COVID-19 pandemic .pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/880570/Merger_assessments_during_the_Coronavirus_COVID-19_pandemic.pdf).
- CMA, “*Hand sanitiser products: suspected excessive and unfair pricing*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/hand-sanitiser-products-suspected-excessive-and-unfair-pricing>.
- CMA and General Pharmaceutical Council, “*Joint letter from the Competition and Markets Authority and the General Pharmaceutical Council: pricing during the COVID-19 pandemic*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/publications/joint-letter-from-the-cma-and-the-general-pharmaceutical-council-pricing-during-the-covid-19-pandemic>.
- CMA, “*Latest update from CMA COVID-19 taskforce*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/latest-update-from-cma-covid-19-taskforce>.
- CMA, “*Press Release: CMA to investigate the supply of bipolar drug*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/cma-to-investigate-the-supply-of-bipolar-drug>.
- CMA, “*viagogo / StubHub merger inquiry*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/viagogo-stubhub-merger-inquiry>.

- CMA, “*Press Release: CMA takes swift action in bipolar drug investigation*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/cma-takes-swift-action-in-bipolar-drug-investigation>.
- ECN, “*Antitrust: Joint statement by the European Competition Network (ECN) on application of competition law during the Corona crisis*”, (2020), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/ecn/202003_joint-statement_ecn_corona-crisis.pdf.
- European Commission, «*Ανακοίνωση της Επιτροπής όσον αφορά τον ορισμό της σχετικής αγοράς για τους σκοπούς του κοινοτικού δικαίου ανταγωνισμού*», (1997).
- European Commission, «*Κατευθυντήριες γραμμές για την αξιολόγηση των οριζόντιων συγκεντρώσεων σύμφωνα με τον κανονισμό του Συμβουλίου για τον έλεγχο των συγκεντρώσεων μεταξύ επιχειρήσεων*», (2004).
- European Commission, «*Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με τα διορθωτικά μέτρα που είναι αποδεκτά βάσει του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 139/2004 του Συμβουλίου και του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 802/2004 της Επιτροπής*», (2008), διαθέσιμη σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008XC1022\(01\)&from=EL](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008XC1022(01)&from=EL).
- European Commission, “*Press Release: IP/17/1323, Antitrust: Commission opens formal investigation into Aspen Pharma's pricing practices for cancer medicines*”, (2017).
- European Commission, “*European Commission’s Skeleton Argument of 14 June 2019, for Hearing on 26-28 November 2019*”, (2019), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/court/2019_flynn_pharma_limited_pfizer_amicus_curiae_observations_en.pdf.
- European Commission, «*Ανακοίνωση της Επιτροπής: Συντονισμένη οικονομική αντίδραση στην έξαρση της νόσου COVID-19*», COM (2020) 112 final, (2020), διαθέσιμη σε: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:91687006-6524-11ea-b735-01aa75ed71a1.0020.02/DOC_1&format=PDF.
- European Commission, «*Προσωρινό πλαίσιο για τη λήψη μέτρων κρατικής ενίσχυσης με σκοπό να στηριχθεί η οικονομία κατά τη διάρκεια της τρέχουσας έξαρσης της νόσου COVID-19*», (2020), διαθέσιμο σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0320\(03\)&from=El](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0320(03)&from=El).
- European Commission, «*Ανακοίνωση της Επιτροπής: Καθοδήγηση προς τα κράτη μέλη όσον αφορά τις άμεσες ξένες επενδύσεις, την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων από τρίτες χώρες και την προστασία των στρατηγικών πόρων της Ευρώπης, ενόψει της εφαρμογής του κανονισμού (ΕΕ) 2019/452 (κανονισμός για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων)*»,

Βρυξέλλες, 2020/C 99 I/01, (2020), διαθέσιμη σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0326\(03\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0326(03)&from=EN).

- European Commission, «Οδηγίες από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σχετικά με τη χρήση του πλαισίου για τις δημόσιες συμβάσεις στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης που σχετίζεται με την κρίση της νόσου COVID-19», 2020/C 108 I/01, (2020), διαθέσιμο σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0401\(05\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0401(05)&from=EN).
- European Commission, “*Coronavirus Response Investment Initiative*”, (2020), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/factsheets/2020/coronavirus-response-investment-initiative.
- European Commission, «*Τροποποίηση του προσωρινού πλαισίου για τη λήψη μέτρων κρατικής ενίσχυσης με σκοπό να στηριχθεί η οικονομία κατά τη διάρκεια της τρέχουσας έξαρσης της νόσου COVID-19*» και “*Press Release: IP/20/570, State aid: Commission extends Temporary Framework to enable Member States to accelerate research, testing and production of coronavirus relevant products, to protect jobs and to further support the economy in the coronavirus outbreak*”, (2020).
- European Commission, “*Informal consolidated version of the Temporary Framework as amended on 3 April 2020*”, 13-14, (2020), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/state_aid/what_is_new/TF_consolidated_version_as_amended_3_april_2020_el.pdf.
- European Commission, «*Προσωρινό πλαίσιο για την αξιολόγηση ζητημάτων αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας που αφορούν τη συνεργασία επιχειρήσεων για την αντιμετώπιση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης που απορρέουν από την τρέχουσα έξαρση της νόσου COVID-19*», (2020), διαθέσιμο σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0408\(04\)&from=EL](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0408(04)&from=EL).
- European Commission, “*Comfort letter: coordination in the pharmaceutical industry to increase production and to improve supply of urgently needed critical hospital medicines to treat COVID-19 patients*”, (2020), διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/competition/antitrust/medicines_for_europe_comfort_letter.pdf.
- European Commission, “*Press Release: IP/20/838, State aid: Commission expands Temporary Framework to recapitalisation and subordinated debt measures to further support the economy in the context of the coronavirus outbreak*”, (2020).
- European Commission, “*Press Release : Mex/20/892, Mergers: Commission partially waives the commitments made by Nidec to obtain clearance of its acquisition of Embraco*, (2020).

- European Commission, “*Press Release: IP/20/967, Mergers: Commission waives the commitments made by Takeda to obtain clearance of its acquisition of Shire*”, (2020).
- European Commission, “*Press Release: IP/ 20/1221, State aid: Commission expands Temporary Framework to further support micro, small and start-up companies and incentivise private investments*”, (2020).
- European Commission, “*Press Release: IP/20/1347, Antitrust: Commission seeks feedback on commitments offered by Aspen to reduce prices for six off-patent cancer medicines by 73% to address Commission's concerns over excessive pricing*”, (2020).
- European Commission, “*Press Release: IP/ 20/1872, State aid: Commission prolongs and expands Temporary Framework to further support companies facing significant turnover losses*”, (2020).
- European Investment Bank, “*Coronavirus outbreak: EIB Group’s response*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.eib.org/en/about/initiatives/covid-19-response/index.htm>.
- FTC και DoJ, “*ANTITRUST GUIDANCE - HURRICANES KATRINA AND RITA*”, (2015), διαθέσιμο σε: <https://www.justice.gov/atr/antitrust-guidance-hurricanes-katrina-and-rita>.
- FTC και DoJ, “*ANTITRUST GUIDANCE — HURRICANES HARVEY AND IRMA*”, (2017), διαθέσιμο σε: <https://www.justice.gov/atr/page/file/996516/download>.
- FTC και DoJ, “*JOINT ANTITRUST STATEMENT REGARDING COVID-19*”, (2020) , διαθέσιμο σε: https://www.ftc.gov/system/files/documents/public_statements/1569593/statement_on_coronavirus_ftc-doj-3-24-20.pdf.
- FTC, “*Premerger Notification Office Implements Temporary e-Filing System*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.ftc.gov/news-events/press-releases/2020/03/premerger-notification-office-implements-temporary-e-filing>.
- FTC, “*Agreements Filed with the Federal Trade Commission under the Medicare Prescription Drug, Improvement, and Modernization Act of 2003: Overview of Agreements Filed in FY 2017- A Report by the Bureau of Competition*”, (2020), διαθέσιμο σε: https://www.ftc.gov/system/files/documents/reports/agreements-filed-federal-trade-commission-under-medicare-prescription-drug-improvement-modernization/mma_report_fy2017.pdf.
- ICN Merger Working Group, “*Merger Remedies Guide*”, (2016), διαθέσιμο σε: https://www.internationalcompetitionnetwork.org/wp-content/uploads/2018/05/MWG_RemediesGuide.pdf.

- IMF, “*The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/03/23/pr2098-imf-managing-director-statement-following-a-g20-ministerial-call-on-the-coronavirus-emergency>.
- Konkurransetilsynet, “*Transportation sector is granted temporary exception from the Competition Act*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://konkurransetilsynet.no/transportation-sector-is-granted-temporary-exception-from-the-competition-act/?lang=en>.
- OECD, “*Roundtable on Failing Firm Defence*”, DAF/COMP (2009)38, (2009), διαθέσιμο σε: <http://www.oecd.org/competition/mergers/45810821.pdf>.
- OECD, “*Roundtable on Excessive Prices*”, DAF/COMP(2011)18, (2011), διαθέσιμο σε: <https://www.oecd.org/regreform/sectors/49482277.pdf>.
- OECD, “*Roundtable on Crisis Cartel*”, DAF/COMP/GF(2011)11, (2011), διαθέσιμο σε: <http://www.oecd.org/daf/competition/cartels/48948847.pdf>.
- OECD, “*Roundtable on Remedies in Merger Cases*”, DAF/COMP(2011)13, (2011). διαθέσιμο σε: <http://www.oecd.org/daf/competition/RemediesinMergerCases2011.pdf>.
- OECD, “*Roundtable on Commitment Decisions in Antitrust Cases*”, DAF/COMP/M(2016)1/ANN3/FINAL, (2016), διαθέσιμο σε: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/M\(2016\)1/ANN3/FINAL/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/M(2016)1/ANN3/FINAL/en/pdf).
- OECD, “*Excessive Prices in Pharmaceutical Markets*”, DAF/COMP(2018)12, (2018), διαθέσιμο σε: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2018\)12/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2018)12/en/pdf).
- OECD, “*Exploitative Pricing in the time of COVID-19*”, (2020), διαθέσιμο σε <https://www.oecd.org/daf/competition/Exploitative-pricing-in-the-time-of-COVID-19.pdf>.
- OECD, “*COVID-19: Competition policy actions for governments and competition authorities*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.oecd.org/competition/COVID-19-competition-policy-actions-for-governments-and-competition-authorities.pdf>.
- OECD, “*Co-operation between competitors in the time of COVID-19*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.oecd.org/competition/Co-operation-between-competitors-in-the-time-of-COVID-19.pdf>.
- OECD, “*Stocktaking Report on Immediate Public Procurement and Infrastructure Responses to COVID-19*”, (2020), διαθέσιμο σε: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=132_132982-9i47fud8xb&title=Stocktaking-Report-on-Immediate-Public-Procurement-and-Infrastructure-Responses-to-COVID-19.

- OECD, “*COVID-19 and International Trade: Issues and Actions*”, (2020), διαθέσιμο σε: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=128_128542-3jig8kfswh&title=COVID-19-and-international-trade-issues-and-actions.
- SAMR, “*Announcement of the State Administration for Market Regulation on Anti-Monopoly Law Enforcement Focus during the Period of Covid-19*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://cms.law/en/chn/publication/announcement-of-the-state-administration-for-market-regulation-on-anti-monopoly-law-enforcement-focus-during-the-period-of-covid-19>.
- South Africa Government, *Competition Act: Coronavirus Covid-19 block exemption for the Healthcare Section*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.za/documents/competition-act-coronavirus-covid-19-block-exemption-healthcare-sector-19-mar-2020-0000>.
- UNCTAD, “*Ways and means to strengthen competition law enforcement and advocacy*”, Geneva, (2015), διαθέσιμο σε: https://unctad.org/system/files/official-document/tdrbpconf8d5_en.pdf.
- UNCTAD, “*Defending competition in the markets during COVID-19*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://unctad.org/news/defending-competition-markets-during-covid-19>.
- UNCTAD, “*How COVID-19 is changing global value chains*”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://unctad.org/news/how-covid-19-changing-global-value-chains>.
- WTO, “*COVID-19 and World Trade*”, (2020), διαθέσιμο σε: https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/covid19_e.htm.
- Ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού, «*Ομάδα κρούσης για την αντιμετώπιση των εξαιρετικών οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών στον ανταγωνισμό λόγω της πανδημίας Covid - 19*», (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.epant.gr/enimerosi/covid-19-task-force.html>.
- Ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού, «*Το υγειονομικό υλικό στην περίοδο της πανδημίας - Η εκτεταμένη έρευνα της Επιτροπής Ανταγωνισμού*», (2020), διαθέσιμο σε: <file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/dt26062020.pdf>.
- Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Nils Wahl της 6ης Απριλίου 2017, σκ. 43, 44, 105, διαθέσιμες σε: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=189662&doclang=EL>.

Αποφάσεις ΔΕΕ

- *AKKA / LAA*, C-177/16, ECLI:EU:C:2017:689
- *General Motors*, C-26/75, ECLI:EU:C:1975:150.
- *Generics κτλ*, case C-307/18, ECLI:EU:C:2020:52.

- *Lundbeck*, case T-472/13, ECLI:EU:T:2016:449.
- *Irish Beef*, case C-209/07, ECLI:EU:C:2008:643.
- *United Brands*, case 27/76, ECLI:EU:C:1978:22.

Αποφάσεις Ευρωπαϊκής Επιτροπής

- European Commission, “*Decision 77/327/EEC, IV/28.841 - ABG/Oil companies operating in the Netherlands*”.
- European Commission, “*Decision 84/387/EEC, IV/30.863 - BPCL/ICP*”.
- European Commission, “*Decision 84/380/EEC, IV/30.810 - Synthetic fibres*”.
- European Commission, “*Decision 2003/600/EC, COMP/C.38.279/F3 — French beef*”.
- European Commission, “*Final Report of the Hearing Officer (M.6796 – Aegean/Olympic II)* και *Press Release: IP/13/927, Mergers: Commission approves acquisition of Greek airline Olympic Air by Aegean Airlines*”.
- European Commission, “*Decision of 19 June 2013 relating to a proceeding under Article 101 of the Treaty on the Functioning of the European Union and Article 53 of the EEA Agreement (Case AT.39226 — Lundbeck)*” και “*Press Release IP/13/563, Antitrust: Commission fines Lundbeck and other pharma companies for delaying market entry of generic medicines*”.
- European Commission, “*Decision of 10.12.2013 relating to a proceeding under Article 101 of the Treaty on the Functioning of the European Union (Case AT.39685 — Fentanyl)* και “*Press Release: IP/13/1233, Antitrust: Commission fines Johnson & Johnson and Novartis € 16 million for delaying market entry of generic pain-killer fentanyl*”.
- European Commission, “*Decision of 9.7.2014 relating to a proceeding under Article 101 and Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union (case AT.39612 – PERINDOPRIL (SERVIER))* και “*Press Release IP/14/799, Antitrust: Commission fines Servier and five generic companies for curbing entry of cheaper versions of cardiovascular medicine*”.
- European Commission, “*Decision of 24.5.2018 relating to a proceeding under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) and Article 54 of the EEA Agreement (case AT.39816 –Upstream Gas Supplies in Central and Eastern Europe)* και *Press Release IP/18/3921, Antitrust: “Commission imposes binding obligations on Gazprom to enable free flow of gas at competitive prices in Central and Eastern European gas markets*”.

- European Commission, “*Decision of 6.2.2019 declaring a concentration to be incompatible with the internal market and the functioning of the EEA Agreement (M.8677— Siemens/Alstom)*” και “*Press Release IP/19/881, Mergers: “Commission prohibits Siemens’ proposed acquisition of Alstom”*”, Brussels.
- European Commission, *Proposal for Commitments to the European Commission (case AT.40394 – Aspen)* και “*Press Release IP/ 20/1347, Antitrust: Commission seeks feedback on commitments offered by Aspen to reduce prices for six off-patent cancer medicines by 73% to address Commission’s concerns over excessive pricing”*.
- European Commission, case AT. 39686 (*Cephalon*), *Press Release IP/ 20/2220*, “*Antitrust: Commission fines Teva and Cephalon €60.5 million for delaying entry of cheaper generic medicine”*.

Αποφάσεις Εθνικών Δικαστηρίων

- Competition Appeal Tribunal, “*Pfizer Inc. and Pfizer Limited v Competition and Markets Authority*”, 1276/1/12/17, (2017), διαθέσιμο σε: <https://www.catribunal.org.uk/cases/127611217-pfizer-inc-and-pfizer-limited>.
- Competition Tribunal of South Africa, “*The Competition Commission v Babelegi*”, Case No: CR003Apr20, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.comptrib.co.za/case-detail/9098>.
- Competition Tribunal of South Africa, *The Competition Commission v Dis-Chem Pharmacies Ltd*, Case No: CR008Apr20, (2020), διαθέσιμη σε: <https://www.comptrib.co.za/case-detail/9112>.
- Court of Appeal, “*CMA v Flynn and Pfizer*”, Case No: C3/2018/1847 & 1874, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.monckton.com/wp-content/uploads/2020/03/MPB-JB-CMA-v-Flynn-Pharma-Ltd-and-Ors.pdf>.
- Supreme Court of the United States, “*Federal Trade Commission v. Actavis, Inc., et al.*”, (2013), διαθέσιμο σε: https://www.supremecourt.gov/opinions/12pdf/12-416_m5n0.pdf.

Αποφάσεις CMA

- CMA, “*Hydrocortisone tablets (case 50277-2)*”, (2016), διαθέσιμη σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/pharmaceutical-sector-anti-competitive-agreements>.

- CMA, “Hydrocortisone tablets (case 50277-3)”, (2017), διαθέσιμη σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/pharmaceuticals-suspected-anti-competitive-agreements-and-conduct>.
- CMA, “Fludrocortisone acetate tablets (case 50455)”, (2017), διαθέσιμη σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/pharmaceutical-drugs-suspected-anti-competitive-agreements-and-conduct>.
- CMA, “Drug firms accused of illegal market sharing in supply of antibiotic”, (2019), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/drug-firms-accused-of-illegal-market-sharing-in-supply-of-antibiotic>.
- CMA, “CMA provisionally clears Amazon’s investment in Deliveroo”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/cma-provisionally-clears-amazon-s-investment-in-deliveroo>.
- CMA, “Press Release: CMA clears Amazon’s 16% investment in Deliveroo”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/government/news/cma-clears-amazons-16-investment-in-deliveroo>.
- CMA, “Final Report: Anticipated acquisition by Amazon of a minority shareholding and certain rights in Deliveroo”, (2020), διαθέσιμο σε: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5f297aa18fa8f57ac287c118/Final_report_pdf_a_version_-----.pdf.
- CMA, “Nortriptyline investigation: anti-competitive agreement and conduct”, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.gov.uk/cma-cases/pharmaceutical-sector-suspected-anti-competitive-agreements-and-conduct-50507-2>.

Ανακοινώσεις σε συνέδρια

- Μερτικοπούλου Β., “Key developments re remedies in merger control”, *4ο Επιστημονικό Συνέδριο Δικαίου του Ανταγωνισμού: "Competition law in 2020: A world of evolving and thorny challenges*, Αθήνα 2020, σελ. 6-10.
- Ντέκα Λ., “Key developments re the pharmaceutical sector”, *4ο Επιστημονικό Συνέδριο Δικαίου του Ανταγωνισμού: "Competition law in 2020: A world of evolving and thorny challenges*, Αθήνα 2020, σελ. 5-17.
- Τζουγανάτος Δ., «Έλεγχος Συγκεντρώσεων επιχειρήσεων και εξυγιαντικές συγκεντρώσεις σε εποχές οικονομικής κρίσης», *19ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εμπορικού Δικαίου: Εμπορικό Δίκαιο και Οικονομική Κρίση*, Ηράκλειο Κρήτης 2009, σελ. 127.

Άρθρα δημοσιευμένα στον τύπο

- Payne Ad., “France has imposed strict price controls on hand sanitizer as coronavirus panic-buying sends prices soaring”, *Business Insider*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.businessinsider.com/coronavirus-france-price-controls-hand-sanitizer-antibacterial-gel-covid-panic-2020-3>.
- «Κορωνοϊός: Στο ΦΕΚ η υπουργική απόφαση για πλαφόν στις τιμές των τεστ», *ΣΚΑΙ*, (2020), διαθέσιμο σε: <https://www.skai.gr/news/greece/koronoios-sto-fek-i-ypourgiki-apofasi-gia-plafon-stis-times-ton-test>.
- Τσιμπούκης Π. , «Τέλος στη διατίμηση σε νερό και ροφήματα βάζει το ΣτΕ», *Το Βήμα*, (2008).